

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

К. М. Орбець

**КРИМІНАЛЬНА
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА НЕЗАКОННЕ ЗАЙНЯТТЯ
РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ
ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ**

Монографія

Харків
«Право»
2014

УДК 343.77(477)
ББК 67.9(4УКР)308
О-69

*Рекомендовано вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 4 від 20 грудня 2013 р.)*

Рецензенти:

О. М. Костенко – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, завідувач відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;

О. О. Житний – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий редактор:

В. А. Ломако – заслужений професор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заслужений працівник освіти України, професор кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Оробець К. М.

О-69 Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом : монографія / К. М. Оробець. – Х. : Право, 2014. – 256 с.

ISBN 978-966-458-618-1

Монографія присвячена проблемі кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України). Досліджено екологічні, соціально-економічні, кримінологічні та правові чинники соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за цей злочин. Розкрито зміст елементів та ознак злочину. Значну увагу приділено розгляду різних видів покарань за ст. 249 КК України, з'ясовано особливості їх призначення судами України. Сформульовано й обґрунтовано пропозиції з удосконалення чинного кримінального закону України та практики його застосування.

Рекомендовано для науковців, викладачів, практичних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, а також тих, хто цікавиться проблемами кримінального права.

УДК 343.77(477)
ББК 67.9(4УКР)308

ISBN 978-966-458-618-1

© Оробець К. М., 2014
© Видавництво «Право», 2014

Зміст

Вступ	4
--------------------	---

Розділ 1

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ	9
---	---

1.1. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом: поняття та система	9
1.2. Екологічні та соціально-економічні чинники	17
1.3. Кримінологічні чинники	27
1.4. Правові чинники	34
Висновки до розділу 1	43

Розділ 2

ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ	47
---	----

2.1. Об'єкт незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом	47
2.2. Предмет незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом	78
Висновки до розділу 2	94

Розділ 3

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ	97
---	----

3.1. Загальні положення об'єктивної сторони незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом	97
3.2. Діяння як ознака об'єктивної сторони незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом	101
3.3. Суспільно небезпечні наслідки незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом	122
3.4. Причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками при незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом	140
Висновки до розділу 3	147

Розділ 4

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ	151
4.1. Ознаки суб'єктивної сторони незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом	151
4.2. Ознаки суб'єкта незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом	174
Висновки до розділу 4	189

Розділ 5

ПОКАРАННЯ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ	194
Висновки до розділу 5	211

Висновки	213
-----------------------	-----

<i>Додаток А.</i> Анкета для узагальнення матеріалів судової практики щодо незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом	217
--	-----

<i>Додаток Б.</i> Призначення покарання за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (за результатами узагальнення судової практики)	220
--	-----

Список використаних джерел	221
---	-----

Вступ

Проголошене у ст. 50 Конституції України право кожного на безпечне довкілля належить до основних прав людини, оскільки безпечний стан довкілля є передумовою збереження життя і здоров'я людини як найважливішої соціальної цінності, основою нормального існування та розвитку будь-якого суспільства, людства в цілому. Екологічні явища кризового характеру в Україні і світі актуалізують необхідність посилення захисту довкілля.

Водні живі ресурси є не лише невід'ємною складовою довкілля, а й важливою частиною промислового потенціалу держави. Тому різке скорочення за останній час запасів цих ресурсів обумовлює підвищену суспільну небезпечність їх незаконного добування. Правовою основою протидії найбільш суспільно небезпечним посяганням у сфері довкілля виступають норми кримінального права, які містяться у розділі VIII Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК або КК України) «Злочини проти довкілля».

Серед зазначених суспільно небезпечних діянь одним із найбільш розповсюджених є злочин, передбачений ст. 249 КК, – незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Так, у 2003 р. в Україні зареєстровано 545 випадків незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, у 2004 р. – 465, у 2005 р. – 526, у 2006 р. – 446, у 2007 р. – 482, у 2008 р. – 519, у 2009 р. – 635, у 2010 р. – 560, у 2011 р. – 589. Отже, динаміка злочинів цієї категорії за останні роки свідчить про певну тенденцію до зростання порівняно з показниками 2004–2008 рр. Питома вага таких діянь у структурі злочинів проти довкілля є незмінно високою, у 2009 р. сягнувши 30 %.

Подібні негативні тенденції можуть засвідчувати недостатню реалізацію превентивної функції кримінального закону, що зумовлює потребу у вдосконаленні ст. 249 КК та більш ефективному її застосуванні.

Проблеми злочинів проти довілля в різні часи досліджувалися такими вітчизняними вченими, як З. Г. Корчева, В. О. Навроцький, В. Я. Тацій, І. Г. Цесаренко та ін. В останні роки цій проблематиці присвячені публікації П. С. Берзіна, Л. П. Брич, С. Б. Гавриша, О. О. Дудорова, В. А. Клименка, Т. В. Корнякової, В. В. Локтіонової, В. К. Матвійчука, Г. С. Поліщука, І. В. Самощенко, А. М. Шульги та ін. У дисертаційних дослідженнях Г. С. Поліщука («Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довілля (за матеріалами Причорноморського регіону України)», 2006 р.) і Ю. А. Турлової («Кримінологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія цим злочинам», 2011 р.) розглянуто кримінологічні аспекти злочинів проти довілля. Низку проблем кримінально-правової охорони суспільних відносин у сфері довілля було висвітлено у працях російських науковців: Г. І. Вольфмана, В. К. Глістіна, О. Л. Дубовик, А. Е. Жалінського, Е. М. Жевлакова, Н. О. Лопашенко, Ю. І. Ляпунова, О. М. Неудахіної, В. Д. Пакутіна, В. В. Петрова, О. М. Плешакова, М. І. Царьова та ін. Теоретичну основу дослідження також становлять праці таких вчених України та інших держав, як М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. К. Гришук, Н. О. Гуророва, П. С. Дагель, О. О. Житний, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, Л. М. Кривоченко, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, В. А. Ломако, П. С. Матишевський, А. В. Наумов, Б. С. Нікіфоров, М. І. Панов, А. О. Пінаєв, А. А. Піонтковський, В. В. Сташис та ін.

Незважаючи на наявність певних напрацювань, у сучасній науковій літературі проблема кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом залишається недостатньо дослідженою. В Україні до цього часу не було жодної монографічної роботи, спеціально присвяченої комплексному вивченню цієї проблеми на основі положень чинного КК. Кримінально-правові дослідження незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом представлені переважно окремими статтями, розділами підручників з кримінального права та науково-практичних коментарів КК, а також фрагментами

монографічних праць. У зазначених джерелах недостатньою мірою досліджено структуру суспільних відносин, що являють собою основний безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 249 КК, та механізм заподіяння цьому об'єкту шкоди, не з'ясовано спеціальні ознаки предмета злочину, не досить чітко встановлено зміст вини у злочині, який розглядається, неоднозначно вирішуються питання щодо змісту та критеріїв шкоди, що заподіюється довікллю. Потребує окремої уваги практика призначення судами покарань за такі злочини. Малодослідженими залишаються й деякі інші проблеми кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Метою дослідження є комплексна розробка теоретичних положень щодо соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, об'єктивних та суб'єктивних елементів і ознак складу цього злочину, покарання за злочин і формулювання пропозицій, що спрямовані на вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування. Для досягнення зазначеної мети у монографії були поставлені такі завдання: 1) охарактеризувати систему чинників соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; 2) визначити родовий і безпосередній об'єкти злочину, з'ясувати структуру безпосереднього об'єкта та механізм заподіяння йому шкоди; 3) визначити предмет зазначеного злочину, виявити його загальні та спеціальні ознаки; 4) розкрити зміст ознак об'єктивної сторони злочину, що розглядається; 5) встановити зміст вини, види мотивів та мети, які притаманні незаконному зайняттю рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; 6) виявити особливості суб'єкта зазначеного злочину, а також дати кримінологічну характеристику особи злочинця; 7) з'ясувати тенденції призначення покарання за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; 8) сформулювати й обґрунтувати пропозиції з удосконалення чинної редакції ст. 249 КК та підвищення ефективності її практичного застосування.

Емпіричною базою монографії є результати вивчення й узагальнення за спеціально розробленою анкетною 410 архівних кримінальних справ щодо незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим

водним добувним промислом, які розглядалися судами України у період з 2004 по 2011 рр.; опубліковані матеріали слідчої, прокурорської і судової практики; статистичні дані Державної судової адміністрації та МВС України.

Автор висловлює щиру подяку колективу кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за доброзичливу атмосферу та створення сприятливих умов для плідної роботи, науковому редактору і Вчителю – кандидату юридичних наук, професору Ломако Володимирі Андрійовичу, шановним рецензентам – доктору юридичних наук, професору, академіку НАПрН України Костенку Олександрі Миколайовичу та доктору юридичних наук, доценту Житному Олександрі Олександровичу за цінні зауваження, висловлені в процесі підготовки дисертації та цієї монографії.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬ- НОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ

1.1. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом: поняття та система

Ефективність кримінально-правових норм у першу чергу визна-чається ступенем їх відповідності конкретним умовам суспільства, за яких вони діють. Криміналізація та декриміналізація, теоретичне і законодавче відмежування злочинів від адміністративних правопорушень невід’ємно пов’язані з дослідженням чинників, що характеризують конкретні діяння як суспільно небезпечні та протиправні.

З ознакою суспільної небезпечності злочину пов’язана мінливість переліку видів діянь, які законодавець визнає кримінально протиправними і караними. Особливості юридичної конструкції складу різних злочинів також зазнають змін, що є проявом реагування законодавця на поточні вимоги конкретно-історичного розвитку суспільства. Поряд з тенденцією динамізму кримінального закону, останній має бути розрахований на достатньо довгий час чинності, оскільки не виправдано часті зміни законодавчих положень можуть засвідчувати неналежний якісний рівень законотворчої діяльності. Відносна стабільність законодавства досягається через одночасне

здійснення ґрунтового аналізу існуючих соціальних потреб і орієнтирів та прогнозування майбутніх суспільних процесів і явищ. Отже, стає зрозуміло, що обов'язковою передумовою вдосконалення закону про кримінальну відповідальність повинно визнаватися з'ясування соціальних умов встановлення, зміни, а також скасування кримінальної відповідальності за ті чи інші діяння.

Слід погодитися з думкою В. К. Глістїна про те, що кримінально-правова наука не може обмежуватися догматичним аналізом норм, інакше вона буде не здатною правильно вказати на суспільну небезпечність правопорушень, надати обґрунтовані висновки про застосування норм, їх зміну відповідно до вимог практики¹. На необхідності дослідження соціального підґрунтя кримінального права ще більш категорично наголошує В. М. Коган, зазначаючи, що кримінально-правова норма являє собою не більше ніж засіб для досягнення цілі, яка поставлена перед суспільством².

Таким чином, на думку В. І. Борисова та О. О. Пащенко, соціальна обумовленість встановлення та збереження кримінальної відповідальності за певні злочини є невід'ємною складовою частиною їх кримінально-правової характеристики³.

Проблема співвідношення понять «соціальна обумовленість кримінальної відповідальності (або криміналізації)» та «суспільна небезпечність діяння» в літературі вирішується неоднозначно. Абсолютна більшість криміналістів обґрунтовано вважають, що соціальна обумовленість включає суспільну небезпечність вчинюваних діянь як важливу, проте не єдину складову частину⁴. Однак окремі вчені

¹ Глістїн, В. К. Охрана природы по советскому уголовному праву [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. К. Глістїн ; Юрид. фак. Ленингр. гос. ун-та. – Л., 1966. – С. 13.

² Коган, В. М. Изучение эффективности уголовно-правовых норм: аспекты и уровни анализа [Текст] / В. М. Коган // Проблемы правосудия и уголовного права. – М. : Ин-т государства и права АН СССР, 1978. – С. 124.

³ Борисов, В. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів [Текст] / В. Борисов, О. Пащенко // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2005. – № 3. – С. 181.

⁴ Там само. – С. 184; Жалинский, А. О материальной стороне преступления [Текст] / А. Жалинский // Уголовное право. – 2003. – № 2. – С. 27; Коробеев, А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации [Текст] : монография / А. И. Коробеев. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1987. – С. 67; Фефелов, П. А. Общественная опасность преступного деяния и основание уголовной ответственности: основные методологические проблемы [Текст] / П. А. Фефелов. – М. : Юрид. лит., 1972. – С. 35.

піддали критиці цю точку зору, намагаючись на основі моністичного підходу звести різноманіття чинників правоутворення до єдності через основоположну категорію суспільної небезпечності¹. Подібні спроби видаються однобічними, оскільки система соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за певні діяння, що відображає суспільну реальність, є занадто складною, її вивчення не може обмежуватися одним аспектом.

Зміст поняття соціальної обумовленості охоплює конкретні соціальні явища і процеси, які впливають на встановлення, зміну або скасування кримінальної відповідальності за певний вид діянь.

Звісно, ці явища та процеси не можуть безпосередньо детерминувати законотворчу діяльність, а лише проходячи через свідомість і волю законодавця. Тому в літературі наголошується на існуванні, поряд з об'єктивними, суб'єктивних чинників процесу законотворення, до яких належить знання законодавцем закономірностей суспільного розвитку та оціночно-вольове судження про соціальну цінність конкретних суспільних відносин, про можливість, необхідність і доцільність охорони їх саме кримінально-правовими засобами². Виходячи з цього, соціальна дієвість кримінально-правових норм, кримінального права в цілому визначається співвідношенням і характером взаємодії суб'єктивних чинників законотворення та об'єктивних умов існування і потреб розвитку суспільства. А це, у свою чергу, означає, що дослідження соціальної обумовленості кримінальної відповідальності як системи об'єктивних чинників (тобто тих, що не залежать від законодавця як суб'єкта законотворчої діяльності) отримує значення не лише у складі предмета вивчення юридичної науки, а й серед практичних орієнтирів діяльності законодавця.

При встановленні конкретних елементів зазначеної системи виникають деякі складнощі. За спостереженнями В. І. Борисова та О. О. Пащенко, вони пов'язані, по-перше, з відмінностями в термінології, яка використовується різними авторами, а, по-друге, з неоднаковою кількістю складових соціальної обумовленості кримінально-правових норм³.

¹ Тоболкин, П. С. Социальная обусловленность уголовно-правовых норм [Текст] / П. С. Тоболкин. – Свердловск : Сред.-Урал. кн. изд-во, 1983. – С. 49, 53–54.

² Коржанский, Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны [Текст] / Н. И. Коржанский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – С. 181.

³ Борисов, В. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів [Текст] / В. Борисов, О. Пащенко // Вісн. Акад. прав. наук України. – X. : Право, 2005. – № 3. – С. 187.

Що стосується термінологічних відмінностей, то Г. А. Злобін, наприклад, розмежовував такі поняття: «підстави криміналізації», «криміналізаційний привід» та «принципи криміналізації». На думку дослідника, підстави криміналізації – це ті процеси, що відбуваються в матеріальному і духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих або інших цінностей, інакше кажучи, це все те, що створює дійсну суспільну потребу в кримінально-правовій новелі, внутрішня необхідність виникнення правової норми. Під криміналізаційними приводами Г. А. Злобін розумів конкретні події, які призвели до постановки питання про криміналізацію того чи іншого виду діянь, незалежно від адекватності вираження в них суспільної необхідності, а під принципами криміналізації – науково обґрунтовані і свідомо застосовувані загальні правила та критерії оцінки допустимості й доцільності кримінально-правової новели¹.

Окремі науковці, в цілому поділяючи ідеї Г. А. Злобіна, диференціюють критерії і підстави (В. К. Матвійчук)², принципи і підстави криміналізації (А. М. Орлеан)³. Н. О. Антонюк надає перевагу поняттю «підстави»⁴.

О. І. Коробеев та криміналісти, які поділяють і розвивають його ідеї, вживають терміни «підстави криміналізації» та «чинники криміналізації» як тотожні за змістом, тобто як синоніми.

За поглядами С. М. Мохончука, підстави криміналізації складаються з принципів (чинників), виступають щодо останніх родовим поняттям. Схожий підхід використовує і Д. О. Гармаш, який визначає єдину підставу криміналізації, що охоплює відкриту і динамічну систему окремих складників⁵.

¹ Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) [Текст] / [В. Н. Кудрявцев, П. С. Дагель, Г. А. Злобин и др.]; отв. ред.: В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев : АН СССР, Ин-т государства и права. – М. : Наука, 1982. – С. 204, 207–208.

² Матвійчук, В. Проблеми криміналізації та декриміналізації діянь, що посягають на довілля [Текст] / В. Матвійчук // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2006. – № 3. – С. 222.

³ Орлеан, А. М. Соціальна та криминологічна зумовленість криміналізації торгівлі людьми [Текст] / А. М. Орлеан // Наук. зап. Харк. екон.-прав. ун-ту. – Х., 2005. – № 1. – С. 99.

⁴ Антонюк, Н. О. Кримінальна відповідальність за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою [Текст] : монографія / Н. О. Антонюк ; М-во освіти і науки України, ЛНУ ім. І. Франка. – Львів : ПАІС, 2008. – С. 16.

⁵ Гармаш, Д. О. Кримінальна відповідальність за порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом: підстава криміналізації та склад злочину [Текст] :

Багато інших вчених для позначення складових елементів системи соціальної обумовленості кримінальної відповідальності використовують термін «чинники» (або «фактори»)¹.

Розбіжності при вживанні термінів різними науковцями з'являються в першу чергу внаслідок неоднозначного розуміння правотворення, яке може виражатися, з одного боку, у стадії виникнення об'єктивно обумовленої суспільної потреби у відповідному юридичному регулюванні відносин і відбитті її в суспільній свідомості, а з другого – у стадії правотворчості (точніше, законотворчості) як різновиду державної діяльності². Тому, якщо вести мову про криміналізацію взагалі, тобто у значенні процесу формування кримінально-правових норм та їх втілення у законі про кримінальну відповідальність, виділення її підстав, принципів є аргументованим, оскільки законодавець справді використовує або, принаймні, повинен використовувати відповідні наукові та технічні засади законотворення. Якщо ж мається на увазі соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за певні види діянь, то слід зважати на те, що вона передує законотворчому процесу і має об'єктивний, тобто не залежний від законодавця, характер. Відповідно, система соціальної обумовленості може охоплювати винятково реальні суспільні явища і проце-

монографія / Д. О. Гармаш ; Ін-т вивч. пробл. злочинності НАПрН України. – Х. : ФІНН, 2011. – С. 16.

¹ Борисов, В. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки [Текст] : монографія / В. Борисов, О. Пашенко. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. – С. 77; Газдайка-Василишин, І. Б. До питання соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за некорисливі злочини проти власності [Текст] / І. Б. Газдайка-Василишин // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична : голов. ред. В. Л. Ортинський. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – Вип. 3. – С. 249; Єпур, Г. В. Соціальна обумовленість кримінально-правової відповідальності [Текст] / Г. В. Єпур // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС імені 10-річчя незалежності України. – Спец. вип.: Нове кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство та завдання юридичної підготовки кадрів ОВС України : у 2 ч. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2002. – Ч. 1. – С. 20; Коржанский, Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны [Текст] / Н. И. Коржанский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – С. 171; Радутний, О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю [Текст] : монографія / О. Е. Радутний. – Х. : Ксілон, 2008. – С. 14; Спиридонов, Л. И. Социология уголовного права [Текст] / Л. И. Спиридонов. – М. : Юрид. лит., 1986. – С. 82.

² Плаксина, Т. А. Основания уголовно-правовых норм, уголовно-правового запрета, криминализации: понятие и соотношение [Текст] / Т. А. Плаксина // Государство и право. – 2006. – № 5. – С. 41.

си, а не результати їх наукового абстрагування у формі підстав і принципів криміналізації.

Наукові підвалини законодавчого процесу (його стадії, принципи, способи і прийоми юридичної техніки і т. ін.), як уявляється, виходять за межі теоретичного дослідження окремих злочинів. Із цієї причини вважаємо доцільним вживання саме терміна «чинники соціальної обумовленості кримінальної відповідальності» при дослідженні конкретних суспільно небезпечних діянь.

Щодо конкретних переліків складових елементів системи соціальної обумовленості, то, згідно з поглядами певної частини дослідників, вона має містити лише визначену їх кількість, на чому прямо наголошував Г. А. Злобін¹. Так, П. А. Фефелов чітко виділив два критерії встановлення кримінальної караності діянь: критерій підвищеного ступеня суспільної небезпечності та критерій наявності необхідних умов для реалізації принципу невідворотності покарання².

Іншими ж авторами, за підрахунками О. І. Коробєєва, виділено понад двадцять зазначених елементів³. При цьому, як засвідчує аналіз спеціальної літератури, навіть ті вчені, які розглядають криміналізацію в широкому значенні, включаючи наукове забезпечення законотворчої діяльності, як правило, не дають вичерпного переліку її підстав і принципів.

У зв'язку зі значною різноманітністю чинників соціальної обумовленості кримінальної відповідальності закономірно виникає потреба в їх класифікації на певні групи.

Зокрема, В. І. Курляндський розподіляв критерії, які мають враховуватися законодавцем при прийнятті кримінальних законів, на дві групи: а) пов'язані та б) не пов'язані з характером суспільної небезпечності діяння. У свою чергу, другу групу дослідник додатково диференціював на три групи: а) соціальні; б) економічні; в) інші кри-

¹ Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) [Текст] / [В. Н. Кудрявцев, П. С. Дагель, Г. А. Злобин и др.]; отв. ред.: В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев; АН СССР, Ин-т государства и права. – М.: Наука, 1982. – С. 200.

² Фефелов, П. А. Общественная опасность преступного деяния и основание уголовной ответственности: основные методологические проблемы [Текст] / П. А. Фефелов. – М.: Юрид. лит., 1972. – С. 35, 38.

³ Коробеев, А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации [Текст]: монография / А. И. Коробеев. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1987. – С. 66.

терії¹. Н. О. Антонюк вважає за доцільне виділяти такі групи підстав криміналізації: 1) підстави кримінально-правової заборони, які слугують об'єктивними передумовами її встановлення (суспільна небезпека, поширеність, потреба регулювання кримінально-правовими методами, готовність суспільства до криміналізації діянь); 2) системно-правові підстави криміналізації (відсутність протиріччя з іншими галузями права, узгодженість у межах кримінального права)². П. Л. Фріс, аналізуючи завдання кримінально-правової політики у сфері визначення кола діянь, віднесених до категорії злочинних, вказує на чинники економічного й соціального характеру, що забезпечують достатню стабільність кримінально-правових норм³.

Також фахівці виділяють: соціально-економічні, технічні, нормативні, кримінологічні (В. І. Борисов, О. О. Пашенко)⁴; загальносоціальні, соціально-технічні, кримінально-правові, кримінологічні, процесуальні, криміналістичні, організаційні, соціально-психологічні (Г. В. Єпур)⁵; юридико-кримінологічні, соціально-економічні, соціально-психологічні (О. І. Коробєєв)⁶; кримінологічні, екологічні, економічні, історичні, нормативні (А. М. Шульга)⁷ та інші групи

¹ Курляндский, В. И. Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности [Текст] / В. И. Курляндский // Основные направления борьбы с преступностью / под ред. И. М. Гальперина и В. И. Курляндского. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 81–82.

² Антонюк, Н. О. Кримінальна відповідальність за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою [Текст] : монографія / Н. О. Антонюк ; М-во освіти і науки України, ЛНУ ім. І. Франка. – Львів : ПАІС, 2008. – С. 16.

³ Фріс, П. Л. Кримінально-правова політика України [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / П. Л. Фріс ; НАВС України. – К., 2005. – С. 11.

⁴ Борисов, В. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки [Текст] : монографія / В. Борисов, О. Пашенко. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. – С. 77.

⁵ Єпур, Г. В. Соціальна обумовленість кримінально-правової відповідальності [Текст] / Г. В. Єпур // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС імені 10-річчя незалежності України. – Спец. вип. Нове кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство та завдання юридичної підготовки кадрів ОВС України : у 2 ч. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2002. – Ч. 1. – С. 20.

⁶ Коробєєв, А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации [Текст] : монография / А. И. Коробєєв. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1987. – С. 69.

⁷ Шульга, А. М. Соціальна обумовленість встановлення кримінально-правової заборони забруднення або псування земель [Текст] / А. М. Шульга // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ / М-во внутр. справ України. – Х., 2006. – Вип. 32. – С. 13.

чинників. Основним критерієм розподілу тут виступає внутрішня природа чинників, співвідношення їх з різноманітними сферами життя суспільства¹.

Усі зазначені класифікації відображають той чи інший аспект з'ясування соціальної обумовленості.

Як і саме суспільство, соціальна обумовленість кримінальної відповідальності є динамічною, відкритою системою. Незважаючи на велику загальну чисельність чинників, які входять до неї, кожному роду та виду злочинів властиві свої, особливі їх групи, через які найбільш повно проявляється соціальне підґрунтя тієї чи іншої кримінально-правової заборони. У межах наукового дослідження сукупність цих чинників має бути необхідною і достатньою для пояснення існування і вдосконалення кримінально-правових норм, які забезпечують охорону відповідних суспільних відносин².

Найважливіші групи чинників соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за той чи інший злочин знаходять юридичне відображення в ознаках його складу. Так, при вчиненні незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом – діяння, передбаченого ст. 249 КК, – юридична характеристика до-вкільля як об'єкта злочину ґрунтується на існуванні чинників екологічного характеру, протиправного промислу як злочинного діяння – правових та економічних чинників соціальної обумовленості. Кримінологічні показники характеризують властивості діяння як суспільно небезпечного, що повинно відображатися у санкції кримінально-правової норми. Звичайно, такий розподіл є умовним, адже всі соціальні явища і процеси тісно пов'язані між собою і навіть залежать одне від одного.

Тож варто виділити такі основні групи чинників соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом: екологічні, соціально-економічні, кримінологічні, правові.

¹ Шульга, А. М. Соціальна обумовленість встановлення кримінально-правової заборони забруднення або псування земель [Текст] / А. М. Шульга // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ / М-во внутр. справ України. – Х., 2006. – Вип. 32. – С. 13.

² Радутний, О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю [Текст] : монографія / О. Е. Радутний. – Х. : Ксілон, 2008. – С. 14.

Таким чином, дослідження соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом розкриває доцільність криміналізації цього злочину, його соціальні прояви в конкретних актах людської поведінки та, певною мірою, необхідність встановлення заходів покарання за нього. Детальний аналіз чинників соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злочин дозволяє не лише визнавати діяння суспільно небезпечним, а й у подальшому виробляти рекомендації, спрямовані на вдосконалення кримінально-правових заходів протидії цьому негативному явищу з урахуванням його соціальної природи.

1.2. Екологічні та соціально-економічні чинники

Екологічні чинники відображають властивості водних живих ресурсів як особливого природного об'єкта, що являє собою екологічну цінність, характер їх взаємодії з іншими природними об'єктами у межах водної екосистеми та суспільством.

У літературі сукупність зовнішніх чинників водного середовища розподіляють на три групи: абіотичні, тобто фактори неживої природи (сольовий склад води, її температура, прозорість, водневий показник, газовий режим, якісний та кількісний склад біогенних і органічних речовин, характер донних відкладів тощо); біотичні – фактори взаємодії живого з живим (трофічні ланцюги біоти, густина заселення екологічної ніші, біотичні взаємодії, вплив продуктів життєдіяльності гідробіонтів і продуктів розкладання відмерлих особин); антропогенні – пов'язані з господарською діяльністю людини (гідробудівництво, водогосподарська меліорація, забруднення тощо)¹. Чинники кожної з перерахованих груп взаємопов'язані і позначаються на виконанні відповідною екосистемою екологічних функцій: енергетичної, організаційної, біогеохімічної, водотрансформаційної та се-

¹ Екологічна енциклопедія [Текст] : у 3 т. / редкол.: А. В. Толстоухов (голов. ред.) та ін. – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. – Т. 1: А–Е. – С. 159.

редовищеутворюючої¹. Тому наслідки негативних змін у будь-якому компоненті (наприклад, нерационального зменшення популяцій водних тварин і рослин) проявляються у стані екосистеми в цілому, знижуючи рівень безпечності довкілля для життя і здоров'я людини та погіршуючи умови життєдіяльності суспільства.

Водна екологічна система відбиває загальний стан довкілля, проте водночас має власні тенденції розвитку.

Для України проблема суспільно небезпечних посягань проти довкілля є особливо гострою. На офіційному рівні, як це зазначено в Основних напрямках державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, затверджених Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 р., нинішня екологічна ситуація в Україні характеризується як кризова, що стало наслідком тривалого нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України². Однак екологічна криза характеризує стан довкілля не лише в Україні, вона належить до глобальних проблем людства, викликаних надмірним антропогенним навантаженням на природу, і насамперед на біосферу.

Основною деструктивною зміною у водній екосистемі, яка викликає потребу у встановленні кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, є втрата біологічного різноманіття водних тварин та рослин. Можливими причинами цієї втрати можуть бути: втрата середовища існування; розповсюдження екзотичного різновиду; незаконне добування біологічних ресурсів; «взаємозалежні» природні ефекти; забруднення і глобальна зміна навколишнього середовища; зростання кількості населення; структура виробництва і надмірне споживання³. Більшість цих причин пов'язані з негативним впливом різних видів

¹ Екологічна енциклопедія [Текст] : у 3 т. / редкол.: А. В. Толстоухов (голов. ред.) та ін. – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. – Т. 1: А–Е. – С. 329.

² Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки [Текст] : Постанова Верховної Ради України від 5 берез. 1998 р. № 188/98-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 38–39. – Ст. 248. – С. 770.

³ Основи стійкого розвитку [Текст] : навч. посіб. / за заг. ред. Л. Г. Мельника. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – С. 308–311.

господарської діяльності людини, що можуть здійснюватися як у правомірних, так і заборонених законом формах.

Ще в 1990-х роках було відмічено, що 70 % нерестовищ Світового океану стали непридатними для розведення мальків, а 25 найбільш цінних промислових видів риб або повністю знищені, або чисельність їх популяції різко скоротилася через постійний хижацький вилов. Лише за 20 років, із середини 1950-х до кінця 1970-х рр., кількість живих організмів в океані скоротилася на 20–30 %¹.

Про тенденцію поступової втрати біологічного різноманіття водних організмів в Україні свідчать такі дані. В Азовському морі зникли або майже зникли такі звичні колись види риб, як лящ, чехонь, селява, тарань, камбала, судак, азовський оселедець, чорноморська кефаль та осетрові². У Каховському водосховищі назавжди зникли мінога українська, білуга, виз, чечуга, осетер, севрюга, лосось чорноморський, вирезуб, бобирець дніпровський, марена дніпровська, селява, клепець, синець, йорж носар, пуголовочка зірчаста; зникають ялець, головень, підуст³. У Дніпро-Бугському лимані з 60 промислово значущих видів риб залишилося тільки 20. Аналогів такого знищення не було ніде у світі⁴.

Загалом за останні 15 років у водоймах України чисельність багатьох видів риб, таких, як щука, карась сріблястий та золотий, минь, лящ, скоротилася в 70–150 разів, а кількість осетрових становить менш ніж 1 % тієї, що була ще в середині 1990-х років⁵.

Усе більше видів водних організмів заносяться до Червоної книги України й нагально потребують особливого захисту. Наприклад, відповідно до наказів Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 17 червня 2009 р. № 312 «Про затвердження переліків видів рослин та грибів, що заносяться до Червоної книги України (рослинний світ), та видів рослин та грибів, що ви-

¹ Олдак, П. Г. Колокол тревоги: пределы бесконтрольности и судьбы цивилизации [Текст] / П. Г. Олдак. – М. : Политиздат, 1990. – С. 66.

² Манько, М. Браконьерство стало профессией [Текст] / М. Манько // Голос України. – 2008. – 11 квіт. (№ 70). – С. 8.

³ Щербуха, А. Каховське водосховище [Текст] / А. Щербуха // Світ рибалки. – 2008. – № 1. – С. 54.

⁴ Ковалевская, Н. Клевое дело [Текст] / Н. Ковалевская // Власть денег. – 2010. – № 24. – С. 25.

⁵ Буткевич, Б. Велика риболовля [Текст] / Б. Буткевич // Укр. тиждень. – 2009. – 5–11 черв. (№ 22). – С. 29.

ключені з Червоної книги України (рослинний світ)»¹ і № 313 «Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ)»² до Червоної книги занесено 60 видів водоростей (серед яких 1 вид віднесено до категорії зникаючих), 2 види гідродів (зокрема, 1 зникаючий вид), 8 видів п'явок (4 з яких зникаючі), 31 вид ракоподібних (17 зникаючих), 2 види двостулкових, 2 види міног (обидва зникаючі), 69 видів променеперих риб (з яких 15 зникаючих видів і 3 зниклих), 3 види безхвостих земноводних (1 вид зникаючий) та 3 види китоподібних. Водночас виключено з Червоної книги України серед водних організмів лише 1 вид водоростей та 2 види променеперих риб.

За оцінками різних дослідників, у фауні України налічується від 34 до 45 тис. видів тварин, серед яких 200 видів риб і 17 видів земноводних, а флора представлена 27 тис. видів, включаючи 4720 видів водоростей³. Таким чином, лише за останні роки рідкісними визнано більше третини від усіх видів риб та близько 1,3 % видів водоростей. Навіть для водоростей ці показники виглядають суттєвими, враховуючи набагато менші обсяги їх добування порівняно з представниками риб.

Якщо подібні тенденції зберігатимуться й упродовж наступних десятиліть XXI ст., існують передумови прогнозувати, що внаслідок впливу антропогенних факторів, і не в останню чергу протиправних посягань на довкілля, основні промислово значущі види водних тварин і рослин можуть повністю зникнути. Уже зараз, як відзначають українські та російські науковці, регіон Азовського басейну перетворився на відстійник усіляких відходів, кладовище цінних порід риби⁴.

¹ Про затвердження переліків видів рослин та грибів, що заносяться до Червоної книги України (рослинний світ), та видів рослин та грибів, що виключені з Червоної книги України (рослинний світ) [Текст] : наказ М-ва охорони навколиш. природ. середовища України від 17 черв. 2009 р. № 312 // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 55. – Ст. 1930. – С. 137–197.

² Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ) [Текст] : наказ М-ва охорони навколиш. природ. середовища України від 17 черв. 2009 р. № 313 // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 55. – Ст. 1931. – С. 198–230.

³ Екологічна енциклопедія [Текст] : у 3 т. / редкол.: А. В. Толстоухов (голов. ред.) та ін. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. – Т. 1: А–Е. – С. 87.

⁴ Лопашенко, Н. А. Экологические преступления: социальная опасность и уголовно-правовой анализ [Текст] / Н. А. Лопашенко // Право и политика. – 2001. – № 9. – С. 25.

Екологи зауважують, що зникнення одних видів тварин або рослин тягне за собою зникнення інших, пов'язаних видів. Екологічні ніші і ланки харчового ланцюга, які звільняються, в ході екологічного дублювання замінюються на такі види, що можуть виявитися небажаними для людини в господарському чи медичному відношенні. Якщо ж через різке видове збіднення природа не знайде матеріалу для заміни, це може призвести до повної загибелі екосистеми¹, тому видове різноманіття оцінюється екологами як важливий чинник стабільності екосистеми². Отже, зникнення промислово значущих видів тваринного та рослинного світу може тягнути за собою поширення у водоймі нових видів, екологічна або промислова цінність яких є низькою. Але набагато більш тяжким наслідком нераціонального використання водних живих ресурсів може бути спустошення водойм, аж до повного зникнення цілих екосистем.

Несприятлива екологічна ситуація, наслідки Чорнобильської катастрофи, масштабне забруднення вод і атмосферного повітря промисловими викидами та іншими небезпечними речовинами надають ще більшого соціального значення правовій охороні водної екосистеми довкілля. Сукупність цих чинників зумовлює загрозу для життя і здоров'я людини на генному рівні.

Як відзначається в Національній доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2001 р., зміни гідрологічного та гідрохімічного режимів водойм призводять до порушень річних біологічних циклів та процесів розмноження у риб. За цих умов спостерігається поява аномалій у будові внутрішніх органів риб, виникають хронічні захворювання. Кількість генетично зумовлених вад зростає при схрещуванні близькоспоріднених видів риб³. Характер впливу продукції, створеної з таких біоресурсів, як і генно модифікованих продуктів, на здоров'я людини наукою точно не встановлений, тому не виключена можливість і тяжких наслідків. При незаконному виліві реалізація продуктів та продукції добування здійснюється без-

¹ Демина, Т. А. Экология, природопользование, охрана окружающей среды [Текст] / Т. А. Демина. – М. : Аспект Пресс, 2000. – С. 44.

² Константинов, А. С. Общая гидробиология [Текст] : учебник / А. С. Константинов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 1986. – С. 329.

³ Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2001 році [Текст] / М-во екології та природ. ресурсів України. – К. : Вид-во Раєвського, 2003. – С. 103.

контрольно, що підвищує ризик потрапляння до організму споживачів біологічних матеріалів з генетичними мутаціями.

Екологічні чинники характеризують лише один аспект соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, вони невіддільні від соціально-економічних, кримінологічних та нормативних чинників, взаємопов'язані з ними, проникають одні в інші.

У соціально-економічних чинниках проявляється залежність економічних відносин, що існують у суспільстві, від дотримання усіма суб'єктами встановленого порядку добування водних живих ресурсів. Економічні відносини є універсальними, вони входять як структурний елемент в одні суспільні відносини і пронизують собою інші¹.

У структурі суспільних відносин у сфері довілля економічна складова хоча й відіграє достатньо важливу роль, проте не є всеохоплюючою. Слід приєднатися до висновку Л. Г. Мельника, який виокремлює властивості природних благ і факторів, що обмежують сферу використання економічних показників для розв'язання екологічних проблем: 1) фізіологічні, соціальні й екологічні функції природи безцінні в економічному значенні; 2) природні фактори не можуть бути штучно відтворені через діяльність економічної системи; 3) більшість зазначених функцій не можуть бути заміщені через залучення інших форм капіталу; 4) значна частина природних факторів не дозволяє їх відчуження². Тому соціально-економічні чинники, незважаючи на всю свою важливість, не здатні відображувати всі прояви взаємозв'язків довілля та суспільства.

Соціально-економічні чинники соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом можна розподілити на дві основні групи: по-перше, ті, що пов'язані з промисловою значущістю водних живих ресурсів та визначають економічну цінність продуктів і продукції водних промислів; по-друге, ті, що вказують на

¹ Радутний, О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю [Текст] : монографія / О. Е. Радутний. – Х. : Ксілон, 2008. – С. 15.

² Основи стійкого розвитку [Текст] : навч. посіб. / за заг. ред. Л. Г. Мельника. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – С. 342–343.

матеріальні збитки від нерационального використання зазначених ресурсів, а також витрати з їх відтворення (тобто різні форми державного субсидування рибогосподарського комплексу).

Слід погодитися з думкою Ю. А. Турлової про те, що економічний аспект певної соціальної цінності виявляється у здатності останньої задовольняти матеріальні потреби суспільства¹. Закріплене у ст. 13 Конституції право власності Українського народу на національне багатство, невід'ємною частиною якого є природні ресурси, являє собою матеріальну основу економічної безпеки України². Окремі природні ресурси, довікля в цілому можна розглядати як складову частину продуктивних сил суспільства, а його відтворення в мікро- та макроекономічних масштабах – необхідну умову безперервності процесу суспільного відтворення³.

У сучасній літературі виділяють дві основні концепції економічної оцінки природних ресурсів: витратну та рентну. В основу витратної концепції покладено витрати на освоєння природних ресурсів, а рентна концепція базується на обчисленні різного розміру доходу, який отримується при експлуатації природних ресурсів⁴. Прямих же вартісних оцінок об'єктів природи отримати не можна через те, що природа як така лежить поза межами процесу праці⁵.

Водні біоресурси виступають сировинною базою суспільства і при вилученні з природного середовища набувають ознак товару, залучаються до суспільного виробництва. Продукти та продукція водних промислів використовуються: а) у харчовій промисловості. Риба та інші продукти моря є джерелом усіх незамінних амінокислот і тому в частині забезпечення організму людини білком можуть споживатися замість м'ясних продуктів, а також містять велику кількість вітамінів, корисних макро- та мікроелементів (особливо йоду).

¹ Турлова, Ю. Соціальні передумови криміналізації браконьєрства [Текст] / Ю. Турлова // Право України. – 2010. – № 2. – С. 252.

² Мочерний, С. В. Економічна теорія [Текст] : навч. посіб. / С. В. Мочерний. – Вид. 4-те, стер. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – С. 539.

³ Лацко, Р. Экономические проблемы окружающей среды [Текст] / Р. Лацко : сокр. пер. со словац. Т. В. Гальцевой, З. Н. Кузнецовой и В. А. Климашевского. – М. : Прогресс, 1979. – С. 76.

⁴ Демина, Т. А. Экология, природопользование, охрана окружающей среды [Текст] / Т. А. Демина. – М. : Аспект Пресс, 2000. – С. 103.

⁵ Олдак, П. Г. Равновесное природопользование. Взгляд экономиста [Текст] / П. Г. Олдак ; АН СССР, Сиб. отд.-ние. – Новосибирск : Наука, 1983. – С. 32.

Висока біологічна цінність цих продуктів дозволяє широко використовувати їх як у харчуванні здорової людини, так і в дієтичному харчуванні хворих¹; б) у фармакології – при виготовленні лікарських препаратів і біологічно активних домішок; в) у сільському господарстві – як корм або підкорм для худоби, як добриво; г) у технічній сфері зелені водорості використовуються для відновлення біологічних властивостей очищених стічних вод та в системах збагачення середовища киснем (наприклад, у космічній галузі²); ґ) у інших сферах економіки.

Водночас рибне господарство є споживачем продукції та послуг значної кількості галузей народного господарства, зокрема, суднобудування, машинобудування, транспорту та інших³.

Останнім часом зайняття водним добувним промислом стає все більш поширеним видом людської діяльності. За даними Організації ООН з питань продовольства та сільського господарства (FAO), починаючи з 1950-х і до середини 1990-х рр. світовий вилов риби зріс із 20 млн до 110 млн т на рік, причому споживання рибної продукції на рік підвищилося із 7 до 14 кг на одну особу⁴. Світовий вилов безхребетних водних тварин також є значним і становить: добування двостулкових молюсків – 2,9 млн т на рік, головоногих – близько 3 млн т, ракоподібних – 5 млн т⁵. Що стосується водних рослин, то найбільшими у світі є обсяги добування бурих і червоних водоростей (станом на середину 1980-х рр. – відповідно 2,1 та 0,8 млн т на рік), значно менше добувають зелені водорості (4 тис. т на рік)⁶.

¹ Справочник по диетологии [Текст] / под ред. А. А. Покровского, М. А. Самсонова. – М. : Медицина, 1981. – С. 127–130.

² Константинов, А. С. Общая гидробиология [Текст] : учебник / А. С. Константинов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 1986. – С. 405; Романенко, В. Д. Основы гидроэкологии [Текст] : учебник / В. Д. Романенко. – К. : Генеза, 2004. – С. 72.

³ Про Концепцію розвитку рибного господарства України [Текст] : Постанова Верхов. Ради України від 13 лип. 2000 р. № 1885-III // Офіц. вісн. України. – 2000. – № 31. – Ст. 1299. – С. 5.

⁴ Stone, Ch. D. Too Many Fishing Boats, Too Few Fish: Can Trade Laws Trim Subsidies and Restore the Balance in Global Fisheries? [Text] / Ch. D. Stone // Ecology Law Quarterly. – 1997. – Vol. 24. № 3. – P. 507.

⁵ Екологічна енциклопедія [Текст] : у 3 т. / редкол.: А. В. Толстоухов (голов. ред.) та ін. – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації». 2006. – Т. 1: А–Е. – С. 65.

⁶ Константинов, А. С. Общая гидробиология [Текст] : учебник / А. С. Константинов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 1986. – С. 383.

Масове неконтрольоване добування водних живих ресурсів, їх хижацьке знищення за останні роки стає однією з основних причин кризових явищ у рибному господарстві держави. Так, за словами експертів, рибопродуктивність українських водоймищ, за словами експертів, на рівні 10–15 % від планової: кількість риби зменшилася настільки, що вона майже втратила здатність до самовідтворення. Основний економічний прояв збитку від нераціонального використання водних біоресурсів полягає в тому, що браконьєрство реально загрожує продовольчій безпеці країни¹.

За офіційними результатами досліджень, проведених наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., у 1999 р. вилов риби та добування морепродуктів в Україні становили 338,8 тис. т, що нижче рівня 1990 р. на 68,4 %, виробництво товарної харчової рибної продукції, включаючи консерви рибні, – 254,2 тис. т, що менше від 1990 р. на 62,9 %². У Харківській області загальний вилов риби у 2000 р. порівняно з 1995 р. (1464 т) скоротився на третину (і склав 1025 т); у 2005 р. склав 987 т, у 2006 – 1146 т. Виявлені значні диспропорції у вилові різних видів риб: так, якщо вилов коропа у 2006 р. порівняно з 1995 р. скоротився майже в 4,5 рази (179 т у 2006 р. порівняно з 783 т у 1995 р.), то вилов товстолоба, навпаки, зріс приблизно у 1,5 рази (910 т у 2006 р. та 659 т у 1995 р.)³. Такі диспропорції, звісно, позначаються на промисловій цінності зазначених видів риб.

Як наслідок поєднання істотного зменшення пропозиції відповідних товарів і попиту, що збільшується через приріст населення планети, зростають світові ціни на рибну продукцію та обсяг її імпорту за цими цінами в держави, які взагалі не мають достатнього запасу водних живих ресурсів або через певні причини втратили його. Так, за останні 16 років у світі світова ціна на оселедець зросла з 238 дол. до 1000 дол. за тонну, а на минтай – з 215 до 1202 дол. за тонну. Згідно з оцінками Міністерства економіки, за підсумками 2008 р. український ринок риби і рибопродуктів був залежним від імпорту на

¹ Буткевич, Б. Велика риболовля [Текст] / Б. Буткевич // Укр. тиждень. – 2009. – 5–11 черв. (№ 22). – С. 26.

² Про Концепцію розвитку рибного господарства України [Текст] : Постанова Верхов. Ради України від 13 лип. 2000 р. № 1885-III // Офіц. вісн. України. – 2000. – № 31. – Ст. 1299. – С. 5.

³ Харківська область у 2006 році [Текст] : стат. щоріч. / за ред. М. Л. Чмихала. – Х. : Голов. упр. статистики у Харк. обл., 2007. – С. 158.

71,3 %, а це найвищий показник за всіма основними групами продовольства¹. Ці негативні явища в економіці України, викликані різким зменшенням запасів водних біоресурсів, обумовлюють потребу у посиленні протидії незаконному зайняттю рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

В Україні поряд із тенденцією до зниження загального вилову риби залишаються вельми значними обсяги її незаконного добування. Масове поширення незаконного водного промислу практично в усіх регіонах України зумовлюється низкою причин соціально-економічного характеру, такими, як низький рівень життя в Україні, безробіття, інфляція, наслідки світової економічної кризи тощо. Незаконне зайняття водним добувним промислом стає основним джерелом доходів для певної частини суспільства, оскільки дає можливість при мінімальних витратах отримувати значний «тіньовий» дохід за рахунок практично необмеженого масового вилову промислово значущих видів водних тварин і рослин.

Природні об'єкти, до яких не залучена людська праця, не мають ані вартості, ані грошової оцінки. Однак внаслідок незаконного добування природних ресурсів заподіюється шкода, яка може отримувати точну економічну оцінку: суми, які стягуються з бракон'єра в порядку відшкодування шкоди, не становлять вартості природного ресурсу, а є компенсацією витрат держави з відновлення і збільшення його запасів². Щорічні офіційні прибутки від морського риболовства у всьому світі за станом на 1990-ті роки оцінювалися в 70 млрд дол. США при загальних витратах приблизно у 124 млрд дол., через що рибна промисловість визначається багатьма західними дослідниками як збиткова галузь світової економіки, така, що потребує субсидування³. Відновлення популяцій водних організмів у масштабах держави, окрім прямих матеріальних витрат, потребує фінансового забезпечення створення та функціонування відповідної

¹ Уляницький, Д. Уплыли [Текст] / Д. Уляницький // Власть денег. – 2010. – № 24. – С. 21.

² Колбасов, О. С. Возмещение вреда, причиненного неправомерным использованием природных объектов [Текст] / О. С. Колбасов // Правовые вопросы охраны природы в СССР: сб. ст. / отв. ред. Г. Н. Полянская. – М.: Госюриздат, 1963. – С. 106.

³ Stone, Ch. D. Too Many Fishing Boats, Too Few Fish: Can Trade Laws Trim Subsidies and Restore the Balance in Global Fisheries? [Text] / Ch. D. Stone // Ecology Law Quarterly. – 1997. – Vol. 24, № 3. – P. 516–517.

наукової і технічної бази. Тож надприбутки, що можуть отримувати особи, які незаконно займаються водними добувними промислами, повинні не лише компенсуватися в еквівалентному грошовому розмірі, а й вимагають додаткових витрат з боку держави для відновлення рівноваги водних екосистем. І це значно підвищує небезпечність зазначених діянь, особливо за умов їх поширення у суспільстві.

Дослідження соціально-економічних чинників не тільки беззаперечно доводить необхідність існування кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, а і значною мірою ідентифікує напрями подальшого вдосконалення ст. 249 КК України, насамперед це стосується посилення санкцій майнового характеру, які мають бути адекватними високій суспільній небезпечності цього корисливого злочину.

1.3. Кримінологічні чинники

Фундаментальною ознакою, яка виражає соціальну сутність будь-якого злочину і може бути відображена в кримінологічних показниках, є суспільна небезпечність вчинюваного діяння. Відповідно до традиційних уявлень, суспільна небезпечність полягає в тому, що діяння заподіює або створює загрозу заподіяння певної шкоди суспільним відносинам¹. Суспільна небезпечність злочину включає дві взаємопов'язані властивості: характер (якісна характеристика) та ступінь (кількісна характеристика).

Кримінологічна характеристика незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом відтворює переважно у статистичному виразі не лише об'єктивні та суб'єктивні ознаки діяння, що безпосередньо визначають його суспільну небезпечність, а й ті, які не є ознаками складу злочину, проте повинні враховуватися у кримінально-правовій теорії та практиці законотворення і правозастосування, наприклад, поширення відповідних актів поведінки в суспільстві, оцінний рівень латентності, типові способи і знаряддя вчинення злочину, особа злочинця тощо.

¹ Кузнецова, Н. Ф. Преступление и преступность [Текст] / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1969. – С. 60.

Характер суспільної небезпечності визначається спрямованістю злочину проти того чи іншого об'єкта, важливістю і значенням такого об'єкта в системі суспільних відносин, а також характером завданої чи можливої шкоди; ступінь суспільної небезпечності проявляється в ступені тяжкості шкоди, в способі посягання, в характері і ступені вини, мотивах та інших об'єктивних і суб'єктивних ознаках злочину¹.

Оцінюючи важливість суспільних відносин, на які посягає незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, потрібно насамперед відзначити, що негативні екологічні зміни, які з другої половини ХХ ст. набули глобального характеру, значно підвищують актуальність проблеми юридичного забезпечення охорони довкілля від діянь, здатних завдати йому шкоди, як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Екологічна безпека – невід'ємна складова національної безпеки України. Дедалі більше вона розглядається як одна з найважливіших соціальних цінностей, а можливість жити за сприятливих умов довкілля визнається природним та невідчужуваним правом кожної людини. Підтвердженням цієї думки можуть виступати положення ч. 1 ст. 50 Конституції України, відповідно до якої кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Право на безпечне довкілля прямо пов'язане з більш загальним і важливим правом кожної людини на життя (ст. 27 Конституції), впливає з нього, бо загроза для життя людини може бути одним із наслідків виникнення екологічної небезпеки.

Водні живі ресурси є природним багатством, важливою частиною промислового потенціалу держави. Продукція, отримана з них, має харчову, кормову, медичну, наукову, естетичну та іншу матеріальну і нематеріальну цінність. Тому скорочення популяцій промислово значущих водних тварин і рослин означає виснаження тих запасів природного походження, які виступають базою існування і розвитку суспільства. Незважаючи на те, що водні живі ресурси

¹ Кривоченко, Л. Н. О содержании и структуре общественной опасности как признака преступления [Текст] / Л. Н. Кривоченко // Проблемы правоведения : респ. межвед. науч. сб. – Киев : Вища шк., 1979. – Вып. 40. – С. 100.

належать до числа відновлювальних природних ресурсів, вони можуть зникнути, якщо темпи їх використання перевищуватимуть темпи відновлення¹, отож, їх нерациональне використання в перспективі негативно позначається на багатьох сферах суспільної життєдіяльності.

Звідси можна зробити висновок, що суспільна небезпечність незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом має багатоплановий характер. Вона пов'язана з тим, що це діяння посягає на одні з найважливіших суспільних відносин – відносини у сфері довкілля, зокрема, в частині використання водних живих ресурсів. Довкілля є самоцінністю і соціальною цінністю, має матеріальні та нематеріальні прояви, спричиняє різноманітні соціальні впливи.

Ступінь суспільної небезпечності злочину, який розглядається, також слід визначати через призму того, що і у світі, і в Україні загальний стан довкілля визнається кризовим. Тож свідоме погіршення й без того кризової екологічної ситуації доцільно розглядати як суспільно небезпечне діяння, за яке може, у випадках, якщо це вказано в законі, наставати кримінальна відповідальність. Це стосується заподіяння шкоди будь-якій сфері природних ресурсів – чи то водним, чи то атмосферним, чи то земельним ресурсам тощо.

За висновками дослідників, шкода, яка заподіюється правопорушеннями проти довкілля середовищу проживання людини й самій людині, а також суспільству і державі, настільки тяжка, що часто навіть не піддається обрахуванню. Загальний вплив людського господарства на глобальну екосистему перевищує допустимі межі в 10 разів. На планеті знищено 40 % екосистем. У цілому за останній час не покращилася жодна глобальна екологічна характеристика².

Особливістю істотної шкоди як суспільно небезпечних наслідків злочину, передбаченого ст. 249 КК, є те, що вона є фактичною, виражається в реальних деструктивних змінах у довкіллі. В іншому разі, з урахуванням зниження ступеня суспільної небезпечності

¹ Демина, Т. А. Экология, природопользование, охрана окружающей среды [Текст] / Т. А. Демина. – М. : Аспект Пресс, 2000. – С. 56–57.

² Лопашенко, Н. А. Экологические преступления: социальная опасность и уголовно-правовой анализ [Текст] / Н. А. Лопашенко // Право и политика. – 2001. – № 9. – С. 23.

діяння в цілому, воно злочином не визнається, а кваліфікація вчиненого відбувається за частинами 3 або 4 ст. 85 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Однак це не означає, що створення загрози заподіяння істотної, а тим більше великої шкоди, при встановленні кримінальної відповідальності за конкретні суспільно небезпечні діяння брати до уваги не потрібно.

За умов граничного скорочення або навіть зникнення популяцій багатьох видів водних організмів ще більше підвищується соціальна цінність нормальних, схвалюваних суспільством відносин у сфері водної екосистеми, відповідно, зростає суспільна небезпечність злочинних посягань на них, навіть якщо фактично добуто невелику кількість водних біоресурсів.

Так, винятково тяжку шкоду може заподіяти добування представників рідкісних та особливо цінних видів, добування, вчинене із застосуванням способів масового знищення тваринного світу або спеціально пристосованих плавучих засобів (особливо – великих риболовних суден), на територіях природно-заповідного фонду. Окрім безпосередньо зменшення популяції багатьох видів водних організмів на значних територіях, в низці випадків незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом призводить до загибелі, травмування чи захворювання особин, які не були добуті, або їх майбутнього потомства, наприклад, порушення репродуктивної функції водних тварин як наслідок дії електричного струму.

Високий ступінь суспільної небезпечності та надзвичайну поширеність цього виду діянь засвідчують такі дані. За оцінками Служби безпеки України, тіньова частина українського рибного ринку становить приблизно 1 млрд грн, але, на думку вчених і риболовів, обсяги «тіньового» ринку набагато більші – близько 16 млрд грн. Офіційно у внутрішніх водоймах відловлюють близько 100 тис. т риби на рік, а у продаж надходить, за найскромнішими оцінками фахівців, втричі більше, не враховуючи нелегального та «сірого» імпорту, який оцінюють у 800 тисяч тонн на рік. У результаті в «тінь» потрапляють кошти, що перевищують річний бюджет Києва¹. Такі тенденції обу-

¹ Ковалевская, Н. Клевое дело [Текст] / Н. Ковалевская // Власть денег. – 2010. – № 24. – С. 24.

мовлюють необхідність існування та посилення заходів кримінальної відповідальності за будь-які дії, пов'язані з незаконним добуванням природних ресурсів та подальшим залученням рибної продукції у сферу «тіньової» економіки.

Вельми гостро стоїть проблема торгівлі продуктами і продукцією незаконного добування і на міжнародному рівні. Зокрема, фахівці звертають увагу на те, що така торгівля завжди пов'язана з розвитком міжнародної злочинності, шахрайством, корупцією, використанням підроблених документів, невідповідністю законодавства різних держав¹.

Звичайно, можливість безкарного отримання надвисоких «тіньових» прибутків на фоні загального зубожіння приваблює значну частину населення, виступаючи потужним стимулом до вчинення відповідних адміністративних правопорушень і злочинів. За неофіційною інформацією, щороку в Україні відбувається близько 12,4 млн. випадків браконьєрства. Кожного року державними природоохоронними службами затримується близько 96,6 тис. порушників правил рибальства².

Згідно з інформацією, наданою Державною судовою адміністрацією України в листі від 10 липня 2007 р. у № 14-4357/07, у 2004 р. за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом було засуджено 401 особу (у тому числі за ч. 2 ст. 249 КК засуджено 58 осіб, або 14,5 %), у 2005 р. – 316 осіб (серед яких за ч. 2 – 40 осіб, або 12,7 %), у 2006 р. – 379 осіб (за ч. 2 – 46 осіб, або 12,1 %). У регіональному розрізі протягом цих років найбільшу кількість осіб було засуджено в Одеській (151 особа), Полтавській (139 осіб), Дніпропетровській (111 осіб), Запорізькій (104 особи) та Херсонській (102 засуджених) областях. У таких приморських регіонах, як Автономна Республіка Крим, Донецька та Миколаївська області, кількість засуджених порівняно невелика (відповідно – 66, 50 та 39 осіб). Найнижчі показники в Україні мають місто Севастополь (1 особа), Житомирська, Тернопільська області (по 4 засудже-

¹ Проблематика боротьби з екологічною преступністю в научних дослідженнях и судебной практике ЕС [Текст] / О. Л. Дубовик, А. Л. Иванова, В. Т. Калиниченко и др. // Эколог. право. – 2008. – № 1. – С. 26.

² Браконьєри можуть поповнити казну [Текст] // Голос України. – 2008. – 12 серп. (№ 151). – С. 2.

них), а у Львівській області впродовж 2004–2006 рр. узагалі не було засуджено жодної особи. У 2006 р. в цілому до судів надійшло 390 справ про незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, залишок нерозглянутих справ на початок цього року – 42. У вчиненні злочину було обвинувачено 583 особи, справи яких знаходилися в судах. 2006 року розглянуто справ: усього 400, у тому числі із: постановленням вироку – 295, закриттям провадження у справі – 79.

Немає підстав вважати, що за останні роки ситуація кардинально змінилася.

Наведені статистичні дані, звісно, не відображають повної картини офіційно зареєстрованої злочинності через те, що в них немає характеристики багатьох об'єктивних ознак злочину (які стосуються, наприклад, предмета, шкоди, заподіяної злочином, засобів, знарядь і способів вчинення злочину, мети та мотивів тощо). Також відповідно до існуючих вимог до форм звітності судів у разі вчинення особами декількох злочинів облік ведеться за статтею КК, санкція якої передбачає більш суворе покарання, тому у випадках сукупності незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом з іншим, більш тяжким злочином, відомості фіксуються саме щодо злочину більш тяжкого.

У загальній структурі злочинності питома вага злочинів проти довкілля, які щорічно офіційно реєструються, є відносно стабільною та дорівнює близько 0,3 %¹. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом належить до найпоширеніших злочинів проти довкілля, складаючи, за даними офіційної статистичної звітності, приблизно 25–30 %.

Наскільки точними й повними не були б дані офіційної звітності правоохоронних органів, вони дають характеристику лише зареєстрованої злочинності. У суспільстві поширеність відповідних суспільно небезпечних діянь є набагато більшою, однак вона є латентною.

Злочинність, що посягає на довкілля, належить до числа найбільш латентних видів злочинності. Рівень її латентності, за під-

¹ Поліщук, Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. С. Поліщук ; КНУВС. – К., 2006. – С. 1.

рахунками різних експертів, складає від 94–98 %¹, 98–99 %² до більше ніж 99,5 %³.

До основних факторів, які сприяють латентності незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, фахівці відносять такі, як-то: 1) сучасне технічне забезпечення злочинної діяльності, високий рівень організованості злочинності, наявність зв'язків корупційного характеру. Як відзначається в публікаціях, браконьєри мають сучасні швидкісні моторні човни, навігаційні прилади, мобільний зв'язок, так звану «службу попередження» й нерідко – високих покровителів⁴; 2) загальнодоступність заборонених знарядь вчинення злочину, можливість неконтрольованого збуту незаконно добутої продукції на стихійних ринках чи за співучастю з працівниками риболовецьких підприємств; 3) явно недостатнє кадрове, матеріальне і технічне забезпечення контролю за здійсненням добування водних ресурсів: кількість рибних інспекторів на всю Україну ледь сягає 900 осіб⁵, рибінспекція має застарілий флот, списані судна, постійний дефіцит бензину і запчастин, гірше оснащення, ніж злочинці⁶; 4) недоліки законодавчої бази протидії злочинності. Зокрема, до них можна віднести необґрунтоване позбавлення громадських інспекторів права складати протоколи⁷, можливість пе-

¹ Матвійчук, В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) [Текст] : монографія / В. К. Матвійчук. – К. : Азимут-Україна, 2005. – С. 379.

² Браконьєри можуть поповнити казну [Текст] // Голос України. – 2008. – 12 серп. (№ 151). – С. 2; Турлова, Ю. А. Кримінологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія цим злочинам [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. А. Турлова : НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2011. – С. 4.

³ Поліщук, Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. С. Поліщук; КНУВС. – К., 2006. – С. 11.

⁴ Кирей, В. Протистоять браконьєрам [Текст] / В. Кирей // Уряд. кур'єр. – 2009. – 29 жовт. (№ 200). – С. 9; Кулаков, В. Рибні ресурси держави потребують прокурорського захисту [Текст] / В. Кулаков // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 3. – С. 33.

⁵ Малик, Р. Ловись, рибко, «по-чорному»... [Текст] / Р. Малик // Уряд. кур'єр. – 2009. – 29 січ. (№ 15). – С. 7.

⁶ Ковалевская, Н. Олег Довбыш: «Разведение рыбы и распоряжение водной гладью контролирует только наш Комитет» [Текст] / Н. Ковалевская, Д. Уляницкий // Власть денег. – 2010. – № 24. – С. 26.

⁷ Браконьєри можуть поповнити казну [Текст] // Голос України. – 2008. – 12 серп. (№ 151). – С. 2.

редачі речових доказів на зберігання самим правопорушникам¹, а також недостатню ефективність адміністративно- і кримінально-правових норм.

Аналіз кримінологічних чинників соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом показує високий ступінь суспільної небезпечності злочину, його стабільно високий рівень у структурі екологічної злочинності і поширеність у суспільстві, що набуває ознак масовості.

1.4. Правові чинники

Серед сукупності правових чинників соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом можна виокремити дві підгрупи: історико-правові та нормативні чинники.

Історико-правові чинники дають можливість з'ясувати історичні витоки, тенденції та, деякою мірою, перспективи кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, встановити історичну необхідність кримінально-правової заборони таких діянь.

Тривалий час в історії людства загалом та України зокрема проблема раціонального використання природних ресурсів не ставилася через хибне уявлення про їх невичерпність і можливість необмеженого втручання людини у природні процеси. Норми, що регулювали порядок привласнення природних ресурсів, з'явилися ще в найдавніші часи². Однак у подальшому зростання чисельності населення, розширення господарської діяльності й різке скорочення запасів природних ресурсів обумовили необхідність юридичного механізму забезпечення обмежень у сфері природокористування, включаючи найбільш суворі заходи – кримінальну відповідальність.

¹ Тихонова, И. Вещдок – на сохранение браконьеру [Текст] / И. Тихонова // Харьк. изв. – 2007. – 15 сент. – С. 11.

² Шеховцов, В. В. Право приватної власності на об'єкти тваринного світу [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / В. В. Шеховцов ; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – С. 8.

Починаючи з виникнення Київської Русі (X ст.) до пріоритетних завдань юридичних актів, що вміщували кримінально-правові норми, було віднесено охорону життя, здоров'я, честі людини та власності. Серед посягань на власність особлива увага приділялася крадіжці свійських тварин, яка вважалася одним з найтяжчих злочинів¹. Виокремлення водних тварин та рослин ані як різновиду майна, ані як природних ресурсів, що підлягають особливому захисту, на той час ще не проводилося.

Після розпаду Київської Русі у XIII ст. на тих українських землях, що увійшли до складу Польського королівства та Великого князівства Литовського, а згодом – до єдиної Речі Посполитої, питання про відповідальність осіб, які незаконно обертали на свою користь рибу, вирішувалися за Литовськими статутами. Так, в арт. 26 розд. 1 Литовського статуту 1529 р., де йшлося про охорону королівської особи та майна, зазначалося, що особа, яка ловила у королівських садках рибу, повинна сплатити 12 рублів і відшкодувати всі збитки². Після того, як арт. 40 Устави на волоки 1559 р. законодавчо закріпив обмеження у сфері риболовлі (зокрема, визначивши дозволені знаряддя лову та заборону добування риби під час нересту)³, у подальших Литовських статутах були передбачені вельми суворі санкції за незаконне добування риби зі ставка або сажовки (відгородженої частини водоймища, де розводили рибу), що вважалося одним із різновидів крадіжок. Згідно з арт. 26 розд. XIV Литовського статуту 1566 р. особа, яка незаконно добувала рибу і була піймана на місці злочину, мала бути покарана як злодій, навіть якщо викрадене не коштувало десяти грошей⁴. Арт. 4 цього ж розділу передбачав покарання злодія, якщо викрадене коштувало менше 50-ти грошей, у вигляді

¹ Історія економіки та економічної думки: від ранніх цивілізацій до початку XX ст. [Текст] : навч. посіб. / В. В. Козюк [та ін.] ; за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. – К. : Знання, 2011. – С. 158.

² Статути Великого князівства Литовського [Текст] : у 3 т. – Одеса : Юрид. л-ра, 2002. – Т. I : Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – С. 216.

³ Хрестоматія з історії держави і права України [Текст] : навч. посіб. / [упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс та ін.] ; М-во освіти і науки України. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 50.

⁴ Статути Великого князівства Литовського [Текст] : у 3 т. – Одеса : Юрид. л-ра, 2003. – Т. II : Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – С. 406.

побиття, а якщо понад 50 грошей – у вигляді смертної кари¹. Литовським статутом 1588 р. зазначені санкції були дещо пом'якшені: за першу крадіжку риби зі ставка або сажовки покаранням мало бути побиття, за другу – відрізання вуха і лише за третю – смертна кара (арт. 27 розд. XIV)².

Витоки кримінально-правової протидії незаконному зайняттю рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом на берегах України, які відійшли до складу Російської імперії, потрібно віднести до початку XVIII ст. Першим актом про кримінальну відповідальність, який після поширення російського законодавства в повному обсязі став діяти на українській території, був Військовий артикул 1715 р. У ньому незаконне добування риби визнавалося злочином проти власності: згідно з артикулом 189 особи, які викрали овочі, дрова, курей, гусей або рибу, каралися за крадіжку³. «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. за крадіжку риби передбачали такі самі заходи відповідальності, як і Литовський статут 1588 р.: побиття, відрізання вуха та смертну кару залежно від того, вкотре було вчинено зазначені дії (п. 5 арт. 20 гл. 24)⁴.

Отже, протягом тривалого історичного періоду діяли юридичні норми, що забезпечували право власності на водні живі ресурси, однак ще не було достатніх соціальних передумов для виділення довкілля як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони.

Виникнення проблем екологічного та економічного характеру, пов'язаних зі зменшенням запасів водних живих ресурсів у Російській імперії середини XIX ст., зумовило потребу у більш дієвих і цілеспрямованих юридичних засобах забезпечення дотримання

¹ Статути Великого князівства Литовського [Текст] : у 3 т. – Одеса : Юрид. л-ра, 2003. – Т. II : Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – С. 397–398.

² Статути Великого князівства Литовського [Текст] : у 3 т. – Одеса : Юрид. л-ра, 2004. – Т. III : Статут Великого князівства Литовського 1588 року : у 2 кн. Кн. 2 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – С. 344–345.

³ Российское законодательство X–XX веков [Текст] : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1986. – Т. 4 : Законодательство периода становления абсолютизма / отв. ред. А. Г. Маньков. – С. 362.

⁴ Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р. [Текст] : наук. вид. / [відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко ; упорядн. та авт. нарису К. А. Вислобоков ; голова редкол. О. М. Мироненко]. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 1997. – С. 436.

встановленого порядку природокористування, внаслідок чого у Статуті про покарання, які накладаються мировими судьями (1864 р.), було вперше на офіційному рівні чітко диференційовано незаконну рибну чи іншу ловлю, віднесену до проступків проти громадського благоустрою (ст. 57)¹, та самовільну ловлю на чужих землях, лісах і водах як проступок проти власності (ст. 146), однак при цьому санкції за обидва проступки збіглися – штраф не більше 25-ти рублів². Об'єктивними ознаками, які визначали ловлю як незаконну, за ст. 57 Статуту про покарання були: заборонений час, недозволені місця, заборонені способи та ловля без дотримання приписів³.

Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1885 р. було встановлено, що крадіжкою є лише витучення риби з чужих снастей, а не рибальство як таке⁴.

Кримінальне уложення 1903 р. також містило норми про відповідальність за незаконне добування водних живих ресурсів, причому ч. 1 ст. 246 повторювала текст ст. 57 Статуту про покарання 1864 р., а новелою стало закріплення в ч. 2 кваліфікуючої ознаки: рибна чи інша ловля з використанням отруйних або вибухових речовин⁵. Проте глава IX Кримінального уложення, що мала назву «Про порушення постанов, які захищають народний добробут», так і не була введена в дію⁶.

Радянський етап розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за порушення встановленого порядку природокористування було започатковано Кримінальним кодексом УРСР 1922 р., статтею 99 якого заборонялося незаконне використання низки природних ресурсів (лісу, наземних і водних живих організмів, надр).

¹ Российское законодательство X–XX веков [Текст] : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1991. – Т. 8 : Судебная реформа / отв. ред. Б. В. Виленский. – С. 402.

² Там само. – С. 413.

³ Там само. – С. 402.

⁴ Див.: Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 г. [Текст] / звано Н. С. Таганцевым. – Изд. 9-е, пересм. и доп. – СПб. : Типогр. М. Стяжюлевича, 1898. – С. 920.

⁵ Уголовное уложение 22 марта 1903 года [Текст] / изд. Н. С. Таганцева. – СПб. : Гос. тип., 1904. – С. 399.

⁶ Российское законодательство X–XX веков [Текст] : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1994. – Т. 9 : Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. – С. 265.

Свідченням загальнодержавної важливості та актуальності проблеми протидії цьому злочину на той час було віднесення зазначеного діяння до злочинів, які посягають на порядок управління, а також достатньо суворі санкції, що передбачали позбавлення волі або примусові роботи на строк до 1 року з конфіскацією незаконно добутого, а також зняття лову, або штраф до 500 рублів золотом¹.

У Кримінальному кодексі УРСР 1927 р. вперше було введено термін «рибний, звіриний та інший водний добувний промисел» та віднесено відповідний злочин до господарських. За ст. 137 цього Кодексу здійснення рибного, звіриноного та інших водних добувних промислів у морях, ріках та озерах, що мають загальнодержавне значення, без належного дозволу або в заборонений час, або в недозволених місцях, або недозволенними знаряддями, способами і прийомами каралося позбавленням волі або примусовими роботами на строк до 1 року чи штрафом до 500 рублів, з обов'язковою конфіскацією незаконно добутого або без такої, зняття лову та суден, які слугували для незаконного промислу, з усім приладдям². Суттєвих змін ознаки основного складу злочину та санкція не зазнали і в Кримінальному кодексі 1960 р. (ч. 1 ст. 162, з подальшими змінами). Однак за те саме діяння, вчинене на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або якщо воно завдало значної шкоди, або вчинюване систематично, чи особою, раніше судимою за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, передбачалися більш суворі санкції: позбавлення волі на строк до 4-х років або виправні роботи на строк до 2-х років, з конфіскацією майна або без конфіскації та з обов'язковою конфіскацією всього добутого, зняття лову та плавучих засобів з їх приладдям (ч. 2 ст. 162)³.

З набранням чинності КК України 2001 р. цілеспрямована протидія суспільно небезпечним посяганням на довкілля отримала законо-

¹ Уголовный кодекс УССР [Текст]. – Изд. 2-е. офиц. – Харьков : Изд. Наркомюста УССР, 1922. – С. 35.

² Уголовный кодекс УССР: в ред. 1927 г. [Текст] / сост. И. И. Курицкий, Л. А. Гиммельфарб и Н. И. Шихмантер. – Харьков : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1927. – С. 183.

³ Кримінальний кодекс України: Нормативні акти кримінально-правового значення: (За станом законодавства на 1 вересня 1997 р.) [Текст] / авт.-упоряд.: М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – К. : А.С.К., 1997. – С. 102.

давче забезпечення у зв'язку з введенням розділу VIII Особливої частини «Злочини проти довкілля», до якого була включена і ст. 249 «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом». Водночас при формулюванні ст. 249 КК законодавцем було збережено термінологію, яка застосовувалася ще у КК 1927 р. та КК 1960 р. для позначення відповідного злочинного діяння, що раніше розглядалося як господарський злочин. У зв'язку з цим на сучасному етапі виникає потреба в удосконаленні законодавчого закріплення ознак злочину з урахуванням новітніх положень екологічної науки та природоохоронного законодавства.

Нормативні чинники охоплюють систему чинних нормативно-правових актів, які виступають юридичною базою регулювання й охорони суспільних відносин у сфері використання водних живих ресурсів. За ступенем конкретизації предмета регулювання правових норм щодо зазначеної сфери суспільних відносин можна виділити три рівні цієї юридичної бази: загальний (загальноправовий, або конституційний), до якого включається Конституція України, що закріплює загальні правові засади охорони довкілля; галузевий рівень – акти щодо охорони окремих сфер довкілля; інституціональний охоплює документи, що встановлюють принципи і порядок користування безпосередньо водними живими ресурсами. За юридичною силою нормативно-правові акти поділяються на такі види: Конституція України – акт, який має найвищу юридичну силу; міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та закони України – мають вищу юридичну силу; підзаконні нормативно-правові акти, які повинні відповідати документам, що належать до двох попередніх видів. Група нормативних чинників юридично обумовлює потребу у подальшому вдосконаленні законодавства і посиленні кримінальної відповідальності за такі правопорушення, що заподіюють або можуть заподіяти істотну шкоду відповідній сфері довкілля.

На загальному рівні провідне значення має принцип конституційної відповідності. Він означає, що кримінальний закон не суперечить конституції держави і достатньо повно реалізує проголошені в ній принципи і положення, які, маючи високий ступінь узагальненості й масштабності, являють собою його юридичну базу, містять

найбільш істотні вихідні риси його норм, визначають основні напрями розвитку кримінального закону¹. Щодо кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, то Конституція України закріплює право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50) та обов'язок, який пов'язаний з цим правом, не заподіювати шкоду природі (ст. 66). Крім того, важливими конституційними положеннями є визнання природних ресурсів об'єктами права власності Українського народу та право кожного громадянина на користування ними (ст. 13).

До законів, які встановлюють правові основи охорони довкілля, належать такі: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ «Про охорону навколишнього природного середовища»², Закон України від 9 квітня 1999 р. № 591-ХІV «Про рослинний світ»³, Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2894-ІІІ «Про тваринний світ»⁴, Закон України від 7 лютого 2002 р. № 3055-ІІІ «Про Червону книгу України»⁵ та ін. А у ст. 6 Закону від 19 червня 2003 р. № 964-ІV «Про основи національної безпеки України» забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів віднесено до переліку пріоритетів національних інтересів України⁶.

¹ Борисов, В. І. Конституційна відповідальність у системі чинників соціальної обумовленості кримінального закону [Текст] / В. І. Борисов // Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України : тези доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. (26–30 черв. 2006 р.) / за заг. ред. Ю. М. Грошевого, М. І. Панова ; М-во освіти і науки України, АПРН України, НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, Харк. обл. держ. адмін. ; Харк. обл. рада ; Харк. міська рада. – Х. : НЮАУ, 2006. – С. 405.

² Про охорону навколишнього природного середовища [Текст] : Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546. – С. 1143–1173.

³ Про рослинний світ [Текст] : Закон України від 9 квіт. 1999 р. № 591-ХІV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 198. – С. 451–463.

⁴ Про тваринний світ [Текст] : Закон України від 13 груд. 2001 р. № 2894-ІІІ // Вісн. Верхов. Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97. – С. 367–384.

⁵ Про Червону книгу України [Текст] : Закон України від 7 лют. 2002 р. № 3055-ІІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 30. – Ст. 201. – С. 754–760.

⁶ Про основи національної безпеки України [Текст] : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-ІV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351. – С. 1203.

Також частиною національного законодавства України є низка міжнародних документів, серед яких варто особливо виділити Конвенцію про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі від 19 вересня 1979 р., до якої приєдналася Україна згідно з Законом від 29 жовтня 1996 р. № 436/96-ВР¹, Конвенцію про збереження мігруючих видів диких тварин від 23 червня 1979 р., до якої приєдналася Україна відповідно до Закону від 19 березня 1999 р. № 535-XIV², Конвенцію про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, підписану 3 березня 1973 р. в м. Вашингтоні, до якої приєдналася Україна відповідно до Закону від 14 травня 1999 р. № 662-XIV³, і Конвенцію про охорону біологічного різноманіття, підписану від імені України 11 червня 1992 р. у м. Ріо-де-Жанейро та ратифіковану Законом України від 29 листопада 1994 р. № 257/94-ВР⁴. Названі й інші міжнародні документи покладають на державу зобов'язання в межах її території вживати заходів щодо запобігання шкідливих впливів на довкілля. Серед цих заходів одне з провідних місць посідає встановлення кримінальної відповідальності за злочини, внаслідок вчинення яких заподіюється шкода тваринному та рослинному світу, скорочуються популяції видів, що перебувають під загрозою зникнення.

У зв'язку з поглибленням процесу інтеграції України до європейського співтовариства кількість міжнародних угод у сфері охорони довкілля значно зростатиме. Прикладом взаємодії України із Євро-

¹ Про приєднання України до Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі [Текст] : Закон України від 29 жовт. 1996 р. № 436/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 50. – Ст. 278. – С. 742.

² Про приєднання України до Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин [Текст] : Закон України від 19 берез. 1999 р. № 535-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 18. – Ст. 154. – С. 390.

³ Про приєднання України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення [Текст] : Закон України від 14 трав. 1999 р. № 662-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 28. – Ст. 232. – С. 565.

⁴ Про ратифікацію Конвенції про охорону біологічного різноманіття [Текст] : Закон України від 29 листоп. 1994 р. № 257/94-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 49. – Ст. 433. – С. 1280.

пейським Союзом є підписання Рамкового рішення Ради Європейського Союзу 2003/80/ПВД від 27 січня 2003 р. щодо забезпечення кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища¹.

Серед нормативно-правових актів, які регулюють безпосередньо суспільні відносини, пов'язані з використанням водних живих ресурсів в Україні, мають місце і закони, і підзаконні нормативно-правові акти. Так, спеціальним законодавчим актом, який визначає основні правові і організаційні засади забезпечення якості та безпеки риби, інших водних ресурсів, виготовленої з них харчової продукції для життя і здоров'я населення та запобігання негативному впливу на довкілля у разі вилову, переробки, фасування та переміщення через митний кордон України, є Закон України від 6 лютого 2003 р. № 486-IV «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них»². Закон України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 8 липня 2011 р. № 3677-VI³ визначає основні засади діяльності та державного регулювання в галузі рибного господарства, збереження та раціонального використання водних біоресурсів.

Крім зазначених законів, діють також численні підзаконні акти, які встановлюють конкретні правила здійснення різних видів використання водних живих ресурсів. До них належать постанови Кабінету Міністрів України, накази та інструкції міністерств та державних комітетів, а також інші нормативні акти, які видаються компетентними органами та визначають порядок природокористування у відповідній сфері.

Певну роль для вдосконалення кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом відіграють акти програмного характеру, які можуть мати

¹ Шульга, А. М. Соціальна обумовленість встановлення кримінально-правової заборони забруднення або псування земель [Текст] / А. М. Шульга // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ / М-во внутр. справ України. – Х., 2006. – Вип. 32. – С. 19.

² Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них [Текст] : Закон України від 6 лют. 2003 р. № 486-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 15. – Ст. 107. – С. 376–381.

³ Див.: Про рибне господарство, промислове господарство та охорону водних біоресурсів [Текст] : Закон України від 8 лип. 2011 р. № 3677-VI // Уряд. кур'єр. – 2011. – 7 верес. (№ 163). – С. 9–12.

назву концепцій, програм, стратегій тощо. Хоча вони й не є нормативними документами, однак у них відображене ставлення законодавчих та інших державних органів до сучасного стану довкілля і тенденцій розвитку суспільних відносин у цій сфері. Так, мета, принципи, цілі та завдання державної політики у сфері довкілля визначені в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року, затверджені Законом України від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI¹. Загальнодержавна програма охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів затверджена Законом України від 22 березня 2001 р. № 2333-III з метою розроблення державної політики, стратегії та плану дій, спрямованих на запобігання зростанню антропогенного тиску на довкілля Азовського і Чорного морів, сприяння розвитку екологічно безпечних видів діяльності в Азово-Чорноморському регіоні, збереження і відтворення біологічного різноманіття та ресурсів морів, створення сприятливих умов для проживання, оздоровлення та відпочинку населення. У ній піддано аналізу сучасний екологічний стан морів та розроблено комплекс заходів щодо його поетапного поліпшення².

Зазначені та інші правові акти є основою для встановлення заходів різних видів юридичної (цивільної, адміністративної, кримінальної) відповідальності за дії, якими заподіюється екологічна шкода.

══════ Висновки до розділу 1

Дослідження соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом дає можливість дійти таких висновків:

1. Зміст поняття соціальної обумовленості охоплює соціальні явища і процеси, які впливають на встановлення, зміну або скасування кримінальної відповідальності за певний вид діянь. Дослідження

¹ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року [Текст] : Закон України від 21 груд. 2010 р. № 2818-VI // Уряд. кур'єр. Орієнтир. – 2011. – 9 лют. – № 24. – С. 9–13.

² Див.: Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів [Текст] : Закон України від 22 берез. 2001 р. № 2333-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 28. – Ст. 135. – С. 546–575.

чинників соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злочин дозволяє встановлювати передумови визнання діяння суспільно небезпечним та в подальшому виробляти рекомендації, спрямовані на вдосконалення кримінально-правових заходів протидії цьому негативному соціальному явищу. У роботі виокремлюються такі основні групи чинників соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом: екологічні, соціально-економічні, кримінологічні, нормативні.

2. Екологічні чинники відображають властивості водних живих ресурсів як особливого природного об'єкта, який являє собою екологічну цінність, характер їх взаємодії з іншими природними об'єктами та суспільством у межах водної екосистеми. Негативними екологічними чинниками, що визначають потребу у встановленні кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, є: кризова екологічна ситуація в Україні і світі, викликана надмірним антропогенним навантаженням на біосферу; втрата біологічного різноманіття водних тварин і рослин; виникнення загрози для життя і здоров'я людини при споживанні продуктів і продукції водних промислів.

3. У соціально-економічних чинниках проявляється залежність економічних відносин, що існують у суспільстві, від дотримання усіма суб'єктами встановленого порядку добування водних живих ресурсів. Промислова значущість водних біоресурсів полягає в тому, що вони виступають: матеріальною основою економічної безпеки держави; сировинною базою суспільства; основою рибного господарства як складової частини економічної системи. Соціально-економічні проблеми, які загострюються внаслідок нераціонального використання водних живих ресурсів: зниження обсягів добування риби й виробництва відповідної продукції; поява диспропорцій у виллові водних організмів різних за своєю цінністю видів; зростання цін на продукти та продукцію водних промислів; залежність економіки України від імпорту тощо.

4. Кримінологічна характеристика незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом відтворює переважно у статистичному виразі об'єктивні та суб'єктивні ознаки діяння, що безпосередньо визначають його суспільну небезпечність, а також ті, які не є ознаками складу злочину, проте повинні врахову-

ватися у кримінально-правовій теорії та практиці законотворення і правозастосування. Аналіз кримінологічних чинників соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом засвідчує високий ступінь суспільної небезпечності злочину, його стабільно високий рівень у структурі екологічної злочинності і поширеність у суспільстві, що набуває ознак масовості.

5. Правові чинники соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом розподілено на дві підгрупи: історико-правові та нормативні чинники.

Історико-правові чинники дають можливість з'ясувати історичні витоки, тенденції та, деякою мірою, перспективи кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, встановити історичну необхідність кримінально-правової заборони таких діянь. У роботі виявлено, що протягом тривалого історичного періоду на українських територіях діяли юридичні норми, що забезпечували право власності на водні живі ресурси, однак ще не було достатніх соціальних передумов для виділення доквілля як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони. Виникнення проблем екологічного та економічного характеру, пов'язаних зі зменшенням запасів водних живих ресурсів у Російській імперії середини XIX ст., зумовило потребу у більш дієвих і цілеспрямованих юридичних засобах забезпечення дотримання встановленого порядку природокористування, внаслідок чого, починаючи зі Статуту про покарання, які накладаються мировими судьями (1864 р.), відбулося розмежування рибної чи іншої ловлі, віднесеної до проступків проти громадського благоустрою, та самовільної ловлі на чужих землях, лісах і водах як проступку проти власності. У КК УРСР 1927 р. та 1960 р. злочин віднесено до господарських, а для позначення діяння став вживатися термін «рибний, звіриний та інший водний добувний промисел». У КК України 2001 р. злочини проти доквілля були виділені в окремий розділ, однак була збережена юридична термінологія попередніх кодексів, у зв'язку з чим вважаємо за необхідне удосконалити законодавче закріплення ознак злочину з урахуванням новітніх положень екологічної науки та природоохоронного законодавства.

Нормативні чинники охоплюють систему нормативно-правових актів, які виступають юридичною базою регулювання й охорони суспільних відносин у сфері використання водних живих ресурсів. До цих документів належать: Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, закони, підзаконні акти. Підгрупа нормативних чинників юридично обумовлює потребу у встановленні кримінальної відповідальності за такі правопорушення, що завдають істотну шкоду або створюють реальну загрозу заподіяння істотної шкоди довкіллю.

ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ

2.1. Об'єкт незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом

Чітке з'ясування об'єкта злочину має відправне значення як у дослідженнях загальнотеоретичного складу злочину, так і при характеристиці окремих діянь, які криміналізовано чи постало питання про їх криміналізацію або декриміналізацію.

Деякі дослідники припускають, що об'єкт злочину домінує при визначенні змісту та конструкції складу злочину, адже саме ним обумовлюється закріплення у складі злочину таких ознак суспільно небезпечного діяння, які виражають здатність цього діяння завдати шкоди¹. Тобто можна стверджувати, що об'єкт злочину при конструюванні законодавцем різних складів злочинів, порядковому розташуванні останніх у структурі Особливої частини кримінального закону відіграє фундаментальну роль. Через те й у процесі кваліфікації злочинів їх об'єкт отримує першорядне значення. Водночас об'єкт виступає самостійним елементом складу злочину.

У науковому поясненні сутності об'єкта злочину позначилося кілька тенденцій. Незважаючи на різноманітність підходів, усі дослідники розуміють об'єкт злочину як те явище об'єктивної реальності, на яке злочин посягає, якому завдає чи здатен завдати шкоди.

¹ Филимонов, В. *Обстоятельства, определяющие содержание и конструкцию состава преступления* [Текст] / В. Филимонов // *Уголов. право.* – 2003. – № 2. – С. 83.

У класичних працях деяких фундаторів кримінально-правової думки кінця XVIII – початку XX ст. на теренах Російської імперії об'єктом злочину визнавалися забезпечені законом суб'єктивні права¹. Багато криміналістів того часу виокремлювали формальний і матеріальний аспекти об'єкта злочину, вважаючи, що формально злочин є порушенням певної юридичної норми, а матеріально – втручанням у сферу інтересів (або благ), які охороняються цими нормами², тобто проявів «реального буття» норми³. В інших дослідженнях пропонувалося більш конкретне визначення поняття об'єкта злочину; так, О. Ф. Кістяківський як об'єкт злочинного посягання розглядав лише людину⁴, В. В. Єсіпов – державу, суспільство та окрему особу⁵, С. В. Познишев – конкретні відносини, речі і стани осіб або речей, що охороняються законом під загрозою покарання й у цілому охоплюються поняттям «правові блага» (життя, здоров'я, честь, свобода, майно та ін.)⁶.

У радянській науці, переважно внаслідок привнесення положень марксистсько-ленінського вчення до кримінального права, пріори-

¹ Солнцев, Г. Российское уголовное право [Текст] / Г. Солнцев ; под ред. и со вступ. ст. Г. С. Фельдштейна. – Ярославль : Демидов. юрид. лицей, 1907. – С. 57; Спасович, В. Учебник уголовного права [Текст] / В. Спасович. – СПб. : Тип. И. Огризко, 1863. – Т. I. вып. 1. – С. 84.

² Белогриц-Котляревский, Л. С. Учебник русского уголовного права. Общая и особенная части [Текст] / Л. С. Белогриц-Котляревский. – Киев ; СПб. ; Харьков : Юж.-рус. книгоизд-во Ф. А. Иогансона, 1903. – С. 161; Лист, Ф. Учебник уголовного права. Общая часть [Текст] / Ф. Лист ; пер. Ф. Ельашевич ; [с предисл. автора и М. В. Духовского]. – М. : Т-во тип. А. И. Мамонтова, 1903. – С. 145–146; Немировский, Э. Я. Учебник уголовного права. Общая часть [Текст] / Э. Я. Немировский. – Одесса : Изд. Акцион. юж.-рус. об-ва печат. дела, 1919. – С. 64; Сергиевский, Н. Д. Русское уголовное право [Текст] : пособие к лекциям. Часть Общая / Н. Д. Сергиевский. – Изд. 10-е, испр. и доп. С. Н. Трегубовым. – СПб. : Тип. М. М. Стяжюлевича, 1913. – С. 243–244.

³ Таганцев, Н. С. Русское уголовное право. Часть общая [Текст] / Н. С. Таганцев. – Изд. 2-е, пересм. и доп. – СПб. : Гос. тип., 1902. – Т. I. – С. 51.

⁴ Кистьяковский, А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Часть общая [Текст] / А. Ф. Кистьяковский. – 3-е изд. – Киев : Изд. Ф.А. Иогансона, 1891. – С. 280.

⁵ Есипов, В. В. Очерк русского уголовного права. Часть общая. Преступление и преступники. Наказание и наказуемые [Текст] / В. В. Есипов. – М. : Изд. книж. маг. «Правоведение», 1904. – С. 257.

⁶ Познышев, С. В. Учебник уголовного права. Очерк основных начал общей и особенной части науки уголовного права [Текст] / С. В. Познышев. – М. : Юрид. изд-во Наркомюста, 1923. – Общая часть. – С. 53.

тетне значення отримала суспільна небезпечність як властивість злочинного діяння, тож і об'єкт злочину, починаючи з роботи А. А. Пионтковського¹, став абсолютною більшістю авторів ототожнюватися винятково з суспільними відносинами². У працях В. Я. Тація було уточнено, що об'єктом усіх злочинів є не вся система суспільних відносин, а лише ті з них, що охороняються кримінальним законом³. Незважаючи на те, що окремі науковці пропонували особливі погляди щодо об'єкта злочину, наприклад, розглядаючи його як правове благо⁴, їх ідеї не стали загально визнаними.

У сучасній юридичній літературі визначення об'єкта злочину як суспільних відносин, що поставлені під охорону кримінального закону, має найбільшу кількість прибічників⁵.

¹ Пионтковский, А. А. Уголовное право РСФСР [Текст] / А. А. Пионтковский. – Часть Общая. – М.: Госиздат, 1924. – С. 129, 130.

² Брайнін, Я. М. Основні питання загального вчення про склад злочину [Текст] / Я. М. Брайнін. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – С. 69–71; Загородников, Н. И. Советское уголовное право. Общая и Особенная части [Текст] / Н. И. Загородников. – М.: Юрид. лит., 1975. – С. 52; Коржанский, Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны [Текст] / Н. И. Коржанский. – М.: Акад. МВД СССР, 1980. – С. 14–15; Прохоров, В. С. Преступление и ответственность [Текст] / В. С. Прохоров. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – С. 32–33; Трайнин, А. Н. Состав преступления по советскому уголовному праву [Текст] / А. Н. Трайнин. – М.: Госюриздат, 1951. – С. 175.

³ Тацкий, В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве [Текст] / В. Я. Тацкий. – Х.: Выща школа, 1988. – С. 14; Тацкий, В. Я. Объект и предмет преступления по советскому уголовному праву [Текст]: учеб. пособие / В. Я. Тацкий. – Х.: Юрид. ин-т, 1982. – С. 14.

⁴ Ковалев, М. И. Понятие и признаки преступления и их значение для квалификации [Текст] / М. И. Ковалев. – Свердловск: Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1977. – С. 65.

⁵ Бажанов, М. И. Избранные труды [Текст] / М. И. Бажанов; [сост.: В. И. Тютогин, А. А. Байда, Е. В. Харитонова, Е. В. Шевченко; отв. ред. В. Я. Тацкий]. – Х.: Право, 2012. – С. 721; Козлов, А. П. Понятие преступления [Текст] / А. П. Козлов. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 240; Коржанський, М. Цінність суспільних відносин [Текст] / М. Коржанський, О. Коржанська // Право України. – 2006. – № 12. – С. 21–22; Кримінальне право України: Загальна частина [Текст]: підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.]; відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв; наук. ред. В. А. Клименко та М. І. Мельник. – К.: Прав. джерела, 2002. – С. 94–96; Кримінальне право України: Загальна частина [Текст]: підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютогин та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – С. 96; Лащук, Є. В. Поняття і структура об'єкта злочину [Текст] / Є. В. Лащук // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: щоріч. бюл. / за заг. ред. А. А. Музики. – К.: КЮІ КНУВС, 2005. – Вип. 10. – С. 202; Уголовное право Украины. Общая и Особенная части [Текст]: учебник / отв. ред. Е. Л. Стрельцов. – Х.: ООО «Одиссей», 2006. – С. 69–70; Энциклопедия уголовного права [Текст]: в 35 т. – СПб.: Изд. проф. Малинина, 2005. – Т. 4: Состав преступления. – С. 101.

Певне переосмислення підходу до тлумачення об'єкта злочину як суспільних відносин представлено В. М. Кудрявцевим в уявленні про об'єкт злочину як комплекс характеристик цих відносин, що охоплює: фактичні суспільні відносини між людьми; їх правову форму або «оболонку»; матеріальні форми, умови та передумови існування¹. В. М. Трубніков запропонував дещо інший варіант такого підходу, розкриваючи зміст об'єкта злочину через поняття соціальної оболонки, тобто сукупності суспільних відносин, яка формується як єдність і взаємодія особи та середовища й існує незалежно від наявності чи відсутності кримінального закону². За іншим визначенням об'єктом злочину є структурно зорганізована та нормативно врегульована стійка система відносин між людьми, їх об'єднаннями і спільностями, спрямована на забезпечення оптимальної за конкретних історичних умов свободи реалізації права кожного учасника на життєві ресурси³.

Поряд із названою тенденцією пояснення сутності об'єкта злочину, здійснюються спроби як повернення до ідей зачинателів кримінально-правової думки, так і до вироблення власних концепцій цього поняття. Зокрема, Я. Г. Лизогуб вважає, що об'єктом злочину є цінності: людина, свобода та особиста недоторканність людини тощо⁴. Ціннісна теорія об'єкта злочину підтримується й іншими авторами⁵. Досить близькими до цієї точки зору є концепції об'єкта злочину як благ чи інтересів⁶.

¹ Кудрявцев, В. Н. Общая теория квалификации преступлений [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2004. – С. 130–131.

² Трубніков, В. М. Новый взгляд на объект преступления [Текст] / В. М. Трубніков // Право і безпека. – 2002. – № 1. – С. 86–87.

³ Готин, А. Н. Объект преступления в теории уголовного права [Текст] / А. Н. Готин // Вісн. Луган. ін-ту внутр. справ МВС України. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 2001. – Вип. 3. – С. 56.

⁴ Лизогуб, Я. Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини [Текст] : монографія / Я. Г. Лизогуб ; МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України ; [наук. ред. С. С. Яценко]. – Луганськ : РВВ ЛІАВС, 2003. – С. 36.

⁵ Фесенко, Є. В. Об'єкт злочину під кутом зору теорії цінностей, а також опонентів цієї концепції [Текст] / Є. В. Фесенко // Адвокат. – 2003. – № 6. – С. 9.

⁶ Гавриш, С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений [Текст] / С. Б. Гавриш // Право и политика. – 2000. – № 11. – С. 13–15; Курс российского уголовного права. Общая часть [Текст] / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. – М. : Спарк, 2001. – С. 170; Наумов, А. В. Российское уголовное право. Общая часть [Текст] : курс лекций / А. В. Наумов. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : БЕК, 1999. – С. 159.

На думку Г. П. Новосьолова, об'єкт будь-якого злочину – люди як окремі фізичні особи, як певні об'єднання осіб, що мають чи не мають статус юридичної особи, та як соціум (суспільство)¹. Уточнюючи таке визначення, В. П. Ємельянов пропонує об'єктом злочину визнавати не самих людей, а конкретні сфери їх життєдіяльності².

О. Зателепін підтримує альтернативний підхід, згідно з яким об'єкт злочину – це соціальна безпека, яка охороняється кримінальним законом, тобто стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави, що зазнає злочинного посягання, за яке передбачено кримінальну відповідальність³. О. М. Костенко об'єктом будь-якого злочину також визнає безпеку⁴.

Даючи загальну характеристику наведених вище підходів, можна відзначити, що в абсолютній більшості з них об'єкт злочину розкривається через різні явища, які отримують відповідне соціальне значення й тому підлягають соціальній оцінці як позитивні для суспільства. Проте одна частина авторів у своїх визначеннях надає перевагу конкретним елементам соціальної системи (наприклад, таким, як суспільство в цілому, суспільні відносини, люди, держава, право), друга – їх соціальній оцінці (як благ, цінностей, інтересів тощо).

Позиції науковців, які визначають як об'єкт злочину конкретний елемент соціальної системи, є не зовсім послідовними. Насамперед це стосується ідей, у яких перевага надається таким елементам, що насправді є похідними від системи суспільних відносин (правові норми, юридичні обов'язки, держава тощо). При цьому не пояснюється механізм фактичного спричинення шкоди суспільству, ознака суспільної небезпечності злочину повністю підміняється його протиправністю чи політичною шкідливістю. А посягання на речі, людей чи окремі предмети можуть визнаватися суспільно небезпечними лише в контексті суспільних відносин, у систему яких вони включені.

¹ Новоселов, Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты [Текст] / Г. П. Новоселов. – М. : НОРМА, 2001. – С. 60.

² Ємельянов, В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке [Текст] / В. П. Ємельянов // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С. 10.

³ Зателепін, О. К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве [Текст] / О. Зателепін // Уголов. право. – 2003. – № 1. – С. 31.

⁴ Костенко, О. М. Кримінальний кодекс і доктрина [Текст] / О. М. Костенко // Право України. – 2004. – № 7. – С. 45.

Терміни, які вживаються представниками другої групи дослідників, мають оціночний характер. Зокрема, як зазначає Ю. А. Демидов, у суто термінологічному плані поняття блага, що синонімічне поняттю добра, є не науковою, а нормативно-оціночною категорією моральної свідомості, й уже через це не підходить для цілей теоретичного аналізу¹. Цінності за своїм сенсом у філософській літературі теж розглядаються не як предмети реальності, а лише як ознаки цих предметів, що властиві їм не за їх внутрішньою природою, з'являючись винятково там і тоді, де і коли ці предмети потрапляють до сфери суспільного буття людини². В. Я. Тацій, незважаючи на визнання категорії «інтерес» важливою для пояснення сутності об'єкта злочину, зазначає, що «шкода завдається шляхом безпосереднього впливу не на інтереси суб'єктів відносин, які охороняються, а шляхом посягання на самі відносини, їх окремі структурні елементи»³. Тож слід погодитися з твердженням М. В. Сенаторова про те, що категорії блага, суб'єктивного права, правового обов'язку, інтересу, норми, потерпілого вказують на явища (предмети, суб'єкти), які зазначені в законі про кримінальну відповідальність, і їх потрібно розглядати не як об'єкти злочинів, а лише як ознаки (характерні риси), завдяки яким законодавець відображає ці об'єкти⁴; у дійсності об'єктами злочинів є суспільні відносини, які перебувають під охороною закону про кримінальну відповідальність й у своєму складі містять усі перелічені елементи (ознаки)⁵.

Таким чином, наукові уявлення про суспільні відносини, що охороняються законом про кримінальну відповідальність, найбільш повно відповідають вимогам кримінального права України, узгоджуючись із формально-матеріальним визначенням злочину, загально-визнаними елементами складу злочину і їх ознаками, та системно відображають динаміку суспільних процесів і явищ, до яких належить злочинність.

¹ Демидов, Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве [Текст] / Ю. А. Демидов. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 11.

² Философский словарь [Текст] / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987. – С. 534.

³ Тацій, В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України [Текст] : навч. посіб. / В. Я. Тацій. – Х. : УкрЮА, 1994. – С. 51.

⁴ Сенаторов, М. В. Об'єкт злочину та його відображення в законі про кримінальну відповідальність [Текст] / М. В. Сенаторов // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2003. – Вип. 7. – С. 142.

⁵ Там само. – С. 145.

Визначення об'єкта злочину як суспільних відносин дає змогу їх класифікувати, а це, у свою чергу, дозволить окреслити коло тих відносин, що охороняються нормами закону про кримінальну відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

У сучасній науці кримінального права України найпоширенішим є «вертикальний» розподіл об'єктів злочину на загальний, родовий і безпосередній та «горизонтальний» (на рівні безпосереднього об'єкта) – на основний і додаткові (додаткові обов'язкові і додаткові факультативні).

Разом із тим класифікація за першою підставою – рівнем узагальнення – викликає деякі суперечки серед науковців. Переважна більшість авторів в основу такого розподілу покладає філософське вчення про співвідношення категорій загального, особливого й окремого¹. У роботах окремих дослідників така сама класифікація обґрунтовується співвідношенням ряду інших категорій: елемента, підсистеми та системи (або частини і цілого)². Основним аргументом проти першої точки зору, на думку представників другої групи авторів, виступає те, що в категоріях загального, особливого й окремого виражені взаємозв'язки реальних явищ, тоді як загальний, родовий і безпосередній об'єкт є поняттями, які відображають певні явища, а не є ними, тобто мають інший рівень узагальнення³.

Насправді ж у філософії окреме (одиничне), особливе і загальне визначаються як категорії, що відбивають не лише об'єктивні зв'язки світу, а і ступені їх пізнання, причому одиничне постає як певний об'єкт, особливе – загальні риси, властиві декільком об'єктам, які належать до певного класу, загальне – риси, притаманні всім без ви-

¹ Коржанский, Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны [Текст] / Н. И. Коржанский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – С. 68; Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.]; відп. ред. Я. Ю. Кондратьев; наук. ред. В. А. Клименко та М. І. Мельник. – К. : Прав. джерела, 2002. – С. 99; Тацій, В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве [Текст] / В. Я. Тацій. – Х. : Выща шк., 1988. – С. 79.

² Новоселов, Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты [Текст] / Г. П. Новоселов. – М. : НОРМА, 2001. – С. 20; Уголовное право. Общая часть [Текст] / отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова. – 3-е изд., изм. и доп. – М. : НОРМА, 2001. – С. 138.

³ Ковалев, М. И. Классификация объектов преступления [Текст] / М. И. Ковалев, И. Я. Козаченко, Г. П. Новоселов // Правоведение. – 1987. – № 2. – С. 70.

нятку представникам одного класу¹. Тож останні дві категорії є відносно умовними в тому сенсі, що уявлення про них отримується внаслідок не безпосереднього дослідження, а пізнання й абстрагування одиничних об'єктів. Виходячи з цих положень при класифікації об'єктів злочинів, можна погодитися з тим, що загальний і родові об'єкти – це не реальні об'єкти злочину, а узагальнюючі поняття про об'єкти конкретних злочинних посягань, що виникають на базі інформації про ознаки конкретних явищ, інформаційні моделі останніх². Однак саме такий розподіл виконує кримінально-правові функції, які відповідають призначенню цих об'єктів як явищ об'єктивної соціальної реальності: загальний об'єкт окреслює коло найбільш важливих суспільних відносин, які саме через свою значущість охороняються кримінальним законом, родові об'єкти, що, у свою чергу, визначаються безпосередніми об'єктами окремих злочинів, утворюють фундамент, на якому базується система Особливої частини кримінального закону³.

Зі співвідношення категорій загального, особливого й окремого не випливає необхідність у безумовному виділенні саме трьох видів об'єктів злочину. Так, деякі криміналісти схильні виділяти два (родовий і безпосередній)⁴, чотири (загальний, родовий, видовий і безпосередній)⁵, п'ять (загальний, родовий із ширшим колом суспільних відносин, родовий із меншою сукупністю суспільних відносин, видовий і безпосередній)⁶ видів об'єктів злочину. Б. С. Нікіфо-

¹ Философский словарь [Текст] / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987. – С. 140.

² Смельянов, В. П. Класифікація об'єктів злочинів [Текст] / В. П. Смельянов // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – Х. : НУВС, 2002. – Вип. 20. – С. 180.

³ Стручков, Н. А. Объект преступного посягательства и система Особенной части УК [Текст] / Н. А. Стручков // Сов. государство и право. – 1987. – № 12. – С. 88–89.

⁴ Матишевський, П. С. Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] / П. С. Матишевський. – К. : А.С.К., 2001. – С. 102.

⁵ Коржанский, Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны [Текст] / Н. И. Коржанский. – М. : Акад. МЗД СССР, 1980. – С. 74; Коржанский, М. Й. Уголовное право Украины. Частина загальна [Текст] : курс лекцій / М. Й. Коржанський. – К. : Наук. думка : Укр. вид. група, 1996. – С. 124; Курс уголовного права [Текст] : в 5 т. Общая часть. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – Т. 1 : Учение о преступлении / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. – С. 214–215.

⁶ Козлов, А. П. Понятие преступления [Текст] / А. П. Козлов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 247–252.

ров теж вважав, що ті суспільні відносини, проти яких злочинні посягання спрямовані «безпосередньо та передовсім», як правило, залишаються поза межами трьохступеневої системи об'єктів¹. Це ствердження справедливе лише щодо тих КК зарубіжних країн, Особлива частина яких із урахуванням традицій і потреб національної кримінально-правової науки і практики має проміжні ланки між меншими самостійними складовими частинами закону (статтями, параграфами тощо) та більшими (розділами, главами тощо). У всіх інших випадках, зокрема, відповідно до КК України, можна зробити висновок, що існує трьохступеневий розподіл об'єктів злочину за рівнем узагальнення: загальний, родові й безпосередні об'єкти. Виділення поряд із родовими додаткових (наприклад, видових) об'єктів на рівні категорії «особливе» не має самостійного кримінально-правового значення, однак, як правильно зауважує В. Я. Тацій, може використовуватися з метою з'ясування груп суспільних відносин, які входять до складу родового об'єкта, та побудови наукової системи окремих злочинів, що посягають на той самий об'єкт².

Виходячи з трьохступеневої класифікації об'єктів злочинів, загальним об'єктом є система всіх суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, у найважливіших соціальних сферах, таких, як права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок та громадська безпека, довілля, конституційний устрій України, мир і безпека людства тощо.

Родовим об'єктом у сучасній літературі визнається певне коло (інакше кажучи, група, підсистема) тотожних чи однорідних за своєю соціальною й економічною сутністю суспільних відносин, що повинні охоронятися внаслідок цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм³. Отже, родовою особливістю незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом як злочину проти довілля у загальному плані є саме те, що цей злочин посягає на підсистему якісно однорідних

¹ Никифоров, Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву [Текст] / Б. С. Никифоров. – М. : Госюриздат, 1960. – С. 111.

² Тацій, В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве [Текст] / В. Я. Тацій. – Х. : Выща шк., 1988. – С. 88.

³ Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 105.

суспільних відносин, що поставлені під охорону норм, які містяться у відповідних статтях розділу VIII Особливої частини КК України.

Статтю 249 «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом» у КК України цілком обґрунтовано розміщено в розділі VIII Особливої частини «Злочини проти довкілля». Це пояснюється тим, що цим злочином заподіюється шкода насамперед суспільним відносинам у сфері довкілля. Незважаючи на це логічне положення, у КК 1960 р. тотожна за назвою ст. 162 була розташована у главі «Господарські злочини», що давало формальну підставу родовим об'єктом злочину вважати суспільні відносини у сфері господарської діяльності. При цьому певною мірою ігнорувалося спричинення цим злочином шкоди довкіллю, посягання на яке відповідно до оновленої системи соціальних цінностей в Україні необхідно визнавати окремою групою злочинів, що, як правило, є не менш суспільно небезпечними, аніж посягання на встановлений порядок зайняття господарською діяльністю. Необхідність виокремлення злочинів проти довкілля від господарських злочинів обґрунтовується і відмінністю предмета суспільних відносин, які виступають родовими об'єктами цих двох груп злочинів. В. Я. Тацій і І. Г. Цесаренко слушно вказали на те, що якщо предметом відносин системи господарювання є саме народне господарство, то відносини, які формуються з приводу охорони, використання і відновлення природних об'єктів, не можуть входити до складу родового об'єкта господарських злочинів¹. Отже, законодавчу інновацію КК 2001 р. потрібно визнати цілковито виваженою.

Кримінальне законодавство багатьох зарубіжних країн також відносять злочин, що досліджується, до системи екологічних. Так, у КК Грузії подібна стаття структурно входить до розділу «Злочини проти правил охорони довкілля та користування природними ресурсами» (ст. 300)²; у КК Іспанії – до глави «Про злочини, пов'язані з охороною флори та фауни» розділу «Про злочини, пов'язані

¹ Тацій, В. Я. Природоохранительные отношения как объект преступлений в области охраны природы [Текст] / В. Я. Тацій, И. Г. Цесаренко // Проблемы социалистической законности : респ. междувед. науч. сб. / М-во высш. и сред. спец. образования УССР ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков : Вища шк., 1983. – Вып. 12. – С. 86.

² Уголовный кодекс Грузии [Текст] / науч. ред. З. К. Бигвава ; вступ. статья В. И. Михайлова ; обзор. ст. О. Гамкредидзе ; пер с груз. И. Мериджанашвили. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 317.

з управління територіями та захистом історичного спадку і довкілля» (статті 334–337)¹; у КК Китайської Народної Республіки – до § 6 «Злочини проти охорони довкілля» розділу «Злочини проти порядку громадського управління» (ст. 340)²; у КК Литовської республіки – до глави «Злочини та кримінальні проступки проти довкілля і здоров'я людини» (ст. 272)³; у КК Російської Федерації до глави «Екологічні злочини» (ст. 256)⁴; у федеральному КК США – до глави «Тварини, птахи, риби та рослини» (§ 41 «Полювання, рибальство, лов капканами, пошкодження чи поранення у заповідниках») тощо. Винятками можуть бути визнані КК Республіки Болгарія, у якому незаконна риболовля визнається злочином проти господарства (ст. 238)⁶, та КК ФРН, де незаконний вилов риби розглядається як самостійний різновид браконьєрства і вважається корисним злочинним діянням (§ 293 «Браконьєрський вилов риби») ⁷.

Конкретний зміст поняття родового об'єкта злочинів проти довкілля серед науковців розкривається неоднозначно. Так, деякі дослідники, виходячи зі структури раніше чинних на теренах СРСР кримінальних законів, вважали, що ці злочини, абсолютну більшість із яких було віднесено до групи господарських, посягають на порядок господарювання, що встановлений державою та забезпечує нормальне функціонування господарства⁸; правильну діяльність народного господарства у відповідній галузі (зокрема, галузі використання

¹ Уголовный кодекс Испании [Текст] / под ред. и с предисл. Н. Ф. Кузнецовой и Ф. М. Решетникова. – М. : ЗЕРЦАЛО, 1998. – С. 108.

² Уголовный кодекс Китайской Народной Республики [Текст] / под ред. А. И. Коробеева ; пер. с кит. Д. В. Вичикова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – С. 227.

³ Уголовный кодекс Литовской республики [Текст] / науч. ред. В. Павилониса ; пер. с лит. В. П. Казанскене. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – С. 343–344.

⁴ Уголовный кодекс Российской Федерации [Текст]. – М. : Омега-Л, 2010. – С. 110–111.

⁵ United States Code Service. Lawyers Edition [Text]. – New York : Lawyers Cooperative Publishing, 1993. – § 1–430. – P. 181.

⁶ Уголовный кодекс Республики Болгария [Текст] : пер. с болг. Д. В. Милушева, А. И. Лукашова; вступ. ст. Й. И. Айдарова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – С. 178.

⁷ Уголовный кодекс ФРГ [Текст] : пер. с нем. А. В. Серебренниковой. – М. : Зерцало, 2000. – С. 164–165.

⁸ Курс советского уголовного права (Часть Особенная) [Текст] / отв. ред. Н. А. Беляев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. – Т. 4. – С. 5.

природних багатств)¹; основний соціальний інтерес, який становлять суспільні відносини державної власності, матеріалізовані у природних багатствах²; правильне функціонування господарства шляхом порушення правил про здійснення промислів³ тощо.

Водночас прибічники виділення поняття довкілля як такого, що за змістом не є тотожним поняттю господарської діяльності, пропонували принципово інші тлумачення цього об'єкта злочинів, у яких намагалися розкрити специфіку сфери довкілля. При цьому частина авторів у визначенні довкілля надавали перевагу суспільним відносинам, що забезпечують нормальний порядок використання та охорони природи (або окремих природних ресурсів). До цієї групи визначень можна віднести розуміння довкілля як: сукупності охоронюваних нормами кримінального закону суспільних відносин з використання природних ресурсів для господарської, науково-просвітницької, оздоровчої та іншої діяльності в державі⁴; суспільних відносин, реалізація яких забезпечує інтереси раціонального використання природних багатств та їх збереження⁵; суспільних відносин, що забезпечують охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання його ресурсів та екологічну безпеку⁶; певної сукупності соціально схвалених і поставлених під охорону кримінального закону природоохоронних відносин, які спрямовані на охорону оточуючого людину природного середовища, його поліпшення і оздоровлення, а також на науково обґрунтоване, раціональне використання та відтворення природних ресурсів, збереження нормального екологічного стану об'єктів природи⁷; сус-

¹ Леонтьев, Б. М. Ответственность за хозяйственные преступления [Текст] / Б. М. Леонтьев. – М.: Госюриздат, 1963. – С. 7–8.

² Ляпунов, Ю. И. Уголовно-правовая охрана природы органами внутренних дел [Текст] / Ю. И. Ляпунов. – М.: РИО Акад. МВД СССР, 1974. – С. 32.

³ Трайнин, А. Должностные и хозяйственные преступления [Текст] / А. Трайнин. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. – С. 119.

⁴ Глистин, В. К. Охрана природы по советскому уголовному праву [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В. К. Глистин; юрид. фак. Ленингр. гос. ун-та. – Л., 1966. – С. 3.

⁵ Загородников, Н. И. Советское уголовное право. Общая и Особенная части [Текст] / Н. И. Загородников. – М.: Юрид. лит., 1975. – С. 422.

⁶ Митрофанов, І. І. Злочини проти довкілля [Текст] / І. І. Митрофанов, А. М. Пригула. – Суми: Унів. кн., 2010. – С. 16.

⁷ Навроцкий, В. А. Уголовная ответственность за загрязнение водоемов [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В. А. Навроцкий; М-во высш. и сред. образования УССР, Харьков. юрид. ин-т. – Харьков, 1982. – С. 6.

пільних відносин у сфері використання, а також охорони та відтворення природних ресурсів¹; суспільних відносин з використання й охорони всіх природних ресурсів²; суспільних відносин з використання, збереження і поліпшення природних ресурсів та охорони довкілля³; встановленого екологічного правопорядку, основу якого становлять суспільні відносини з охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів, урегульовані нормами права⁴.

В інших визначеннях, які слід віднести до другої групи, особливістю суспільних відносин у сфері довкілля дослідники вважали те, що вони забезпечують насамперед оптимальну життєдіяльність людини, реалізацію суспільних інтересів. При цьому довкілля розумілося як: соціальні інтереси суспільства з охорони та раціонального використання природних багатств⁵; складний цілісний комплекс фактичних суспільних відносин, їх правової форми і матеріального субстрату, раціональне здійснення яких забезпечує оптимальну життєдіяльність людини з використання довкілля як безпосереднього базису діяльності та для задоволення інших розумних соціальних потреб⁶; суспільні відносини з охорони природи, що полягають у використанні, збереженні та поліпшенні природного середовища в інтересах суспільства, до чого входить і охорона народного господарства, порядок управління, громадська безпека тощо в ролі складових, але додаткових об'єктів¹; загальний і основоположний природоохоронний інтерес або, що є тим самим, суспільні відносини, які забезпечують трудящим сприятливі природні умови з метою

¹ Повелицына, П. Ф. Уголовно-правовая охрана природы в СССР [Текст] / П. Ф. Повелицына. – М. : Юрид. лит., 1981. – С. 7.

² Царев, Н. И. Уголовная ответственность за загрязнение водоемов, атмосферного воздуха и незаконное занятие рыбным промыслом [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. И. Царев ; Ин-т государства и права АН СССР. – М., 1973. – С. 10.

³ Шемшученко, Ю. С. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды [Текст] / Ю. С. Шемшученко, В. Л. Мунтян, Б. Г. Розовский. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 216.

⁴ Шемшученко, Ю. С. Правовые проблемы экологии [Текст] / Ю. С. Шемшученко ; АН СССР, Ин-т государства и права : отв. ред. В. Л. Мунтян. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 154.

⁵ Вольфман, Г. И. Ответственность за преступления в области охраны природы. Квалификация и наказание [Текст] / Г. И. Вольфман ; под ред. В. И. Новоселова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1984. – С. 10.

⁶ Дубовик, О. Л. Причины экологических преступлений [Текст] / О. Л. Дубовик, А. Э. Жалинский. – М. : Наука, 1988. – С. 67.

задоволення їх різнобічних потреб¹; суспільні (екологічні) відносини, що забезпечують умови для оптимальної життєдіяльності людини й суспільства у взаємозв'язку з середовищем проживання, інакше кажучи, відносини з приводу права на сприятливе довкілля²; суспільних відносин, що складаються між людьми в процесі взаємодії з природою як необхідною умовою їх існування і життєдіяльності для задоволення різноманітних потреб соціально-біологічного характеру в цілях соціально-економічного прогресу та забезпечують нормальний перебіг екологічних процесів у довкіллі, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, збереження рідкісних і визначних об'єктів природи³.

Аналізуючи дві виділені групи наукових поглядів, варто зазначити, що суспільні відносини у сфері довкілля, як і інші групи поставлених під охорону закону про кримінальну відповідальність суспільних відносин, справді у своїй системі забезпечують оптимальну життєдіяльність людини і суспільства загалом. Проте безпосередній захист життєдіяльності людини забезпечують не всі, а лише частина суспільних відносин у сфері довкілля. На цю частину суспільних відносин посягають ті злочини проти довкілля, що пов'язані з невиконанням заходів, необхідних для запобігання чи усунення негативного екологічного впливу (у КК України, наприклад, це невиконання заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення – ст. 237; проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля – ст. 253). Решта злочинів у сфері довкілля прямо не пов'язані з посяганням на суспільні відносини, що забезпечують захист людської життєдіяльності, хоча, звичайно, будь-який екологічний вплив певною мірою відбивається і на існуванні суспільства.

Крім того, уявляється не зовсім обґрунтованим у деяких визначеннях обмежувати поняття довкілля як об'єкта кримінально-правової охорони лише сукупністю природних ресурсів. Варто погодитися

¹ Пакутин, В. Д. Уголовно-правовая охрана внешней природной среды (Объект и система преступлений) [Текст] : учеб. пособие / В. Д. Пакутин. – Уфа : Башкир. гос. ун-т, 1977. – С. 25.

² Плешаков, А. М. Экологические преступления: концепции и система понятий [Текст] / А. М. Плешаков // Государство и право. – 1993. – № 8. – С. 87.

³ Шимбарева, Н. Г. Уголовная ответственность за преступления, посягающие на природные объекты [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. Г. Шимбарева ; М-во юстиции СССР ; Всесоюз. НИИ сов. законодательства. – М., 1979. – С. 12.

з думкою Н. Г. Шимбарєвої, що відносини з раціонального природо-користування не характеризують та не вичерпують усієї системи суспільних відносин між людьми з приводу природи¹.

У сучасних роботах переважно акцентується увага на одному або кількох видах суспільних відносин (чи соціальних благ), що є до-вкіллям у кримінально-правовому сенсі. Прикладом можуть бути ро-боти, в яких родовий об'єкт злочинів проти довкілля розуміється як поставлене під охорону кримінального права благо: природа, при-родні об'єкти, екологічна безпека як особливо важливі цінності, що належать народу України і потребують захисту від злочинних пося-гань²; комплексні суспільні відносини, які охороняються криміналь-ним законом, з раціонального використання природних ресурсів, збереження якісно сприятливого для людини й інших живих істот природного середовища та забезпечення екологічної безпеки насе-лення³; відносини у галузі охорони, використання і відтворення при-родних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною⁴; екологічна безпека, життя і здоров'я людей, право людини на безпечне для життя і здоров'я до-вкілля⁵; суспільні відносини, що забезпечують екологічний порядок та екологічну безпеку як населення, так і навколишнього природного

¹ Шимбарєва, Н. Г. Уголовная ответственность за преступления, посягающие на природные объекты [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н. Г. Шимбарєва ; М-во юстиции СССР ; Всесоюз. НИИ сов. законодательства. – М., 1979. – С. 8.

² Гавриш, С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства [Текст] : наук. вид. / С. Б. Гавриш. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2002. – С. 62.

³ Жевлаков, Э. Н. Экологические преступления и экологическая преступность [Текст] / Э. Н. Жевлаков. – М. : Белые альвы, 1996. – С. 21.

⁴ Корнякова, Т. Об'єкт посягання і система злочинів у сфері навколишнього при-родного середовища [Текст] / Т. Корнякова // Право України. – 2009. – № 2. – С. 131.

⁵ Костецький, В. В. Екологія перехідного періоду: держава, право, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) [Текст] / В. В. Костецький. – 2-ге вид. – К. : Укр. інформ.-прав. центр, 2001. – С. 63.

середовища¹; екологічна безпека, яка являє собою стан захищеності життя і здоров'я людей від екологічної загрози та природного середовища від негативного впливу життєдіяльності людини²; сукупність однорідних суспільних відносин, які забезпечують існування, охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення безпечного для життя та здоров'я навколишнього природного середовища³. Л. Г. Овсепян вважає, що родовим об'єктом екологічних злочинів має визнаватися громадська безпека, а видовим – екологічна безпека, тобто стан природного середовища, що забезпечує життєво важливі інтереси людини від можливого негативного впливу господарської та іншої діяльності, надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, їх наслідків⁴.

Такі розбіжності у визначенні поняття родового об'єкта злочинів проти довкілля породжують потребу у виробленні такої дефініції, яка б у повній мірі відображала дійсний зміст цього поняття, а також чітко окреслювала його обсяг і межі.

Для того, щоб з'ясувати зміст родового об'єкта злочинів проти довкілля, необхідно визначити саме поняття довкілля, його систему і структуру, а також виявити характер взаємодії суспільства і природи як передумови виникнення екологічних суспільних відносин⁵.

Термін «довкілля», поряд із яким застосовуються терміни «навколишнє природне середовище» та «навколишнє середовище», досить широко вживається у національному законодавстві. Зокрема, на рівні Конституції України (ст. 50) закріплене право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, тобто право, яке виражає можливість і необхідність існування людини за таких умов, що не впливають негативно на стан її здоров'я та не перевищують встановлених

¹ Курс уголовного права. Особенная часть [Текст] / под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова ; МГУ им. М. В. Ломоносова, юрид. фак. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – Т. 4. – С. 467.

² Лопашенко, Н. А. Экологические преступления: социальная опасность и уголовно-правовой анализ [Текст] / Н. А. Лопашенко // Право и политика. – 2001. – № 9. – С. 26.

³ Нетеса, Н. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр [Текст] : монографія / Н. В. Нетеса. – Х. : Право, 2013. – С. 50.

⁴ Овсепян, Л. Г. Уголовно-правовая охрана безопасности флоры и фауны по законодательству Республики Армения и России (сравнительно-правовое исследование) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л. Г. Овсепян. – М., 2008. – С. 9.

⁵ Екологічне право України [Текст] / [А. П. Гетьман, М. В. Шульга, В. К. Попов та ін.] ; за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. – Х. : Право, 2005. – С. 5.

у законодавстві нормативів екологічної безпеки, і забезпечується обов'язком усіх суб'єктів (держави, юридичних і фізичних осіб) охороняти здоров'я та безпеку життя населення при здійсненні природо-користування й іншої екологічно значущої діяльності¹.

За Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» навколишнє природне середовище визначається як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський оборот, так і не використовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси (ч. 1 ст. 5)². Фахівці з екології вважають навколишнє природне середовище підсистемою довкілля та визначають при цьому довкілля (оточуюче середовище, зовнішнє середовище, середовище проживання) як сукупність усіх матеріальних тіл, сил і явищ природи, її речовину та простір, будь-яку діяльність людини, яка безпосередньо контактує з живими організмами; сукупність абіотичного, біотичного і соціального середовищ, що спільно впливають на людину та її господарство³. У Законі Російської Федерації «Про охорону довкілля», де під довкіллям розуміється сукупність компонентів природного середовища, природних і природно-антропогенних об'єктів, а також антропогенних об'єктів, цей підхід віднайшов послідовне законодавче закріплення, хоча й не всі дослідники його поділяють⁴, незважаючи на те, що саме таке розуміння довкілля відповідає одному з найпопулярніших у сучасній екологічній науці вченню В. І. Вернадського про дві сфери оточуючого людину середовища: природну – біосферу – і штучну – ноосферу, тобто створену (або перетворену) людиною⁵. Об'єднання

¹ Бредихина, В. Л. Понятие, сущность и содержание права граждан на безопасную окружающую среду [Текст] / В. Л. Бредихина // Проблемы законности: республик. міжвід. наук. зб. / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : [б. в.], 2001. – Вип. 47. – С. 82.

² Про охорону навколишнього природного середовища [Текст] : Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546. – С. 1145.

³ Дедю, И. И. Экологический энциклопедический словарь [Текст] / И. И. Дедю. – Кишинев : Гл. ред. МСЭ, 1990. – С. 204.

⁴ Бринчук, М. М. Федеральный закон «Об охране окружающей среды»: теория и практика [Текст] / М. М. Бринчук, О. Л. Дубовик // Государство и право. – 2003. – № 3. – С. 34.

⁵ Костецкий, В. В. Экология переходного периода: держава, право, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) [Текст] / В. В. Костецкий. – 2-ге вид. – К. : Укр. інформ.-прав. центр, 2001. – С. 37.

біосфери та ноосфери в єдину систему довілля виправдане тим, що науково-технічний прогрес як основа розвитку техногенної цивілізації зумовлює не лише постійне розширення споживання елементів природи, а й викидання у природне середовище компонентів, які порушують його сформовану структуру¹.

У США та інших країнах Заходу поняття «навколишнє середовище» («довкілля», *environment*) розглядається значно ширше, ніж «навколишнє природне середовище», і частіше тлумачиться як «оточення», як «усі умови, що оточують та впливають на розвиток організму» або як «разом узяті фізичні, економічні, культурні, естетичні та соціальні обставини і фактори, які оточують і впливають на стан і цінність власності, ті, які також впливають на якість людського життя»².

КК України до системи злочинів проти довілля, крім діянь, предметом яких є безпосередньо природні ресурси, відносить і посягання, пов'язані з особливими видами діяльності людини чи створення та функціонування об'єктів, які мають антропогенне походження (наприклад, порушення правил екологічної безпеки – ст. 236; приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення – ст. 238; проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довілля – ст. 253), а тому їх об'єкт не вичерпується суспільними відносинами у сфері природного середовища.

Отже, виходячи із сучасних наукових положень та вимог кримінального законодавства, термін «довкілля» означає будь-які зовнішні умови існування людини, тобто сукупність не лише природних (які утворюють навколишнє природне середовище), а й неприродних, виробничих, створених людиною об'єктів³, що спричиняють екологічні впливи антропогенного, техногенного чи природного характеру, зокрема, можуть викликати стан екологічної небезпеки⁴. Така ситуація пояснюється переходом від концепції охорони природи до концепції охорони навколишнього середовища (довілля), тобто системи всіх тих екологічно значущих компонентів, належна якість яких дозволяє людині існувати в придатних для життя умо-

¹ Проблемы правовой охраны окружающей среды в СССР [Текст] / под ред. Н. Т. Осипова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. – С. 3.

² Див.: Митрофанов, І. І. Злочини проти довілля [Текст] / І. І. Митрофанов, А. М. Питула. – Суми : Унів. кн., 2010. – С. 21, 22.

³ Экология. Юридический энциклопедический словарь [Текст] / под ред. С. А. Боголюбова. – М. : НОРМА, 2001. – С. 252.

⁴ Там само. – С. 253.

вах¹. Через відсутність смислового збігу термінів «довкілля» (або «навколишнє середовище») та «навколишнє *природне* середовище» (що є вужчим за обсягом поняттям) не можемо повною мірою підтримати пропозицію В. Матвійчука при характеристиці родового об'єкта злочинів, передбачених розділом VIII Особливої частини КК України, замість терміна «довкілля» вживати поняття «навколишнє природне середовище», та відповідною їх назвою – «злочини, що стосуються навколишнього природного середовища»².

Аналіз Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» дозволяє зробити висновок, що видами природних ресурсів є: земельні ресурси; надра; водні ресурси; атмосферне повітря; лісові ресурси; рослинні ресурси; мисливські тварини; водні біологічні ресурси; природний ландшафт; природні комплекси; екомережа; природно-заповідний фонд³. Потрібно приєднатися до висновку Т. Корнякової про те, що об'єктами кримінально-правової охорони у сфері екологічних відносин є: 1) навколишнє природне середовище (за нашою термінологією – довкілля) як єдине ціле, комплексна інтегрована багаторівнева екосистема; 2) окремі компоненти цього середовища та 3) певні природні території та об'єкти, що внаслідок особливого господарського, культурно-історичного, естетичного та іншого значення підлягають особливій охороні⁴.

Природні ресурси відповідно до іншого поширеного структурного розподілу природного середовища можна розподілити на ресурси таких екосфер (приповерхневих оболонок Землі): атмосфери, літосфери, гідросфери і біосфери, перші три з яких утворені неживими речовинами і є арсолом функціонування живої речовини – біоти –

¹ Балюк, Ю. О. Навколишнє природне середовище як об'єкт заподіяння шкоди [Текст] / Ю. О. Балюк // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. – Чернівці : Рута, 2004. – Вип. 236: Правознавство. – С. 64.

² Матвійчук, В. Новітній підхід до визначення родового об'єкта й системи злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища [Текст] / В. Матвійчук // Юрид. Україна. – 2006. – № 7. – С. 88.

³ Науково-практичний коментар Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятого 25.06.1991 № 1264-ХІІ зі змінами і доп., станом на 09.02.2006 [Текст] / за заг. ред. О. М. Шуміла. – Х. : Фактор, 2006. – С. 46–49.

⁴ Корнякова, Т. Навколишнє природне середовище як об'єкт кримінально-правової охорони у системі запобігання екологічній злочинності [Текст] / Т. Корнякова // Вісн. Акад. прав. наук України / редкол.: В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2010. – № 2. – С. 171–172.

головного компонента біосфери¹. Ця класифікація також може мати певне значення для пояснення сутності родового та з'ясування специфіки безпосередніх об'єктів злочинів проти довкілля².

У сучасній екологічній науці виділяється шість основних рівнів природних об'єктів за розмірами і складністю організації – організм, популяція, угруповання, екосистема, біосфера, Земля³, серед яких найуживанішим є термін «екосистема» – сукупність істот, пов'язаних між собою біотичними та іншими зв'язками, і певного відносно однорідного середовища їх проживання, які взаємодіють між собою утворюючи систему взаємозумовлених біотичних та абіотичних явищ і процесів⁴.

Останні наукові дослідження екосистем як основної функціональної компоненти довкілля створили передумови для формування екосистемного підходу, під яким розуміється стратегія інтегрованого управління земельними, водними і живими ресурсами, що має сприяти їх збереженню та невиснажливому використанню; інноваційна методологія у сфері природокористування⁵. Екосистемний підхід у праві відтворено в міжнародних договорах, ратифікованих Україною, зокрема, в Конвенції про охорону біологічного різноманіття (Ріо-де-Жанейро, 5 червня 1992 р.), і національному законодавстві деяких зарубіжних країн, наприклад, у Законі Російської Федерації «Про охорону довкілля», де екологічні системи розглядаються як об'єктивно існуючі частини природного середовища, в яких живі й неживі елементи взаємодіють як єдине функціональне ціле⁶.

Застосування екосистемного підходу в різних галузях права, нормами яких регулюються та охороняються суспільні відносини у сфе-

¹ Білявський, Г. О. Основи загальної екології [Текст] / Г. О. Білявський, М. М. Падун, Р. С. Фурдуй. – 2-ге вид., зі змінами. – К. : Либідь, 1995. – С. 19.

² Матвійчук, В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) [Текст] : монографія / В. К. Матвійчук. – К. : Азимут-Україна, 2005. – С. 170–171.

³ Корсак, К. В. Основи екології [Текст] : навч. посіб. / К. В. Корсак, О. В. Плахотнік. – 2-ге вид., стер. – К. : МАУП, 2000. – С. 11.

⁴ Екологічна енциклопедія [Текст] : у 3 т. / редкол.: А. В. Толстоухов (голов. ред.) та ін. – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. – Т. 1 : А–Е. – С. 342.

⁵ Екологічна енциклопедія [Текст] : у 3 т. / редкол.: А. В. Толстоухов (голов. ред.) та ін. – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2008. – Т. 3 : О–Я. – С. 100.

⁶ Бринчук, М. М. Екосистемный подход в праве [Текст] / М. М. Бринчук // Эколог. право. – 2008. – № 1. – С. 8.

рі доквілля, включаючи кримінальне право, виглядає доцільним, адже саме екосистеми, а не окремі природні об'єкти мають такі характеристики, як екологічна рівновага, здатність через механізм біотичної регуляції та стабілізації до компенсації збурень доквілля¹, тобто до самовідтворення, а отже – повніше виражають сутність екологічних процесів і законів. До переваг екосистемного підходу потрібно віднести також універсальність поняття «екосистема», яке, наприклад, може означати екосистему і Світового океану, і одного з морів, і будь-яку частину останнього тощо². Погоджуємося з думкою Н. Р. Кобецької про те, що головна ознака, яка дозволяє відмежувати екологічне правопорушення від інших і дає підстави визнавати його самостійним видом у системі правопорушень, полягає в заподіянні ним шкоди природі, природним об'єктам, екосистемам (а через них і людині)³.

У законодавстві України можливості екосистемного підходу не використовуються в достатньому обсязі. Деякі його елементи впроваджені лише фрагментарно в окремих нормативно-правових актах та програмних документах. Показово, що належне визначення поняття «екосистема» міститься у програмному документі – Загальнодержавній програмі охорони та відтворення доквілля Азовського і Чорного морів, де вказано, що «екосистема (екологічна система) – природний комплекс, створений живими організмами, з умовами їх існування, пов'язаними між собою обміном речовин і енергії, які утворюють систему взаємозумовлених біотичних та абіотичних явищ і процесів»⁴.

Кримінальним законом охороняються не безпосередньо природні та виробничі об'єкти чи навіть екосистеми, а, як це впливає з визначення об'єкта злочину, суспільні відносини, що забезпечують через названі складові доквілля оптимальну взаємодію навколишнього природного середовища і людини й самі є формою прояву цієї взає-

¹ Бринчук, М. М. Экосистемный подход в праве [Текст] / М. М. Бринчук // Экол. право. – 2008. – № 1. – С. 8–9.

² Константинов, А. С. Общая гидробиология [Текст] : учебник / А. С. Константинов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 1986. – С. 323.

³ Кобецька, Н. Р. Екологічне право України [Текст] : навч. посіб. / Н. Р. Кобецька. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 131.

⁴ Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення доквілля Азовського і Чорного морів [Текст] : Закон України від 22 берез. 2001 р. № 2333-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 28. – Ст. 135. – С. 546.

модії¹. Це означає, що при визначенні родового об'єкта злочинів проти довкілля необхідно цілісно відображати соціально-економічний зміст зв'язків між навколишнім середовищем і людиною, тобто головні особливості антропогенного впливу на природу, зворотної дії екологічного становища на життєдіяльність людини й саморозвитку природи як екологічно, а отже – і соціально доцільного². Кожен із названих видів взаємозв'язків має дві форми прояву. Це обумовлено тим, що взаємосприятливими є лише відносини еквівалентного обміну між двома системами, тобто відносини, які призводять до відновлення репродуктивної здатності обох контрагентів процесу обміну³. Тому одна форма взаємозв'язків навколишнього середовища і людини повинна відтворювати їх соціально позитивні прояви, інша – протидію соціально негативним.

Відповідно до сфер і форм такої взаємодії можна виділити кілька видів однорідних суспільних відносин, які охоплюються поняттям довкілля як об'єкта кримінально-правової охорони й на які, отже, посягають злочини проти довкілля, – це суспільні відносини, що виникають у зв'язку з: 1) впливом людини на навколишнє середовище, його окремі компоненти у формі раціонального використання та охорони природних ресурсів; 2) впливом екологічної ситуації на людину, який проявляється у формі екологічної безпеки, тобто фактичного стану довкілля, що має відповідний рівень (сприятливий або несприятливий для людини), і може викликати потребу в захисті людини від негативного екологічного впливу. Екологічну безпеку тут слід розуміти не в широкому значенні, наприклад, як захищеність населення та довкілля в цілому або його компонентів від можливого заподіяння шкоди⁴, а лише як захищеність від стихійних лих, небезпечних видів господарської діяльності і шкідливих об'єктів⁵; 3) саморозвитком

¹ Корчева, З. Г. Уголовно-правовая охрана природы в СССР [Текст] / З. Г. Корчева. – Харьков : Харьк. юрид. ин-т, 1975. – С. 6.

² Режабек, Е. Я. Общественное производство и использование экологических отношений в целях развития [Текст] / Е. Я. Режабек // Взаимодействие общества и природы. Философско-методологические аспекты экологической проблемы / Ин-т философии АН СССР; отв. ред. Е.Т. Фаддеев. – М. : Наука, 1986. – С. 73.

³ Там само. – С. 71.

⁴ Курс уголовного права. Особенная часть [Текст] / под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова : МГУ им. М. В. Ломоносова. юрид. фак. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – Т. 4. – С. 467.

⁵ Андрейцев, В. І. Право екологічної безпеки [Текст] : навч. та наук.-практ. посіб. / В. І. Андрейцев. – К. : Знання-Прес, 2002. – С. 15.

і самоорганізацією навколишнього середовища й людства як єдиного цілого у формі природного відтворення та екологічного балансу (рівноваги).

Визначення зазначених груп суспільних відносин дає можливість визначити сутність і поняття родового об'єкта злочинів проти довкілля.

Довкілля як родовий об'єкт – це комплекс поставлених під охорону закону про кримінальну відповідальність суспільних відносин, що забезпечують в усіх екосистемах раціональне використання та охорону природних ресурсів, збереження екологічної рівноваги і підтримання природного відтворення й екологічної безпеки, а також захист життєдіяльності людини від негативного екологічного впливу.

Визначення родового об'єкта встановлює межі і зміст основних безпосередніх об'єктів усіх злочинів проти довкілля.

Конструювання складу злочину, віднесення його до певного розділу в системі КК здійснюється на основі визначення шкоди, яка спричиняється або може бути спричинена тим чи іншим суспільним відношенням, що є безпосередніми об'єктами, однак вирішальним тут виступає **основний безпосередній об'єкт**, тобто той об'єкт, заради охорони якого видається відповідна норма, завдання шкоди якому становить суспільну сутність конкретного злочину¹ та який співвідноситься з родовим об'єктом як частина і ціле².

Окрім основного безпосереднього виділяється також додатковий безпосередній об'єкт злочину, що перебуває, як правило, у площині іншого (порівняно з основним об'єктом) родового об'єкта й має два підвиди: обов'язковий (завжди порушується при посяганні на основний об'єкт) та факультативний (не завжди порушується при вчиненні конкретного злочину)³.

Виходячи з різного тлумачення родового об'єкта злочинів проти довкілля, в літературі під основним безпосереднім об'єктом незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом розуміють установлений порядок зайняття водними промис-

¹ Коржанский, Н. Квалификация преступлений при конкуренции непосредственных объектов посягательства [Текст] / Н. Коржанский // Сов. юстиция. – 1972. – № 21. – С. 20.

² Сташис, В. В. Непосредственный объект и его значение для квалификации преступлений [Текст] / В. В. Сташис, Н. И. Панов // Проблемы правоведения : респ. межвед. науч. сб. – Киев : Вища шк., 1989. – Вып. 50. – С. 84–85.

³ Там само.

лами¹; правильний, такий, що відповідає спеціальним правилам, порядок здійснення рибного чи іншого водного добувного промислу²; суспільні відносини з раціонального використання рибних запасів як природних об'єктів, що є винятковою власністю держави³. Усі зазначені погляди мають принципові вади, пов'язані з недооцінкою суспільних відносин у сфері довкілля, яким насправді в першу чергу заподіюється шкода, а не таким об'єктам, як порядок зайняття господарською діяльністю у формі водних промислів або відносини державної власності.

Порівняно із зазначеними перевагу мають інші визначення, у яких основний безпосередній об'єкт незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом розглядається як суспільні відносини, що забезпечують раціональне використання та охорону (збереження) природних (водних живих) ресурсів⁴.

Ще більш повними, а отже – і більш обгрунтованими, є визначення, що не обмежують зміст безпосереднього об'єкта злочину рамками суспільних відносин з використання та охорони водних живих ресурсів, додаючи сюди і відносини, які забезпечують відтворення таких ресурсів⁵. Достатньо повним є визначення Ю. Фролова та

¹ Корчева, З. Г. Уголовно-правовая охрана природы в СССР [Текст] / З. Г. Корчева. – Харьков: Харьк. юрид. ин-т, 1975. – С. 61; Курс советского уголовного права [Текст] : в 6 т. / [редкол.: А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе]. – Часть Особенная. – М. : Наука, 1971. – Т. V : Преступления против личности, ее прав. Хозяйственные преступления. – С. 535.

² Леонтьев, Б. М. Ответственность за хозяйственные преступления [Текст] / Б. М. Леонтьев. – М. : Госюриздат, 1963. – С. 176.

³ Царев, Н. И. Уголовная ответственность за загрязнение водоемов, атмосферного воздуха и незаконное занятие рыбным промыслом [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. И. Царев : Ин-т государства и права АН СССР. – М., 1973. – С. 11.

⁴ Вольфман, Г. И. Ответственность за преступления в области охраны природы. Квалификация и наказание [Текст] / Г. И. Вольфман ; под ред. В. И. Новоселова. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1984. – С. 10–11; Жевлаков, Э. Н. Экологические преступления и экологическая преступность [Текст] / Э. Н. Жевлаков. – М. : Белье альвы, 1996. – С. 57; Загородников, Н. И. Советское уголовное право. Общая и Особенная части [Текст] / Н. И. Загородников. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 422.

⁵ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст] : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тюпогіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2: Особлива частина / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тюпогін та ін.]. – С. 449; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст]. – 4-те вид., переробл. та допов. / відп. ред. С. С. Яценко. – К. : А.С.К., 2006. – С. 521; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу

В. Педана, які під основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 249 КК, розуміють суспільні відносини у сфері науково-обґрунтованого, цільового, раціонального використання та охорони риб, водних тварин, інших водних живих організмів, а також додаткове забезпечення умов їх збереження, виживання і відтворення¹. Ще ширшим є визначення В. Матвійчука: «у системі “біосфера” та “гідросфера” безпосередніми об'єктами щодо об'єкта злочину, передбаченого ст. 249 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують охорону, раціональне використання, відтворення та оздоровлення риб, водних тварин та інших природних багатств, що належать до водних добувних промислів»².

Виходячи із зазначених вище положень і змісту родового об'єкта злочинів проти довкілля, можна запропонувати власне визначення *безпосереднього об'єкта* незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Цим об'єктом є поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність суспільні відносини, що забезпечують у водній екосистемі раціональне використання та охорону живих ресурсів, які мають промислове значення, збереження екологічної рівноваги та підтримання природного відтворення й екологічної безпеки.

У цьому визначенні мова йде не просто про відтворення водних живих ресурсів, а про самовідтворення екосистеми в цілому, і в першу чергу про відтворення сприятливих для тих форм біологічного життя, що належать до водної екосистеми, зовнішніх умов існування (наприклад, фізико-хімічний склад води, радіаційний фон, наявність пов'язаних ланцюгами живлення видів тощо). Під екологічною безпекою тут розуміється стан захищеності людини та довкілля від дії негативних біологічних факторів, які виникають внаслідок госпо-

України [Текст] : у 2 ч. / за заг. ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка. – Особлива частина. – К. : ФОРУМ, 2001. – С. 444; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] : у 3 кн. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка. – К. : ФОРУМ, 2005. – Кн. 2 : Особлива частина (статті 109–254). – С. 655; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року [Текст] / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон : А.С.К., 2001. – С. 664.

¹ Фролов, Ю. Понятие объекта преступления в виде незаконного занятия рыбным, звериным либо иным водным добывающим промыслом: к теории вопроса [Текст] / Ю. Фролов, В. Педан // Підприємництво, госп-во і право. – 2009. – № 4. – С. 144.

² Матвійчук, В. Дослідження безпосереднього об'єкта злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища [Текст] / В. Матвійчук // Юрид. Україна. – 2007. – № 4. – С. 89.

дарської діяльності, пов'язаної з обігом продуктів та продукції неналежної або невизначеної якості, отриманих з незаконно добутих водних живих ресурсів.

На думку Ю. Фролова та В. Педана, додатковим обов'язковим об'єктом незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом виступають відносини власності громадян України на водні ресурси, оскільки внаслідок вчинення цього злочину завжди заподіюється шкода правам і законним інтересам народу України у вигляді протиправного обернення в чужу власність об'єктів водної флори та фауни¹. Підтримати цю позицію не можна, адже незаконно добуті водні живі ресурси не переходять у право власності винної особи, відбувається лише їх незаконне використання. «Відносини власності» як економічна категорія, що опосередковується юридичним терміном «право власності», та «право власності народу України на природні ресурси» є різними і самостійними поняттями². Крім того, відповідно до ст. 333 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) особа, яка збирала ягоди, лікарські рослини, зловила рибу або здобула іншу річ у лісі, водоймі тощо, є їхнім власником, якщо вона діяла відповідно до закону, місцевого звичаю або загального дозволу власника відповідної земельної ділянки. Тож у разі незаконного вилучення живих ресурсів з їх природного стану немає підстав для виникнення у винного права власності на них.

Суспільні відносини, що забезпечують життя та здоров'я особи, також не можна вважати додатковим об'єктом злочину, передбаченого ст. 249 КК. У випадках, наприклад, отруєння водних тварин, продукція з яких призначена для харчових цілей, або добування завідомо радіоактивно опромінених водних ресурсів, характер і ступінь суспільної небезпечності діяння істотно змінюються, а вчинене діяння потребує додаткової кваліфікації як відповідний злочин проти життя та здоров'я особи (розділ II Особливої частини КК) або проти громадської безпеки (розділ IX Особливої частини, зокрема, ст. 267¹ «Порушення вимог режиму радіаційної безпеки»).

¹ Фролов, Ю. Поняття об'єкта преступлення в виде незаконного занятия рыбным, звериним либо иным водным добывающим промыслом: к теории вопроса [Текст] / Ю. Фролов, В. Педан // Підприємництво, госп-во і право. – 2009. – № 4. – С. 145.

² Панов, М. Спільні питання відмежування злочинів проти власності від злочинів проти довкілля [Текст] / М. Панов, П. Олійник // Юрид. Україна. – 2013. – № 2. – С. 92.

До структурних частин суспільних відносин різні науковці відносять: учасників (за іншою термінологією – суб'єктів), предмет (або об'єкт) та соціальний зв'язок (суспільно значущу діяльність) між учасниками з приводу конкретного предмета¹. Крім цих загальноновизнаних елементів, окремі вчені пропонують виділяти і додаткові елементи, зокрема, нормативну підставу цих відносин²; умови реалізації суспільних відносин³ тощо.

При аналізі різних думок важливо враховувати самостійне значення кожного з елементів, які виділяються, та їх можливість за своєю природою проявлятися як усталена й цілісна система елементів, що взаємопов'язані та взаємодіють між собою⁴. Виходячи з того, що формальні (нормативні) та випадкові (умовні) ознаки характеризують не сутність, а форму суспільних відносин, їх не можна вважати елементами внутрішньої структури суспільних відносин. Це підтверджують і результати філософських досліджень, з яких відомо, що структура властива об'єктам, які являють собою системи, і виділяється шляхом встановлення сутнісних, відносно стійких (а не формальних, випадкових) зв'язків між їх елементами⁵. Отже, аргументованим є виділення лише трьох елементів суспільних відносин – суб'єктів суспільних відносин, предмета суспільних відносин і соціального

¹ Глистин, В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений) [Текст] / В. К. Глистин. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. – С. 28; Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.] ; відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв ; наук. ред. В. А. Клименко та М. І. Мельник. – К. : Прав. джерела, 2002. – С. 97; Лащук, С. В. Поняття і структура об'єкта злочину [Текст] / С. В. Лащук // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щоріч. бюл. / за заг. ред. А. А. Музики. – К. : КЮІ КНУВС, 2005. – Вип. 10. – С. 204; Тацій, В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве [Текст] / В. Я. Тацій. – Х. : Выща шк., 1988. – С. 16–17; Уголовное право Украины. Общая и Особенная части [Текст] : учебник / отв. ред. Е. Л. Стрельцов. – Х. : ООО «Одиссей», 2006. – С. 70.

² Гришук, В. К. До питання про поняття об'єкта злочину в сучасній науці кримінального права [Текст] / В. К. Гришук, В. Л. Оргинський // Наук. зап. Харк. екон.-прав. ун-ту. Право, економіка, гуманітаристика. – 2004. – № 1. – С. 36.

³ Михлин, А. С. Последствия преступления [Текст] / А. С. Михлин. – М. : Юрид. лит., 1969. – С. 11.

⁴ Тацій, В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве [Текст] / В. Я. Тацій. – Х. : Выща шк., 1988. – С. 17.

⁵ Філософський енциклопедичний словник [Текст] [ред. кол.: В. І. Шинкарук (голова редкол.) та ін.] ; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К. : Абрис, 2002. – С. 611.

зв'язку. Саме через встановлення цих елементів з'ясовується механізм заподіяння злочином шкоди суспільним відносинам, що є об'єктом злочину, бо посягання хоча б на один із цих елементів тягне за собою руйнування (розрив) усього суспільного відношення¹.

Суб'єктами суспільних відносин, на які посягає злочин, передбачений ст. 249 КК України, є їх учасники, що виконують певні соціальні функції, мають інтереси, наділяються взаємними правами та обов'язками. З одного боку, це особи, які займаються рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, з іншого – органи державної влади та місцевого самоврядування, що наділені повноваженнями з управління у сфері довкілля та його охорони, а також інші об'єднання осіб і особи, які мають такі повноваження. Перелік та компетенцію цих органів і осіб окреслено в Конституції України, Законі «Про охорону навколишнього природного середовища» та прийнятих на їх основі підзаконних нормативно-правових актах.

Так, ч. 1 ст. 13 Конституції України наділяє органи державної влади та органи місцевого самоврядування повноваженням від імені Українського народу здійснювати права власності на природні ресурси в межах території України, її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони. Відповідно до вищезгаданого Закону від імені народу України право розпорядження природними ресурсами здійснює Верховна Рада України (ч. 3 ст. 4)². Управління в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюють Кабінет Міністрів України, місцеві Ради та їх виконавчі і розпорядчі органи, а також спеціально уповноважені на те державні органи по охороні навколишнього природного середовища і використанню природних ресурсів; спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, його органи на місцях та інші державні органи, до компетенції яких законодавством України та Автономної Республіки Крим віднесено здійснення зазначених функцій; громадські об'єднання і організації,

¹ Бажанов, М. И. Избранные труды [Текст] / М. И. Бажанов ; [сост.: В. И. Тюпогин, А. А. Байда, Е. В. Харитонова, Е. В. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Тацкий]. – Харьков : Право, 2012. – С. 721; Тацкий, В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве [Текст] / В. Я. Тацкий. – Харьков : Выща шк., 1988. – С. 19.

² Про охорону навколишнього природного середовища [Текст] : Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546. – С. 1145.

якщо така діяльність передбачена їх статутами (ст. 16)¹. Реалізація державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних живих ресурсів, регулювання рибальства покладається на Державне агентство рибного господарства України².

Предметом суспільних відносин визнається те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують ці відносини³. Залежно від особливостей предмета розрізняють два види суспільних відносин: матеріальні – ті, що виникають й існують у зв'язку з матеріальними предметами, та нематеріальні відносини – ті, в яких функції предмета виконують інші соціальні цінності⁴.

Предмет суспільних відносин, що виступають як об'єкт злочину, передбаченого ст. 249 КК, є нематеріальним і не збігається з предметом злочину. Він полягає у встановленому порядку використання водних біоресурсів, тобто в порядку їх вилучення шляхом зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Цей порядок є соціальним благом, оскільки забезпечує отримання потрібної суспільству сировини, а також раціональне використання і охорону водних живих ресурсів, які мають промислове значення, збереження екологічної рівноваги та підтримання природного відтворення й екологічної безпеки. Водночас він виступає складовою частиною екологічного порядку, тобто правильного, впорядкованого виконання екологічних правил⁵.

Як уявляється, самі водні біоресурси не можна вважати предметом суспільних відносин, на які посягає злочин. Це пов'язано з природою відносин, які фахівці з екологічного права йменують еколого-фауністичними (якщо йдеться про добування рослин – еколого-флористичними) експлуатаційними відносинами, тобто такими, що складаються у зв'язку зі здійсненням використання диких

¹ Про охорону навколишнього природного середовища [Текст] : Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546. – С. 1149–1150.

² Про Державне агентство рибного господарства України [Текст] : Указ Президента України від 16 квіт. 2011 р. № 484/2011 // Уряд. кур'єр. – 2011. – 17 трав. (№ 87). – С. 15.

³ Таций, В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве [Текст] / В. Я. Таций. – Харьков : Выща шк., 1988. – С. 42.

⁴ Там само. – С. 43.

⁵ Курс уголовного права. Особенная часть [Текст] / под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова ; МГУ им. М. В. Ломоносова ; юрид. фак. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – Т. 4. – С. 467.

тварин (або рослин)¹, а також з особливим статусом самих природних ресурсів, їх фізичною і юридичною відокремленістю, тим, що вони не належать на праві власності окремим фізичним чи юридичним особам. Як зауважує В. Я. Тацій, предмет суспільних відносин завжди повинен бути безпосередньо включений у коло людських потреб, взаємно визначати сторони, які співвідносяться². Розвиваючи ці ідеї, можна відзначити, що суб'єкти, вступаючи в певні відносини, прагнуть до задоволення своїх інтересів безпосередньо через благо, яке виступає предметом відносин: так, особа, яка прагне добути природні ресурси, задовольняє цей інтерес шляхом їх використання. Інша сторона відносин (державна в особі уповноважених органів), реалізовує загальносоціальні інтереси щодо раціонального використання природних ресурсів при залученні додаткової сировини в національну економіку. Взаємний статус, права та обов'язки сторін цих відносин визначаються порядком використання ресурсів, а не самим їх існуванням чи певними змінами. Осіб, які не здійснюють діяльність, пов'язану з використанням природних ресурсів, що потребує впорядкування, не можна вважати стороною зазначених суспільних відносин, наприклад, громадян, які задовольняють наукові, культурні, виховні або естетичні потреби без вилучення ресурсів з природного середовища. Так само не можна визнати еколого-експлуатаційними відносини, на які посягають злочини, передбачені статтями 247, 250 КК, тощо.

Отже, соціальною цінністю, у зв'язку з якою виникають охоронювані кримінальним законом екологічні експлуатаційні відносини, потрібно визнати встановлений порядок використання природних ресурсів.

Соціальний зв'язок між суб'єктами відносин проявляється у їх поведінці (діяльності), пов'язаній із дотриманням порядку спеціального використання водних живих ресурсів. Поведінка, що визнається допустимою, полягає у додержанні взаємних соціальних прав та виконанні обов'язків, які покладаються на учасників відносин з метою недопущення заподіяння шкоди довкіллю. Зокрема, особи, які здійснюють вилучення біоресурсів у порядку спеціального викорис-

¹ Тихий, П. В. Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / П. В. Тихий ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – С. 9.

² Тацій, В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве [Текст] / В. Я. Тацій. – Харьков : Выща шк., 1988. – С. 42.

тання, повинні отримати дозвіл на добування та додержуватися правил зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Суб'єкти, які здійснюють управління природними ресурсами, мають повноваження видавати дозволи на добування та контролювати додержання іншою стороною загальних правил зайняття водними промислами й умов, передбачених у конкретному дозволі.

Механізм спричинення шкоди об'єкту злочину полягає в розриві соціального зв'язку між винною особою та іншими суб'єктами відносин, адже вона порушує інтереси іншої сторони щодо забезпечення встановленого порядку користування водними біоресурсами, самовільно вилучаючи останні з природного середовища і заволодіваючи ними.

За висновками В. Я. Тація, заподіяння шкоди об'єкту шляхом розриву соціального зв'язку може відбуватися у двох формах: 1) коли злочин учиняється самим суб'єктом відносин, які охороняються, та 2) коли посягання здійснює особа, яка не є учасником охоронюваних суспільних відносин¹. При незаконному зайнятті водним промислом може мати місце як одна, так і інша з названих форм. Перша форма наявна тоді, коли особа, яка отримала належний дозвіл на добування, не виконує або неналежним чином виконує свої обов'язки, наприклад, перевищує ліміти вилову, здійснює добування у неналежних місцях, не повертає у водне середовище виловлену рибу, що належить до видів, які занесені до Червоної книги, тощо. При другій формі особа взагалі не вступає у відносини з державою з приводу порядку добування водних живих ресурсів, не набуває відповідного правового статусу, який дозволяв би здійснювати спеціальне добування, тобто деструктивно впливає на суспільні відносини «ззовні».

Результатом розриву соціальних зв'язків, на думку П. С. Берзіна, виступає порушення стану впорядкованості цих зв'язків². У контексті об'єкта злочину, передбаченого ст. 249 КК України, це означає, що розрив соціального зв'язку має наслідком «відчуження» винної особи від соціальної цінності, яка є предметом суспільних відносин і «опосередковує», «узгоджує» діяльність суб'єктів, – порядку використання природних ресурсів.

¹ Див.: Тацій, В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України [Текст] : навч. посіб. / В. Я. Тацій. – Х. : УкрІЮА, 1994. – С. 47–48.

² Берзін, П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення [Текст] : монографія / П. С. Берзін. – К. : Дакор, 2009. – С. 129.

З'ясування структури безпосереднього об'єкта незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом та механізму спричинення йому шкоди спрощує виконання завдання з розкриття соціальної сутності злочину та визначення окремих ознак суб'єктивної та об'єктивної сторони його складу.

2.2. Предмет незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом

Для складу злочину, який передбачено ст. 249 КК, предмет злочину є обов'язковою ознакою, встановлення якої необхідне для констатації складу злочину і притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. У цьому злочині, як і в інших злочинах проти довкілля, тісний зв'язок предмета з об'єктом злочину виражається в тому, що властивості природних ресурсів суттєво впливають на всі структурні елементи суспільних відносин, які формуються у процесі взаємодії людей щодо використання цих ресурсів¹.

Науковці по-різному тлумачать поняття предмета та його місце у структурі складу злочину. На нашу думку, не підлягає сумніву те, що предмет злочину не може виконувати функцій елемента складу, оскільки останній являє собою певну сукупність винятково обов'язкових елементів². Водночас об'єкт і предмет утворюють самостійний елемент складу злочину³. Виходячи з цього, предмет потрібно визнати факультативною ознакою об'єкта як елемента складу злочину. Раніше висловлювалися й ідеї про те, що предмет деяких злочинів може бути ознакою об'єктивної сторони⁴, однак така позиція не була підтримана широким колом учених у галузі кримінального права.

¹ Сасов, В. О. Сучасний механізм боротьби з наслідками екологічних злочинів [Текст] / В. О. Сасов // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. пр. / Донец. ін-т внутр. справ при Донец. держ. ун-ті. – 1999. – № 1. – С. 135.

² Велиев, И. В. Уголовно-правовая оценка объекта посягательства при квалификации преступлений [Текст] / И. В. Велиев. – Баку : Учен. центр Прокуратуры Азерб. Респ., 1992. – С. 50.

³ Тацкий, В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве [Текст] / В. Я. Тацкий. – Харьков : Выща шк., 1988. – С. 56.

⁴ Глистин, В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений) [Текст] / В. К. Глистин. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1979. – С. 104.

Традиційно матеріальна (речова) ознака предмета злочину визнається обов'язковою¹. Проте низка сучасних дослідників вважають, що предмет за своєю природою може бути й нематеріальним (наприклад, інформація)².

З урахуванням того, що КК містить такі склади злочину, предмет яких є нематеріальним, слід погодитися з думкою, що предметом злочину можуть бути як речі, так й інші явища об'єктивного світу (інформація, енергія тощо), з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діянні особи ознак складу конкретного злочину³.

Для того щоб визначити сутність предмета злочину, передбаченого ст. 249 КК, необхідно виділити притаманні йому дві групи ознак: загальні (спільні для предметів злочинів проти довкілля) та спеціальні (що характеризують предмет цього конкретного злочину). Виділяючи першу групу ознак предметів злочинів проти довкілля, потрібно зауважити, що *тут і в подальшому під предметами злочинів проти довкілля маються на увазі природні ресурси, а не будь-які предмети злочинів, що віднесені законодавцем до розділу VIII Особ-*

¹ Коржанський, М. Й. Уголовное право України. Частина загальна [Текст] : курс лекцій / М. Й. Коржанський. – К. : Наук. думка : Укр. вид. група, 1996. – С. 134; Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.] ; відп. ред. Я. Ю. Кондратьев ; наук. ред. В. А. Клименко та М. І. Мельник. – К. : Прав. джерела, 2002. – С. 103; Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 100; Курс російського уголовного права. Общая часть [Текст] / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. – М. : Спарк, 2001. – С. 173; Курс уголовного права [Текст] : в 5 т. Общая часть. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – Т. 1 : Учение о преступлении / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. – С. 216; Лащук, С. В. Предмет злочину в кримінальному праві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. В. Лащук ; НАВС України. – К., 2005. – С. 8; Наумов, А. В. Российское уголовное право. Общая часть [Текст] : курс лекций / А. В. Наумов. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : БЕК, 1999. – С. 163; Панов, М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства [Текст] / М. І. Панов ; передм. В. П. Тихого. – К. : Ін Юре, 2010. – С. 299.

² Бикмурзин, М. П. Предмет преступления: теоретико-правовой анализ [Текст] / М. П. Бикмурзин. – М. : Юрлитинформ, 2006. – С. 60; Уголовное право Украины. Общая и Особенная части [Текст] : учебник / отв. ред. Е. Л. Стрельцов. – Харьков : ООО «Одиссей», 2006. – С. 74.

³ Радутний, О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю [Текст] : монографія / О. Е. Радутний. – Х. : Ксілон, 2008. – С. 96.

ливої частини КК. Такі загальні ознаки не властиві, наприклад, предмету злочину, передбаченого ст. 253 КК, – «проекування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля», де предметом є штучно створені людиною речі (проекти чи аналогічна документація, споруди тощо).

До загальних екологічних ознак природних об'єктів С. Б. Гавриш відніс: 1) географічну – природний об'єкт розташований у навколишньому природному середовищі, що є основним джерелом походження людини (географічна оболонка Землі); 2) біологічну – будь-який природний об'єкт є живою речовиною природи; 3) ознаку «єдиної екологічної сім'ї»; 4) ознаку екологічної цінності; 5) ознаку правової відокремленості; 6) ознаку соціально-економічної значущості¹. Дещо інший перелік цих ознак пропонує В. К. Матвійчук: 1) виключність власності держави на природні об'єкти; 2) невіддільність від природного середовища; 3) наявність межі володіння природним об'єктом; 4) права відокремленість – правовий стан; 5) поширеність національного законодавства щодо предмета злочину; 6) вилученість із господарського обліку².

Через перераховані вище загальні ознаки значною мірою розкривається сутність природних об'єктів як предметів злочинів проти довкілля, проте вони потребують внесення деяких уточнень. Так, зміст географічної ознаки розкривається С. Б. Гавришем через розташування природного об'єкта у навколишньому природному середовищі, хоча більш доцільним уявляється розмежувати: по-перше, просторову визначеність природних ресурсів, що включає не лише географічне розташування, а й, наприклад, щодо живих ресурсів – ареал поширення; по-друге, належність ресурсів до системи довкілля як її елементів. Ознака соціально-економічної значущості, на нашу думку, також має бути уточнена вказівкою на те, що природні ресурси лише при вилученні з природного середовища набувають економічного значення, тобто стають товаром – продуктом праці, що завдяки своїм корисним властивостям задовольняє потреби людей

¹ Гавриш, С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства [Текст] : наук. вид. / С. Б. Гавриш. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2002. – С. 87–92.

² Матвійчук, В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) [Текст] : монографія / В. К. Матвійчук. – К. : Азимут-Україна, 2005. – С. 194.

і вироблений для обміну на основі суспільно необхідних витрат¹. Ось чому можна наголошувати лише на потенційній, а не фактичній соціально-економічній значущості природних ресурсів.

Ознаку виключності власності держави на природні об'єкти, запропоновану В. К. Матвійчуком, на підставі положень чинного законодавства доцільно розглядати як характеристику правового статусу природних ресурсів. При цьому необхідно підкреслити, що ці ресурси згідно з ч. 1 ст. 13 Конституції України мають особливий статус – власність Українського народу, а органи державної влади та органи місцевого самоврядування лише здійснюють права власника в обмеженому обсязі. Тому при формулюванні цієї ознаки слід чіткіше вказати на недопустимість ототожнення предметів злочинів проти довкілля з майном як предметом злочинів проти власності.

У термінологічній площині для позначення предметів злочинів проти довкілля більш виправданим потрібно визнати застосування поняття «природні ресурси» замість «природні об'єкти», оскільки в першому понятті виразніше проявляється соціальне значення предметів злочинів проти довкілля, їх спроможність задовольняти потреби окремої людини та суспільства в цілому. При цьому ми розуміємо ресурси не у вузькому, суто економічному сенсі, а у більш широкому значенні, як базу існування та розвитку суспільства в цілому, й через це їх незаконне добування є суспільно небезпечним діянням. Саме у зв'язку із соціальною цінністю довкілля розглядається як об'єкт кримінально-правової охорони, а посягання на довкілля – як суспільно небезпечні.

Слід погодитися з висновком авторів науково-практичного коментаря Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» про те, що «законодавець, маючи на увазі охорону навколишнього природного середовища, вживає різні поняття – «об'єкти» та «ресурси» – в однаковому значенні, хоча слово «ресурси» (від фр. *resource*) означає допоміжні засоби, і далеко не всі природні об'єкти беруть участь чи можуть бути потенційно задіяні в господарському обігу»². Отже, сутність поняття «природні об'єкти»

¹ Мочерний, С. В. Економічна теорія [Текст] : навч. посіб. / С. В. Мочерний. – Вид. 4-те, стер. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – С. 114.

² Науково-практичний коментар Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятого 25.06.91 № 1264-ХІІ зі змінами і допов., станом на 09.02.2006 [Текст] / за заг. ред. О. М. Шуміла. – Х. : Фактор, 2006. – С. 12.

полягає в тому, що вони є складовою частиною навколишнього природного середовища, а «природні ресурси» – в тому, що ці елементи довкілля здатні задовольняти різноманітні суспільні потреби. Проте в природоохоронному законодавстві зазначені поняття фактично використовуються в одному й тому ж самому значенні.

На підставі наведених вище положень можна запропонувати таке визначення:

предмети злочинів проти довкілля (природні ресурси) – це речі матеріального світу, що являють собою елементи довкілля природного походження, які перебувають у природному стані, мають просторову визначеність, екологічну значущість, юридичну відокремленість, особливий правовий статус і потенційно здатні набувати ознак товару.

Названі властивості природних ресурсів як предметів матеріального світу можна згрупувати, погодившись із запропонованою в літературі класифікацією загальних ознак предмета на соціальну, фізичну та юридичну¹.

Соціальна ознака визначає зв'язок предмета злочинів проти довкілля з їх об'єктом. Становить інтерес точка зору Н. О. Гуторової, яка залежно від характеру зв'язку предмета злочину з об'єктом викремлює: 1) предмети злочину, які є матеріальним вираженням матеріальних суспільних відносин; 2) предмети злочину, наявність яких або додержання щодо них особливого правового режиму є умовою або свідчить про нормальне функціонування суспільних відносин; 3) предмети, відсутність яких є умовою нормального існування й функціонування суспільних відносин². З урахуванням цієї класифікації вважаємо, що соціальна ознака природних ресурсів полягає у тому, що додержання встановленого порядку їх використання є необхідною умовою функціонування суспільних відносин.

Соціальна ознака передбачає також *потенційну можливість* впливу на природні ресурси людської праці, завдяки якій вони вилучаються з навколишнього середовища та набувають економічної цінності, перетворюючись таким чином на товар. Фактично ж, як це слушно зазначається в літературі, природні об'єкти є тими предмета-

¹ Панов, М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства [Текст] / М. І. Панов; перем. В. П. Тихого. – К. : Ін Юре, 2010. – С. 293.

² Гуторова, Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України [Текст] : монографія / Н. О. Гуторова. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – С. 97.

ми матеріального світу, у створенні яких не застосовано людську працю, вони не видозмінені та не вилучені з природного стану¹.

Ця ознака дозволяє розмежовувати предмети злочинів проти довкілля і предмети злочинів проти власності, що підтримано і в роз'ясненні Пленуму Верховного Суду України (ч. 5 п. 12 Постанови «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля»), згідно з яким вилов риби чи водних тварин зі спеціально облаштованих або пристосованих водоймищ, у яких вони вирощуються підприємствами, організаціями чи громадянами, за ст. 249 КК кваліфікувати не можна; за наявності відповідних підстав дії винної особи можуть кваліфікуватися як посягання на чужу власність². Так само повинно кваліфікуватися заволодіння рибою та іншими водними живими ресурсами, які знаходяться в сітках чи інших подібних знаряддях лову або раніше були виловлені іншою особою. У названих випадках предмет злочину був відокремлений від природного середовища людською працею й через це набув властивостей товару³.

Наприклад, Д. А. і Д. О., шляхом вільного доступу незаконно проникнувши на охоронювану територію рибного господарства, з лиманного ставка за допомогою принесених з собою рибальських сіток таємно намагалися добути рибу на загальну суму 607 грн, але довести до кінця свій злочинний намір не змогли з причин, що не залежали від їх волі, оскільки були затримані працівниками міліції. Ці дії Д. А. і Д. О. були правильно кваліфіковані за ст. 15, ч. 3 ст. 185 КК – як замах на таємне викрадення чужого майна (крадіжку), поєднану з проникненням у сховище, що вчинено за попередньою змовою групою осіб⁴.

Однак застосування людської праці до природних ресурсів не завжди відокремлює їх від природного середовища; наприклад, риба, молодь якої раніше була виведена на рибозаводах, а згодом випущена до відкритих водойм, є предметом злочину проти довкілля, оскільки

¹ Тацій, В. Я. Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система [Текст] / В. Я. Тацій. – Х. : Вища шк., 1984. – С. 66–67.

² Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля [Текст] : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 10 груд. 2004 р. № 17 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 1. – С. 11.

³ Курс уголовного права. Особенная часть [Текст] / под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова; МГУ им. М. В. Ломоносова. юрид. фак. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – Т. 4. – С. 541.

⁴ Кримінальна справа № 1-77 2006 р. [Текст] // Архів Черкаського районного суду Черкаської області.

ки метою подібної діяльності є не залучення природних об'єктів у товарний оборот, а відновлення та підтримка сприятливого для людини екологічного стану¹. Так само це стосується діяльності людини з розведення лісів, диких тварин і птахів, очищення води та повітря або іншого відновлення природних ресурсів². Як слушно зазначає Ю. І. Ляпунов, молоді живі організми, що розводяться людиною, мають статус товару до того моменту, як опиняються у стані природної волі³.

Таким чином, визначаючи соціальну ознаку предметів злочинів проти довкілля, потрібно враховувати не лише наявність або відсутність залучення людської праці, а і спрямованість останньої: природний ресурс, до якого людська праця хоча і застосовується, проте не спрямована на вилучення його з природного середовища та позбавлення природного стану, не можна оцінювати як предмет злочинів проти власності. Це дає змогу віднести до предметів злочинів проти довкілля залежно від особливостей їх соціальної ознаки дві групи природних ресурсів: по-перше, ті, до яких взагалі не залучена людська праця, по-друге, ті, що акумулюють у собі певну кількість праці попередніх і сучасних поколінь людей, але залишаються у природному середовищі, або внесені до нього для виконання своїх біологічних та інших природних функцій⁴.

Фізична ознака характеризує природні ресурси як речі матеріального світу, що можуть сприйматися органами чуття людини або спеціальними технічними засобами⁵.

Предмети злочинів проти довкілля як матеріальні явища мають конкретний характер, географічну визначеність, а деякі – також ареал поширення, можуть бути переміщені, видозмінені, знищені тощо.

¹ Иногамова-Хегай, Л. Критерии разграничения преступлений против собственности и экологических преступлений [Текст] / Л. Иногамова-Хегай, Е. Герасимова // Уголов. право. – 2006. – № 5. – С. 45.

² Жевлаков, Э. Н. Экологические преступления и экологическая преступность [Текст] / Э. Н. Жевлаков. – М. : Белые альвы, 1996. – С. 24; Колбасов, О. С. Природа как объект правовой охраны [Текст] / О. С. Колбасов // Правовые вопросы охраны природы в СССР : сб. ст. / отв. ред. Г. Н. Полянская. – М. : Госюриздат, 1963. – С. 7.

³ Ляпунов, Ю. И. Уголовно-правовая охрана природы органами внутренних дел [Текст] / Ю. И. Ляпунов. – М. : РИО Акад. МВД СССР, 1974. – С. 61.

⁴ Жевлаков, Э. Н. Экологические преступления и экологическая преступность [Текст] / Э. Н. Жевлаков. – М. : Белые альвы, 1996. – С. 25.

⁵ Лашук, Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Є. В. Лашук ; НАВС України. – К., 2005. – С. 8.

Юридична ознака цих предметів визначається тим, що вони вказані у кримінальному законі як обов'язкові ознаки злочинів проти довкілля. Особливості правового статусу природних ресурсів внаслідок бланкетного характеру диспозицій відповідних кримінально-правових норм визначаються положеннями спеціальних нормативно-правових актів. Так, специфічний правовий статус включає систему норм природоохоронного законодавства, особливі правила здійснення права користування природними ресурсами та ін. Юридична відокремленість природних ресурсів випливає з того, що вони мають винятковий статус об'єктів права власності Українського народу. Згідно з ч. 2 ст. 13 Конституції України громадяни мають право лише користуватися природними об'єктами права власності Українського народу. Отож, окремі фізичні та юридичні особи не мають права розпорядження природними ресурсами, через що останні не можуть бути залучені до цивільного та господарського обороту.

З фізичною ознакою (а саме: географічною визначеністю) пов'язані особливості правових режимів використання природних ресурсів. Зокрема, порядок зайняття водними добувними промислами, предметами яких виступають природні ресурси внутрішніх вод, територіальних морів, виключних (морських) економічних зон та континентального шельфу держав, архіпелажних вод держав-архіпелагів визначається національним законодавством відповідної країни. У свою чергу, порядок добування живих ресурсів відкритого моря на світовому рівні регулюється Конвенцією ООН з морського права (1982 р.), Конвенцією про рибальство і охорону живих ресурсів відкритого моря (1958 р.), Міжнародною конвенцією по регулюванню китобійного промислу (1946 р.) тощо, на регіональному рівні – Конвенцією про рибальство у північно-східній частині Атлантичного океану (1959 р.), Конвенцією про рибальство і збереження живих ресурсів у Балтійському морі і протоках (1973 р.), Конвенцією про збереження морських живих ресурсів Антарктики (1980 р.) та ін.¹

Як бачається, основні положення чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і які згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України вважаються частиною національного законодавства, з метою їх більш ефективної реалізації повинні бути додатково забезпечені нормами, вміщеними у право-

¹ Шемшученко, Ю. С. Міжнародні аспекти охорони природи [Текст] / Ю. С. Шемшученко. – Х. : Вища шк., 1985. – С. 34, 38–39.

вих актах України. При цьому нерозв'язаною залишається проблема юридичної відповідальності осіб, які вчинили добування живих ресурсів у відкритому морі з порушенням встановленого міжнародними договорами порядку. Зокрема, ст. 117 Конвенції ООН з морського права передбачає обов'язок держав вживати заходів або співробітничати з іншими державами у вжитті по відношенню до своїх громадян таких заходів, які будуть необхідні для збереження живих ресурсів відкритого моря¹. Тож питання юридичної відповідальності окремих осіб за добування живих ресурсів відкритого моря з порушенням міжнародно-правового порядку може бути врегульоване шляхом укладення відповідного міжнародного договору з подальшою імплементацією основних положень в національне законодавство України та інших країн світу.

Крім трьох розглянутих ознак, С. Б. Гавриш, досліджуючи ліс як предмет злочину, виділив також *екологічну* ознаку природних об'єктів. На думку дослідника, вона полягає в тому, що сукупність цих об'єктів становить екологічну систему, яка в цілому впливає сприятливим чином на життя людського суспільства, забезпечує його нормальне функціонування та життєдіяльність².

Вважаємо, що зміст екологічної ознаки можна розширити, виклавши у таких основних положеннях: 1) природні ресурси входять до складу екосистем, які, у свою чергу, утворюють єдину систему довкілля. Тісний взаємозв'язок між усіма елементами довкілля проявляється в екологічній значущості – здатності природних ресурсів впливати на існування та розвиток як природних об'єктів, так і на людину; 2) зазначені ресурси мають природне (на відміну від антропогенного) походження. Це означає, що вони виникають через матеріальну речовину природи і нею обумовлені у генотипі³. Як результат природних процесів вони мають здатність до самовідтворення. Окремі природні об'єкти, такі, як, наприклад, водосховища, водока-

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права [Текст] // Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища (міжнародні конвенції та угоди, інші правові акти). – Чернівці : Зелена Буковина, 1999. – Т. 5. – С. 161.

² Гавриш, С. Б. Уголовная ответственность за незаконную порубку леса [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. Б. Гавриш ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1980. – С. 6.

³ Гавриш, С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства [Текст] : наук. вид. / С. Б. Гавриш. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2002. – С. 87.

нали тощо, можуть бути і штучно створеними, проте в цих випадках природним ресурсом виступає вода – речовина природного походження; 3) перебування у природному стані, тобто такому, що безпосередньо не залежить від людини.

Спеціальними ознаками предмета злочину, передбаченого ст. 249 КК, які дозволяють розмежовувати цей злочин та суміжні, можна визнати такі: 1) належність до природних ресурсів, необхідною умовою існування яких є перебування у водному середовищі; 2) ці ресурси є живими організмами (тварини та рослини); 3) промислове значення, тобто зазначені ресурси можуть бути безпосередньо спожиті або перероблені; 4) імперативний правовий статус. Імперативність полягає в тому, що на діяльність, пов'язану з добуванням водних живих ресурсів, поширюється режим «дозволено лише те, що прямо передбачено законодавством». Так, по-перше, для реалізації права на спеціальне використання біоресурсів необхідне отримання відповідного дозволу. По-друге, навіть любительське рибальство, яке не потребує спеціальних дозволів, здійснюється лише у водоймах та на умовах, визначених органами рибоохорони. І, нарешті, по-третє, використання способів, засобів і знарядь промислу, які не передбачені у нормативно-правових актах (не кажучи вже про ті, що прямо заборонені), визнається порушенням правил рибальства і тягне юридичну відповідальність.

При виокремленні спеціальних ознак загальні ознаки предмета злочину не зникають, а наповнюються конкретним змістом та видовою своєрідністю¹. Зокрема, належність водних живих ресурсів до водної екосистеми конкретизує видову своєрідність екологічної ознаки природних ресурсів, належність до живих організмів конкретизує фізичну ознаку, їх промислове значення – соціальну ознаку, а імперативність правового статусу – ознаку юридичну. Таким чином, за висловом Ю. П. Дзюби, «статична констатація загальних ознак предмета злочину перетворюється, шляхом виділення спеціальних ознак, у розуміння предмета злочину у динаміці, тобто у тих суспільних відносинах, де зазначені предмети відіграють певну роль

¹ Дзюба, Ю. П. Деякі методологічні аспекти дослідження предмета злочину [Текст] / Ю. П. Дзюба // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 трав. 2009 р. / [редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін.]; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, Ін-т вивч. проблем злочинності АПРН України. – Х. : Право, 2009. – С. 79.

та виконують відповідні функції»¹. Через це саме у спеціальних ознаках найвиразніше проявляється зв'язок предмета злочину з його об'єктом.

У ст. 249 КК відсутній чіткий перелік природних об'єктів, що можуть бути предметом цього злочину. Її аналіз дозволяє дійти висновку, що до предметів цього злочину віднесено три групи живих організмів: 1) риби (добування яких є рибним водним добувним промислом); 2) інші водні тварини (при звіриному водному добувному промислі); 3) інші живі водні ресурси (зокрема, водні рослини, вилучення яких слід віднести до «іншого водного добувного промислу»). Практичне тлумачення цього ж питання дає Пленум Верховного Суду України у ч. 2 п. 12 Постанови «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля», де роз'яснено, що «водні живі ресурси утворюють риби різних порід, водні тварини (дельфіни, раки, краби, креветки, кальмари тощо), морські рослини, які мають промислове значення»². На нашу думку, таке роз'яснення є недостатньо точним, оскільки за біологічною класифікацією риби є складовою частиною тваринного світу, інакше кажучи, охоплюються терміном «водні тварини».

У ст. 85 КУпАП ідеться про об'єкти тваринного світу без конкретизації цього поняття.

Відсутність чіткого окреслення кола предметів злочину у ст. 249 КК обумовлює необхідність з метою розв'язання цієї важливої проблеми звернення до спеціальних нормативно-правових актів. Так, загальні визначення об'єктів тваринного та рослинного світу містяться у законах «Про тваринний світ» та «Про рослинний світ». Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про тваринний світ» до об'єктів тваринного світу віднесені дикі тварини, частини диких тварин (роги, шкіра тощо) та продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо), причому значення терміна «дикі тварини» розкривається таким чином: «хордові,

¹ Дзюба, Ю. П. Деякі методологічні аспекти дослідження предмета злочину [Текст] / Ю. П. Дзюба // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 трав. 2009 р. / [редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін.]; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, Ін-т вивч. проблем злочинності АПРН України. – Х. : Право, 2009. – С. 79.

² Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля [Текст] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 груд. 2004 р. № 17 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 1. – С. 11.

в тому числі хребетні (савці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі»¹. Термін «природні тваринні ресурси» в цьому Законі не вживається.

У ст. 3 Закону «Про рослинний світ» під об'єктами рослинного світу розуміються «дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби на всіх стадіях розвитку та утворені ними природні угруповання», а під природними рослинними ресурсами – «об'єкти рослинного світу, що використовуються або можуть бути використані населенням, для потреб виробництва та інших потреб»².

Зрозуміло, що при визначенні предмета незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом положення зазначених законів у повному обсязі застосовувати не можна, оскільки це суспільно небезпечне діяння пов'язане з незаконним добуванням не будь-яких об'єктів фауни та флори, а лише водних живих ресурсів.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» риба та інші водні живі ресурси (водні біоресурси) – це сукупність водних організмів (гідробіонтів), життя яких неможливе без перебування (знаходження) у воді. До них віднесені: прісноводні, морські, анадромні та катадромні риби на всіх стадіях розвитку, круглороті, водні безхребетні, у тому числі молюски, ракоподібні, черви, голкошкірі, губки, кишковопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, головоногі, водорості та інші водні рослини³. Аналогічне поняття міститься і у ст. 1 Закону України «Про рибне господарство, промислове господарство та охорону водних біоресурсів»⁴. Водночас в інших нормативних актах, у яких

¹ Про тваринний світ [Текст] : Закон України від 13 груд. 2001 р. № 2894-III // Вісн. Верхов. Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97. – С. 368.

² Про рослинний світ [Текст] : Закон України від 9 квіт. 1999 р. № 591-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 198. – С. 452.

³ Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них [Текст] : Закон України від 6 лют. 2003 р. № 486-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 15. – Ст. 107. – С. 377.

⁴ Про рибне господарство, промислове господарство та охорону водних біоресурсів [Текст] : Закон України від 8 лип. 2011 р. № 3677-VI // Уряд. кур'єр. – 2011. – 7 верес. (№ 163). – С. 9.

визначаються загальні засади здійснення водних промислів, зокрема, в Інструкції про порядок спеціального використання риби та інших водних живих ресурсів (п. 1.2)¹, до переліку останніх віднесено і морських ссавців, а в абз. 1 п. 3 Тимчасового порядку ведення рибного господарства і здійснення рибальства – також інших водних тварин².

Як бачимо, існує певна колізія між нормою, вміщеною у законах «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» та «Про рибне господарство, промислове господарство та охорону водних біоресурсів», і положеннями інших зазначених юридичних документів, пов'язана із тим, що в нормах законів визнаються водними біоресурсами, крім водних рослин, тварини, що є представниками риб та безхребетних; у решті документів до цього переліку віднесені також інші водні тварини, наприклад, морські ссавці. Ця колізія в підходах і юридичних визначеннях здатна викликати суперечності у практиці застосування ст. 249 КК. Її усунення можливе шляхом безпосереднього тлумачення у примітках до статей 249 та 248 КК предметів цих злочинів.

Російські вчені відносять до водних тварин також морських бобрів, видр та ін.³ Запропоновані вище спеціальні ознаки предмета водних живих ресурсів, дозволяючи чіткіше проводити розмежування злочинів, передбачених статтями 248 і 249 КК, не дають підстав для такого висновку, оскільки хутрові тварини (видри, бобри, ондатри тощо) й водоплаваючі птахи на всіх стадіях свого розвитку можуть існувати і без постійного перебування у водному середовищі (будова організму дозволяє їм, на відміну від, наприклад, дельфінів, існувати поза водним середовищем) і мають інший юридичний статус (правила рибальства на них не поширюються). Відсутність цих спеціальних ознак унеможливує визнання хутрових тварин і птахів предметами незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим вод-

¹ Про затвердження Інструкції про порядок спеціального використання риби та інших водних живих ресурсів [Текст] : наказ М-ва аграрної політики України, М-ва охорони навколишнього природного середовища України від 11 листоп. 2005 р. № 623/404 // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 49. – Ст. 3102. – С. 151.

² Про затвердження Тимчасового порядку ведення рибного господарства і здійснення рибальства [Текст] : Постанова Каб. Міністрів України від 28 верес. 1996 р. № 1192 // Зібр. постанов Уряду України. – 1996. – № 18. – Ст. 516. – С. 59–60.

³ Неудахина, О. М. Водные животные и растения как предмет преступления, предусмотренного ст. 256 УК РФ [Текст] / О. М. Неудахина // Эколог. право. – 2006. – № 3. – С. 22.

ним добувним промислом. Ці живі ресурси вітчизняними науковцями і практиками обґрунтовано визнаються предметами незаконного полювання (ст. 248 КК)¹.

Предмет злочину, що розглядається, доцільно розкривати через термін «водні живі ресурси», що, на відміну від близьких за змістом термінів (таких, як, наприклад, «об'єкти тваринного та рослинного світу» тощо), підкреслює *промислово значущість* як одну з основних спеціальних ознак предмета. Цей термін вже застосовується у формулюванні санкції в ч. 4 ст. 85 КУПАП, однак у юридичній науці України досліджений недостатньо. Обґрунтованою є точка зору Т. В. Григор'євої, яка під водними живими ресурсами розуміє сукупність водних живих організмів (риб, водних тварин та інших водних організмів), які постійно або на окремих стадіях свого розвитку перебувають у воді, знаходячись при цьому у стані природної волі, напіввільних умовах чи неволі і які можуть бути об'єктами використання в межах державної юрисдикції². Якщо ж розглядати водні живі ресурси у площині предмета злочину «незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом», то з визначення Т. В. Григор'євої, мабуть, доцільно виключити вказівки на те, що вони можуть перебувати в напіввільних умовах чи неволі (тоді вони можуть виступати предметами інших злочинів, зокрема, проти власності або проти громадського порядку та моральності) та є об'єктом використання (оскільки вчинення злочину може бути пов'язане з вилученням представників таких видів водних організмів, на які поширюється обмеження або заборона добування).

На підставі викладеного вище, у примітці до ст. 249 КК логічно дати визначення такого змісту: «під водними живими ресурсами слід розуміти будь-які організми (риб, ссавців, інших представників тваринного світу, а також водорості та інші рослини) на всіх чи окремих стадіях розвитку, існування яких неможливе без перебування

¹ Брич, Л. П. Предмет злочину як розмежувальна ознака складів злочинів проти довілля [Текст] / Л. П. Брич // Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства) : матеріали наук.-практ. конф., 4–5 квіт. 2003 р. – Львів : ЛІВС при НАВС України, 2003. – С. 55–56; Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля [Текст] : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 10 груд. 2004 р. № 17 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 1. – С. 11.

² Григор'єва, Т. В. Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Т. В. Григор'єва ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – С. 7.

у водному середовищі, що знаходяться у стані природної волі та мають промислове значення».

Вилучені (добуті) водні живі ресурси у ст. 1 Закону України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» визначаються поняттям «продукти лову», а перероблені продукти лову, призначені для подальшої переробки та (або) споживання – поняттям «продукція» (наприклад, харчова продукція)¹. У подальшому в роботі у загальному значенні, що поєднує в собі сутність обох термінів, вживатиметься поняття «*продукти та продукція добування*», а у випадках, коли мова йде про незаконне вилучення водних живих ресурсів – також «*продукти та продукція незаконного добування*». Саме продукти та продукція добування і є тим товаром, що має фактичну соціально-економічну значущість і може виступати об'єктом права власності окремих осіб.

Досить значна кількість видів водних організмів викликає потребу в їх класифікації, яка може отримувати певне кримінально-правове значення. Зокрема, за критерієм виробничої, наукової чи іншої значущості серед усіх водних тварин та рослин, що є предметами водних промислів, можна виділити особливо цінні види риб та інших водних організмів, а за критерієм поширення в межах окремих територій – види тваринного та рослинного світу, що занесені до Червоної книги України.

На відміну від другого, перший зі вказаних критеріїв класифікації водних ресурсів в законі чітко не окреслений. А як доводить аналіз судової практики, відсутність таких норм суттєво ускладнює на практиці можливість однозначно віднести той чи інший вид до цінних чи особливо цінних, незважаючи на те, що ці ознаки предмета злочину підвищують ступінь суспільної небезпечності останнього. Тому на рівні спеціального законодавства потрібно визначити поняття та ознаки цінних та особливо цінних видів водних живих організмів, а потім на основі цих положень через підзаконні нормативні акти системно затвердити фактичні переліки видів, про які йдеться. На нашу думку, виокремлення особливо цінних видів водних живих ресурсів має ґрунтуватися на їх загальнодержавному значенні як сировинної чи іншої бази відповідної сфери народного господарства

¹ Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них [Текст]: Закон України від 6 лют. 2003 р. № 486-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 15. – Ст. 107. – С. 377.

(наприклад, харчової, рекреаційної), відповідно, до таких ресурсів можна віднести осетрових, лососевих риб, дельфінів тощо.

На необхідності посилення охорони запасів цінних та особливо цінних видів водних організмів наголошувалося ще в законодавстві СРСР і тогочасній літературі, однак чіткого тлумачення відповідних понять надано не було¹.

Установлення видів, занесених до Червоної книги, як правило, труднощів не становить. Питома вага злочинів, предметом яких є такі види, згідно з результатами проведеного нами аналізу кримінальних справ, становить близько 2,5 %. Логічно припустити, що частка злочинів, предметами яких є цінні й особливо цінні види, ще вища. Значна поширеність цих злочинів зумовлює більшу шкоду, яка ними спричиняється.

Вчинення незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом щодо представників видів, які занесені до Червоної книги, а особливо тих, що належать до категорії зникаючих, завжди створює реальну загрозу настання тяжких наслідків для довкілля, пов'язаних зі зникненням цілих видів живих організмів у локальних, регіональних або планетарних масштабах. Незаконне добування представників особливо цінних видів так само створює загрозу настання тяжких наслідків, проте ця шкода має переважно матеріальний характер і визначається суттєвими втратами в економічній цінності найбільш промислово значущих водних живих ресурсів.

Отож, екологічні та економічні характеристики водних живих ресурсів здатні впливати на ступінь суспільної небезпечності їх незаконного добування, тому законодавче відмежування незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом як злочину від порушення правил рибальства як адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 3, 4 ст. 85 КУпАП, доцільно здійснити за додатковими ознаками предмета. У такому разі слід доповнити ч. 1 ст. 249 КК вказівкою на незаконне добування водних живих ресурсів, що належать до особливо цінних видів тваринного або рослинного світу, а також видів, занесених до Червоної книги України. У ч. 1 ст. 248 КК незаконне полювання на звірів, птахів або інші види тваринного світу, що занесені до Червоної книги, визнається злочинном незалежно від розміру фактично заподіяної шкоди, і незастосу-

¹ Петров, В. В. Правовая охрана природы в СССР [Текст] : учебник / В. В. Петров. – М. : Юрид. лит., 1984. – С. 284.

вання цієї ознаки в ч. 1 ст. 248 свідчить про різний рівень охорони наземних і водних видів живих організмів, що є невиправданим.

Необхідність реалізації цієї пропозиції можна аргументувати сучасним рівнем запасів живих ресурсів у водоймах України, зокрема, катастрофічним станом рибного господарства, наочним показником якого виступає дискусія щодо можливості введення повної заборони на промисловий вилов прісноводної риби¹, а також іншими чинниками соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Запровадження тимчасового (приблизно на 3–5 років) мораторію на промисловий вилов риби одночасно з розширенням ознак основного складу злочину, передбаченого ст. 249 КК, може стати ефективним юридичним засобом, спрямованим на недопущення остаточного зникнення біологічних ресурсів водної екосистеми в Україні.

Таким чином, предмет злочину, передбаченого ст. 249 КК, є однією з основних ознак, яка дозволяє проводити розмежування між злочином «незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом» та іншими злочинами (зокрема, незаконним полюванням та злочинами проти власності), а також може виступати показником ступеня суспільної небезпечності злочину.

==== Висновки до розділу 2

Проведений аналіз об'єкта і предмета незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом дозволяє сформулювати такі висновки:

1. Виходячи із законодавства та сучасних наукових положень, термін «довкілля» розтлумачено як будь-які зовнішні умови існування людини, тобто сукупність не лише природних, а й створених людиною об'єктів, що спричиняють екологічні впливи. Довкілля як родовий об'єкт злочинів – це комплекс поставлених під охорону закону про кримінальну відповідальність суспільних відносин, що забезпечують в усіх екосистемах раціональне використання та охорону природних ресурсів, збереження екологічної рівноваги і підтримання

¹ Ковалевская, Н. Клевое дело [Текст] / Н. Ковалевская // Власть денег. – 2010. – № 24. – С. 25.

природного відтворення й екологічної безпеки, а також захист життєдіяльності людини від негативного екологічного впливу.

2. Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 249 КК, є поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність суспільні відносини, що забезпечують у водній екосистемі раціональне використання та охорону живих ресурсів, які мають промислове значення, збереження екологічної рівноваги та підтримання природного відтворення й екологічної безпеки.

3. До суб'єктів суспільних відносин, на які посягає незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, віднесено: з одного боку, осіб, які займаються рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, з другого – органи державної влади та місцевого самоврядування, що наділені повноваженнями з управління у сфері довкілля та його охорони, а також інші об'єднання і осіб, які мають такі повноваження. Аргументовано доцільність визнання предметом охоронюваних суспільних відносин встановленого порядку використання водних біоресурсів. Соціальний зв'язок між суб'єктами відносин проявляється у їх діяльності, яка пов'язана з дотриманням порядку використання водних живих ресурсів та полягає у додержанні взаємних соціальних прав і виконанні обов'язків, які покладаються на учасників відносин з метою недопущення заподіяння шкоди довкіллю.

4. Механізм спричинення шкоди об'єкту злочину полягає в розриві соціального зв'язку між винною особою та іншими суб'єктами відносин, оскільки ця особа порушує інтереси іншої сторони щодо забезпечення встановленого порядку користування водними біоресурсами, самовільно вилучаючи останні з природного середовища і заволодіваючи ними.

5. При визначенні предметів злочинів проти довкілля застосування поняття «природні ресурси» замість «природні об'єкти». Предмети злочинів проти довкілля (природні ресурси) – це речі матеріального світу, що являють собою елементи довкілля природного походження, які перебувають у природному стані, мають просторову визначеність, екологічну значущість, юридичну відокремленість, особливий правовий статус і потенційно здатні набувати ознак товару.

6. Загальними ознаки природних ресурсів як предметів злочинів проти довкілля визнано такі: 1) соціальна ознака полягає у тому, що

додержання встановленого порядку їх використання є необхідною умовою функціонування суспільних відносин. Природні ресурси, до яких застосована людська праця з метою вилучення з природного середовища, позбавлення природного стану та залучення до товарного обороту, є предметами злочинів проти власності; 2) фізична ознака полягає у їх конкретності як предметів реальності та географічній визначеності; 3) юридична ознака визначається специфікою правового статусу природних ресурсів і тим, що вони не залучені до цивільного і господарського обороту; 4) екологічна ознака полягає у тому, що природні ресурси входять до складу екосистем, мають природне походження та перебувають у природному стані.

7. До спеціальних ознак предмета злочину, передбаченого ст. 249 КК, віднесено: належність до природних ресурсів, необхідною умовою існування яких є перебування у водному середовищі; ці ресурси є живими організмами (тварини та рослини); промислове значення (зазначені ресурси можуть бути спожиті або перероблені); імперативний правовий статус.

8. Предмет злочину, передбаченого ст. 249 КК, пропонується визначати поняттям «водні живі ресурси». У примітці до ст. 249 вважаємо за доцільне дати визначення такого змісту: «під водними живими ресурсами слід розуміти будь-які організми (риб, ссавців, інших представників тваринного світу, а також водорості та інші рослини) на всіх чи окремих стадіях розвитку, існування яких неможливе без перебування у водному середовищі, що знаходяться у стані природної волі та мають промислове значення».

9. Екологічні та економічні характеристики водних живих ресурсів здатні впливати на ступінь суспільної небезпечності їх незаконного добування, тому предмет злочину розглядається як ще одна ознака, крім розмірів заподіяної шкоди, для можливого відмежування незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом як злочину від порушення правил рибальства як адміністративного правопорушення, передбаченого частинами 3, 4 ст. 85 КУпАП. Цим аргументується розширення диспозиції ч. 1 ст. 249 КК вказівкою на незаконне добування водних живих ресурсів, що належать до особливо цінних видів тваринного або рослинного світу, а також видів, занесених до Червоної книги України.

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ

3.1. Загальні положення об'єктивної сторони незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом

Незважаючи на те, що злочин, як і будь-який акт вольової поведінки особи, є психофізичною єдністю зовнішньої (фізичної) та внутрішньої (психічної) сторін діяння, умовне ізолювання цих двох сторін застосовується у кримінальному праві з метою більш глибокого вивчення кожної з них, з'ясування їх характерних особливостей і кримінально-правового значення¹. Крім того, така диференціація базується на одному з основоположних принципів кримінального права: відповідальності тільки за об'єктивовану зовні поведінку людини². Об'єктивна та суб'єктивна сторона злочину закономірно отримують різне доказове значення у практиці застосування кримінального закону та характеризуються різними ознаками.

За поглядами дослідників, об'єктивна сторона злочину являє собою механізм суспільно небезпечного і протиправного посягання,

¹ Кудрявцев, В. Проблеми визначення ознак об'єктивної сторони посягання [Текст] / В. Кудрявцев // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 9. – С. 54.

² Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая [Текст]. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 106–107.

який розглядається з точки зору зовнішніх форм його розвитку та негативного впливу на суспільні відносини, які охороняються законом¹.

Смисловий розрив між термінами «об'єктивна сторона складу злочину» та «об'єктивна сторона злочину» у кримінальному праві не має принципового характеру і стосується лише того, з якої позиції – загального чи конкретного поняття складу злочину відповідно – їх розглядати. При ототоженні об'єктивної сторони злочину із сукупністю усіх об'єктивних ознак конкретного суспільно небезпечного діяння, як це зроблено в деяких роботах², ігноруються відмінності між злочином як конкретним актом людської поведінки та складом злочину як юридичним поняттям. Виділення ж об'єктивної сторони злочину поза складом злочину так само не виправдане через те, що позбавлене будь-якого кримінально-правового значення. Тож більш аргументовано вважаємо точку зору І. Реннеберга, який лише підкреслив наявність щільного зв'язку реальних обставин з об'єктивною стороною без їх ототожнення³. Якщо йдеться про реальні зовнішні умови вчинення злочину, доречніше вживати поняття «об'єктивні ознаки конкретного акту поведінки суб'єкта», ніж «об'єктивна сторона», адже остання завжди виступає як елемент складу злочину. Саме такий порядок уживання названих термінів підтримано сучасними криміналістами України⁴. Як влучно зазначив А. О. Пінаєв, при конструюванні конкретних складів законодавець з усього різноманіття зовнішніх обставин, що мали місце при вчиненні будь-якого злочину, відбирає лише типові для усіх діянь цього роду, такі, що впливають на ступінь його суспільної небезпечності чи дають змогу злочин індивідуалізувати⁵.

Об'єктивна сторона складу злочину являє собою поєднання різних юридично значущих ознак, які традиційно розподіляються на

¹ Кудрявцев, В. Н. Объективная сторона преступления [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – С. 11.

² Курс советского уголовного права (Часть Общая) [Текст] : в 2 т. / отв. ред.: Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – Т. I. – С. 312–313; Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая [Текст]. – Киев : Наук. думка, 1985. – С. 109–110.

³ Реннеберг, И. Объективная сторона преступления [Текст] / И. Реннеберг ; пер. с нем. и с предисл. А. А. Пионтковского. – М. : Госюриздат, 1957. – С. 19.

⁴ Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 110.

⁵ Пінаєв, А. А. Курс лекцій по Общей части уголовного права [Текст] / А. А. Пинаев. – Харьков : Харьков юрид., 2001. – Кн. первая: О преступлениях. – С. 77.

обов'язкові та факультативні. Деякі вчені, розвиваючи ідеї, висловлені А. Н. Трайніним, до обов'язкових ознак відносять діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між діянням і цими наслідками¹. Згідно з іншою поширеною точкою зору до переліку цих ознак потрібно відносити лише діяння у формі дії або бездіяльності².

Досліджуючи ці погляди, варто зазначити, що злочин як суспільно небезпечне діяння не може не тягнути за собою певних соціальних наслідків або не створювати реальної загрози їх настання. Ці наслідки проявляються у вигляді негативних змін (руйнувань) в поставлених під охорону кримінального закону суспільних відносинах, їх системі та структурі, окремих елементах. Поняттю суспільної небезпечності злочину відповідає фактично заподіяна фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі істотна шкода чи загроза заподіяння такої шкоди, що впливає з ч. 2 ст. 11 КК. Водночас встановлення наслідків, виходячи з конструкції складів різних злочинів, не завжди є обов'язковим для констатації об'єктивної сторони злочину, через що розрізняють злочини з так званими матеріальними і формальними складами, причому лише для перших характерна наявність як обов'язкових ознак об'єктивної сторони злочину, крім діяння, суспільно небезпечних наслідків і причинного зв'язку між діянням та наслідками³.

Оскільки незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним промислом є злочином з матеріальним складом, обов'язковими ознаками його об'єктивної сторони виступають діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між діянням і наслідками.

¹ Бажанов, М. И. Избранные труды [Текст] / М. И. Бажанов ; [сост.: В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитонова, Е. В. Шевченко; отв. ред. В. Я. Тацй]. – Харьков : Право, 2012. – С. 471; Матишевський, П. С. Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] / П. С. Матишевський. – К. : А.С.К., 2001. – С. 107; Трайнин, А. Н. Состав преступления по советскому уголовному праву [Текст] / А. Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1951. – С. 184.

² Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 111; Курс советского уголовного права (Часть Общая) [Текст] : в 2 т. / отв. ред.: Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – Т. I. – С. 314; Тимейко, Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления [Текст] / Г. В. Тимейко. – Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1977. – С. 10.

³ Наумов, А. В. Российское уголовное право. Общая часть [Текст] : курс лекций / А. В. Наумов. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : БЕК, 1999. – С. 174.

Злочин вважається закінченим з того моменту, коли настали передбачені у ч. 1 ст. 249 КК суспільно небезпечні наслідки.

Такі ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя і засоби вчинення злочину, традиційно відносять до факультативних. На думку В. М. Кудрявцева, ці ознаки не є самостійними складовими частинами об'єктивної сторони, оскільки вони лише характеризують діяння злочинця¹.

Дослідження об'єктивної сторони незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом ускладнюється наявністю так званої змішаної (подвійної) протиправності, коли дія заборонена в кримінальному порядку у зв'язку з тим і через те, що вона визнана протиправною іншими галузями права, й у цьому разі кримінальний закон посилається на інший нормативний акт чи таке посилення мається на увазі². Отже, при бланкетній диспозиції кримінально-правова норма визначається як кримінальним законом, так і окремими нормами інших галузей права. Щодо співвідношення кримінально-правових норм із нормами інших галузей права при бланкетній диспозиції ми підтримуємо точку зору, висловлену М. І. Пановим та Н. Квасневською про те, що у цій ситуації кримінально-правові норми включають до свого змісту норми чи елементи норм інших галузей права, «асимілюють», підпорядковують їх собі³. Звідси випливає, що при бланкетній диспозиції має місце комплексна норма, яка, проте, визначається саме кримінальним законом.

Зміст певної частини ознак об'єктивної сторони злочину, що розглядається, конкретизується не в самому кримінальному законі, а в інших нормативних актах, якими визначається порядок зайняття водними промислами. Через це в низці випадків виникає потреба у встановленні деяких факультативних ознак об'єктивної сторони: місця, часу, способів, засобів і знарядь вчинення злочину. Але оскільки вони насамперед визначають протиправність діяння, яке має особливий зміст і характер⁴, їх аналіз наводиться у підрозділі,

¹ Кудрявцев, В. Н. Объективная сторона преступления [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – С. 10.

² Там само. – С. 120.

³ Панов, М. Кваліфікація злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність [Текст] / М. Панов, Н. Квасневська // Право України. – 2010. – № 9. – С. 51.

⁴ Там само. – С. 52.

присвяченому дослідженню цієї обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину.

Крім того, місце та час, а також обстановка вчинення злочину, взяті в сукупності, виступають у ролі об'єктивно-предметних умов, у яких розвивається і здійснюється кримінальне правопорушення; разом зі способом вчинення злочину вони іманентні будь-якому злочинному діянню¹.

Отож, аналіз місця, часу, способів, засобів і знарядь вчинення злочину є важливим аспектом дослідження діяння як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

3.2. Діяння як ознака об'єктивної сторони незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом

Серед науковців немає єдності думок стосовно доцільності вживання та змісту терміна «діяння» як ознаки об'єктивної сторони складу злочину. Так, на думку Н. М. Ярмиш, діянням є поведінковий акт людини у соціальному контексті². С. Б. Гавриш, аргументуючи тим, що за внутрішньою сутністю та функціональною належністю «діяння» означає в першу чергу активну форму людської поведінки і, швидше за все, характеризує дію, ніж бездіяльність, пропонує відмовитися від поняття «діяння», використавши для позначення посягання термін «злочинна поведінка» як такий, що досить повно окреслює характер і вольову природу людського вчинку³. Багато інших вчених при визначенні поняття «злочин», надаючи перевагу поняттю «діяння», все ж ототожнюють форму діяння (дія та бездіяльність)

¹ Панов, Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность [Текст] / Н. И. Панов. – Х. : Вища шк., 1982. – С. 20.

² Ярмиш, Н. Н. Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики) [Текст] / Н. Н. Ярмиш. – Х. : Основа, 1999. – С. 6.

³ Гавриш, С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства [Текст] : наук. вид. / С. Б. Гавриш. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2002. – С. 178.

із формою поведінки (активна та пасивна)¹. Інші дослідники відрізняють дію як від одичного руху тіла, так і від системи дій, діяльності особи, її поведінки, а бездіяльність – від звичайної форми пасивної поведінки².

Критерієм відмежування дії та бездіяльності не може слугувати сама по собі форма поведінки, адже як дія, так і бездіяльність можуть проявлятися і в пасивній, і в активній поведінці, наприклад, при одержанні хабара (ст. 368 КК) дії відповідає пасивна форма поведінки (прийняття предмета злочину), а ухилення від військової служби шляхом самокалічення (ст. 409 КК), що визнається бездіяльністю, може бути вчинено лише активною поведінкою. Ураховуючи це, російський дослідник В. Б. Малінін злочинним діянням визнає не лише дію і бездіяльність, а й діяльність, і пропонує таке тлумачення названих понять: дія – будь-який рух тіла людини (енергетичний чи інформаційний); бездіяльність – невиконання покладеного на особу обов'язку вчинити дію, яку вимагає кримінальний закон; діяльність – це сукупність рухів, актів бездіяльності людини, а також використання сил і закономірностей природи³. Також В. Б. Малінін визначає діяльність як діяння, що суперечить правовій нормі, яка забороняє діяти певним чином під загрозою кримінального покарання, а бездіяльність – як діяння, що суперечить нормі кримінального права, яка приписує діяти певним чином під загрозою кримінального покарання⁴.

Слід погодитися з тим, що критерієм відмежування дії та бездіяльності у кримінально-правовому значенні є не фактична поведінка, а форма (активна чи пасивна) необхідної поведінки, що є реаліза-

¹ Карпушева, И. Ю. О соотношении категорий: «деятельность», «поведение», «деяние» и их значения для определения понятия преступления [Текст] / И. Ю. Карпушева // Сучасні проблеми юридичної науки і правозастосовчої діяльності : тези доп. та наук. повідомл. учасн. наук. конф. молодих учених (м. Харків, 20–21 груд. 2001 р.) / за ред. М. І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 123; Курс советского уголовного права (Часть Общая) [Текст] : в 2 т. / отв. ред.: Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – Т. I. – С. 317; Наумов, А. В. Российское уголовное право. Общая часть [Текст] : курс лекций / А. В. Наумов. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : БЕК, 1999. – С. 169, 171; Тимейко, Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления [Текст] / Г. В. Тимейко. – Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1977. – С. 6.

² Кудрявцев, В. Н. Объективная сторона преступления [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – С. 187, 189.

³ Малінін, В. Б. Причинная связь в уголовном праве [Текст] / В. Б. Малінін. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2000. – С. 154.

⁴ Там само. – С. 134.

цією суб'єктивного обов'язку особи: якщо обов'язок особи полягав у вимозі утриматися від певних дій, то злочинне порушення такого обов'язку виражатиметься у формі дії і, навпаки, якщо особа, маючи обов'язок і реальну можливість діяти, фактично не виконала необхідних дій, вчинивши таким чином певний злочин, її поведінку слід визнавати злочинною бездіяльністю.

Діяння, що являє собою прояв людської соціально негативної поведінки, має такі загальні ознаки: конкретність, свідомий і вольовий характер, суспільна небезпечність, протиправність¹. Суто зовнішній прояв рухів тіла (активний чи пасивний) сам по собі без цих ознак не може розглядатись як діяння (дія або бездіяльність) у кримінально-правовому розумінні цього слова².

У диспозиціях норм, які вміщені до статей Особливої частини КК, при юридичному описі злочинів, як правило, найбільш повно розкривається сутність діяння й інших обов'язкових для складу конкретного злочину ознак об'єктивної сторони. У першу чергу це пов'язано з тим, що не об'єктивовані зовні думки та наміри особи не можуть визнаватися злочином; саме ознаки об'єктивної сторони у більшості випадків дають можливість розмежувати суміжні злочини між собою, а також відмежувати злочинні діяння від незлочинних (правомірної поведінки, адміністративних правопорушень тощо).

У ч. 1 ст. 249 КК діяння визначено як «незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом», що збігається з назвою самого злочину. Це обумовлює необхідність з'ясування того, що являє собою зайняття водними добувними промислами, і за яких умов воно може бути визнано незаконним.

На думку мовознавців, промисел має значення «добування засобів існування»³. Екологічні словники пропонують такі визначення промислу: це вилучення певної частини біомаси об'єктів, що експлуа-

¹ Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 113.

² Зінченко, І. О. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація [Текст] : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. – Х. : ФІНН, 2010. – С. 29.

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2007. – С. 1160; Новий тлумачний словник української мови [Текст] / [уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко]. – Вид. 2-ге, випр. – К. : Аконіт, 2007. – Т. 3 : П–Я. – С. 36.

туються, у вигляді корисної для людей продукції¹; вилучення в господарських цілях будь-яких відновлюваних природних ресурсів без штучного відновлення їх кількості або із застосуванням методів такого відновлення². Під рибним промислом розуміється промисел, основою якого є добування видів риб і деяких круглоротих, що йдуть у їжу людини, на корм домашній худобі, для виробництва добрив, технічних продуктів і медичних препаратів³.

Отже, водний добувний промисел можна розглядати як вилучення з водного середовища певної частини біомаси живих організмів з метою отримання продукції харчового, кормового, технічного, медичного або іншого призначення. Звідси зрозуміло, що як законний, так і незаконний водний промисел здійснюється шляхом виконання дій, спрямованих на вилучення певної кількості водних біоресурсів, із подальшим оберненням особою, яка діє, продуктів та продукції добування на свою користь або користь третіх осіб.

Оскільки диспозиція ст. 249 КК має бланкетний характер, то для з'ясування змісту умов незаконності промислу потрібно звертатись до нормативних актів, які регулюють порядок здійснення рибальства в Україні⁴.

Як вбачається, при зверненні до інших нормативних документів виникає термінологічна розбіжність між положеннями КК і нормативними актами спеціального характеру, адже та діяльність, що в КК визначена поняттям «рибний, звіриний чи інший водний добувний промисел», у багатьох інших нормативно-правових актах має назву «рибальство». Так, Тимчасовий порядок ведення рибного господарства і здійснення рибальства лише розмежовує промислове та любительське і спортивне рибальство як види використання водних живих ресурсів, причому промислового рибальству властива мета задоволення потреб населення і народного господарства, а люби-

¹ Сьтник, К. М. Словарь-справочник по экологии [Текст] / К. М. Сьтник, А. В. Брайон, А. В. Гордецкий, А. П. Брайон ; Ин-т ботаники им. Н. Г. Холодного НАН Украины. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 394.

² Дедю, И. И. Экологический энциклопедический словарь [Текст] / И. И. Дедю. – Кишинев : Гл. ред. МСЭ, 1990. – С. 255.

³ Сьтник, К. М. Словарь-справочник по экологии [Текст] / К. М. Сьтник, А. В. Брайон, А. В. Гордецкий, А. П. Брайон ; Ин-т ботаники им. Н. Г. Холодного НАН Украины. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 443.

⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року [Текст] / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Канон : А.С.К., 2001. – С. 665.

тельському і спортивному – мета особистого споживання (п. 3)¹. Із цим положенням узгоджується те, що порядок здійснення водних промислів визначається Правилами любительського і спортивного рибальства², Правилами промислового рибальства в басейні Чорного моря³, Правилами промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України⁴. Отже, у нормативно-правових актах спеціального характеру, що визначають порядок зайняття водними промислами, на відміну від КК, критерієм класифікації цих промислів визнається мета промислу (рибальства), а не його предмет (риби, тварини, рослини тощо).

У ст. 1 Закону України «Про рибне господарство, промислове господарство та охорону водних біоресурсів» терміни «промислове рибальство» та «промисел» вживаються як синоніми⁵.

У п. 1.2 Інструкції про порядок спеціального використання риби та інших водних живих ресурсів одночасно вживаються такі терміни та поняття: «вилучення», «вилов», «добування», «збирання», «лов», «промисел», «рибальство», «промислове рибальство», причому чіткої межі між ними не проводиться, деякі поняття визначаються одне через інше, наприклад, під вилученням зазначених ресурсів розуміється вилов (добування, збирання тощо), а під науково-дослідним ловом – вилучення для наукових потреб⁶. Виходячи з Інструкції, є

¹ Про затвердження Тимчасового порядку ведення рибного господарства і здійснення рибальства [Текст] : Постанова Каб. Міністрів України від 28 верес. 1996 р. № 1192 // Збір. постанов Уряду України. – 1996. – № 18. – Ст. 516. – С. 60.

² Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства [Текст] : наказ Держ. комітету рибного господарства України від 15 лют. 1999 р. № 19 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 19. – Ст. 847. – С. 372–393.

³ Про затвердження Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря [Текст] : наказ Держ. комітету рибного господарства України від 8 груд. 1998 р. № 164 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 10. – Ст. 403. – С. 99–119.

⁴ Про затвердження Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України [Текст] : наказ Держ. комітету рибного господарства України від 18 берез. 1999 р. № 33 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 21. – Ст. 982. – С. 209–227.

⁵ Про рибне господарство, промислове господарство та охорону водних біоресурсів [Текст] : Закон України від 8 лип. 2011 р. № 3677-VI // Уряд. кур'єр. – 2011. – 7 верес. (№ 163). – С. 9.

⁶ Про затвердження Інструкції про порядок спеціального використання риби та інших водних живих ресурсів [Текст] : наказ М-ва аграрної політики України, М-ва охорони навколиш. природ. середовища України від 11 листоп. 2005 р. № 623/404 // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 49. – Ст. 3102. – С. 149–150.

певні передумови виділяти три форми вилучення ресурсів: вилов, добування і збирання, однак залишається незрозумілим, у чому полягає відмінність між ними.

У частинах 3 і 4 ст. 85 КУпАП йдеться не про незаконний водний промисел, а про порушення правил рибальства.

У кримінальному законодавстві країн світу, де встановлено відповідальність за аналогічні злочини, поняття «водний добувний промисел» також не вживається. Замість нього для позначення злочину в цілому та діяння як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину досить широко використовується термін «добування»: «незаконне добування риби або інших водних живих організмів» (ст. 300 КК Грузії)¹; «незаконне добування продуктів водного світу» (ст. 340 Особливої частини КК Китайської Народної Республіки)²; «незаконне добування риби або водних тварин» (ст. 281 КК Республіки Білорусь)³; «незаконне добування (вилов) водних біологічних ресурсів» (ст. 256 КК Російської Федерації)⁴. У КК Литовської республіки, Іспанії та деяких інших держав незаконне добування морських і наземних тварин розглядається як єдиний злочин, і при цьому вживаються терміни «полювання» та «рибальство» (статті 334–336 КК Іспанії; ст. 272 КК Литви)⁵. Звідси можна зробити висновок, що поняття водного добувального промислу є специфічним для КК України, ані у спеціальних нормативних актах України, що визначають порядок добування водних тварин і рослин, ані в кримінальних законах багатьох інших країн воно не вживається.

Більше того, термін «промисел» як заняття, що є джерелом доходів, досить широко вживався у радянському кримінальному законодавстві за часів його чинності (до набрання чинності КК України

¹ Уголовный кодекс Грузии [Текст] / науч. ред. З. К. Бигвава ; вступ. статья В. И. Михайлова ; обзорн. статья О. Гамкрелидзе ; пер с груз. И. Мериджанашвили. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 317.

² Уголовный кодекс Китайской Народной Республики [Текст] / под ред. А. И. Коробеева ; пер. с кит. Д. В. Вичикова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – С. 227.

³ Уголовный кодекс Республики Беларусь [Текст] / предисл. В. Б. Волженкина ; обзор. ст. А. В. Баркова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – С. 323.

⁴ Уголовный кодекс Российской Федерации [Текст]. – М. : Омега-Л, 2010. – С. 110.

⁵ Уголовный кодекс Испании [Текст] / под ред. и с предисл. Н. Ф. Кузнецовой и Ф. М. Решетникова. – М. : ЗЕРЦАЛО, 1998. – С. 108; Уголовный кодекс Литовской республики [Текст] / науч. ред. В. Павилониса ; пер. с лит. В. П. Казанскене. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – С. 343.

2001 р.), та кримінально-правовій науці, означаючи різновид повторності злочинів¹.

Те, що один термін за різних обставин міг набувати різного значення, не могло не викликати певних теоретичних і практичних складнощів. Наприклад, Т. Е. Караєв вважав, що незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом як злочин повинне складатися щонайменше з трьох епізодів, кожен із яких є ланкою єдиного злочину, інакше кажучи, під вчиненням цього злочину він розумів одну з форм злочинної діяльності². Насправді ж злочин може обмежуватися єдиною дією й не вимагає ніякої послідовності чи систематичності, що роз'яснено в абз. 3 п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля»³.

Коментуючи ст. 249 КК, низка науковців ототожнюють промисел з випадками вилову риби і водних тварин з використанням промислових засобів (сіток, неводів тощо)⁴. Проте подібне тлумачення поняття промислу не зовсім виправдано в повному обсязі поширювати на злочин, передбачений ст. 249 КК, що може бути вчинений з використанням таких способів, знарядь і засобів, які неможливо віднести до промислових у зв'язку з абсолютною забороною їх застосування для добування водних біоресурсів (отруйні, вибухові речовини, електрострум тощо). Так само добування великої кількості водних організмів способом ручного лову недоцільно виводити за межі водного промислу.

На неоднозначність терміна «промисел» вказують й інші науковці⁵.

¹ Бажанов, М. И. Избранные труды [Текст] / М. И. Бажанов ; [сост.: В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитоновна, Е. В. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Тацкий]. – Х. : Право, 2012. – С. 361; Курс советского уголовного права (Часть Общая) [Текст] : в 2 т. / отв. ред.: Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – Т. I. – С. 383.

² Караев, Т. Э. Повторность преступлений [Текст] / Т. Э. Караев. – М. : Юрид. лит., 1983. – С. 39–40.

³ Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля [Текст] : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 10 груд. 2004 р. № 17 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 1. – С. 11.

⁴ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] : у 3 кн. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка. – К. : ФОРУМ, 2005. – Кн. 2. Особлива частина (статті 109–254). – С. 655.

⁵ Поліщук, Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. С. Поліщук ; КНУВС. – К., 2006. – С. 9.

Термін «рибальство» також не може повністю відобразити сутність злочинного діяння, яке закріплене у ст. 249 КК. Такий висновок можна зробити з того, що мовознавчий аналіз цього терміна обмежує його зміст ловом, добуванням риби¹, а також водних безхребетних², тоді як рибний промисел є лише одним з видів водних промислів, незаконне зайняття якими карається відповідно до ст. 249 КК. Термін «вилучення» є загальним, а не спеціальним, і може означати використання різних природних ресурсів: водних, атмосферних, біологічних ресурсів. Натомість значення слова «лов», з одного боку, занадто широке, оскільки, так само, як слово «вилучення», може означати і полювання, і рибальство, а з іншого – стосується насамперед добування представників тваринного світу («лов тварин», а не «лов рослин»), хоча предметом злочину, що розглядається, можуть бути і водні рослини.

Виходячи з указаних обставин, слід визнати доцільним внесення змін у ст. 249 КК, визначивши злочинну дію як «незаконне добування». Це дозволить уникнути суперечностей при вживанні термінів «промисел», «рибальство», «промислове рибальство», «лов» тощо, акцентуючи увагу не лише на тому, що порушується встановлений порядок використання природних багатств, а й на тому, що це порушення виражається в дії – незаконному добуванні водних біоресурсів. З метою уніфікації понятійно-категоріального апарату, що використовується в документах, які визначають концептуальні засади, безпосередньо регулюють і охороняють суспільні відносини у зв'язку зі встановленим порядком використання природних ресурсів, рекомендується вживати саме термін «добування» як родовий для позначення різних форм *вилучення водних живих ресурсів* (рибальства, вилову морських ссавців, збирання водних безхребетних і т. ін.).

У ч. 2 ст. 249 КК мова йде про «ті самі діяння», що недостатньо чітко конкретизують цю ознаку об'єктивної сторони злочину, яка може проявлятися лише у формі дії, а не бездіяльності. Тому у вказаному словосполученні пропонуємо замінити термін «діяння» на «дії».

У науці виділяється кілька видів дій. Так, з фізичного боку дії класифікують на прості, що містять одиничні (елементарні) акти поведін-

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2007. – С. 1219.

² Юридична енциклопедія [Текст] : в 6 т. / [ред. кол.: Ю. С. Шемпученко (голова редкол.) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5 : П–С. – С. 312.

ки людини, та складні, які характеризуються ускладненою структурою; залежно від характеру впливу на об'єкт злочину дії поділяють на фізичні (або енергетичні), які полягають у застосуванні мускульної, фізичної сили для вчинення злочинного посягання і завжди спрямовані на зміну зовнішньої, фізичної сфери предметів матеріального світу, та інформаційні, що полягають у передаванні інформації іншим особам і завжди виражаються у словесній (вербальній) формі, а також у яких-небудь інших діях, що несуть інформацію (М. І. Панов)¹. Згідно з цими класифікаціями незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом характеризується вчиненням фізичних дій, що, як правило, мають кілька стадій послідовної злочинної діяльності, передбачають обов'язковий проміжок часу, необхідний для доведення злочину до кінця, а тому мають ускладнену структуру.

Для того, щоб зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом могло бути визнано злочином, воно має бути незаконним, тобто порушувати вимоги, визначені у спеціальних нормативно-правових актах.

На нашу думку, як незаконне зайняття водними промислами слід оцінювати вилучення водних біоресурсів з природного середовища, що здійснюється: 1) без дозволу та (або) інших документів, наявність яких є обов'язковою; 2) за наявності таких документів, але з недотриманням передбачених в них вимог; 3) щодо тих видів живих ресурсів або тих особин водних тварин, на які поширюється заборона чи обмеження вилову; 4) з виловом водних живих ресурсів у кількостях, що перевищують встановлені у нормативно-правових актах ліміти; 5) у заборонений час, в заборонених місцях, забороненими способами, засобами чи знаряддями.

Детальніше названі обставини визначаються в нормативних документах із урахуванням того, який вид промислу здійснюється – любительське і спортивне або промислове рибальство. Що стосується порядку зайняття промисловим рибальством, то, крім загальних правил, щорічно затверджуються додаткові правила (режими) спеціального промислового рибальства².

¹ Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 115–116.

² Раніше режими промислового рибальства затверджувалися Державним комітетом рибного господарства України, в останні роки – Міністерством аграрної політики України.

Далі дослідимо кожну із зазначених обставин, за яких зайняття водним добувним промислом визнається незаконним.

Як зазначено у пунктах 3.1–3.4 Правил любительського і спортивного рибальства, любительське і спортивне рибальство у водоймах загального користування та на визначених органами рибоохорони умовах здійснюється безоплатно і без надання відповідних дозволів, тобто є видом загального використання водних живих ресурсів. Любительське рибальство на окремих водоймах визнається різновидом спеціального користування природними ресурсами¹. Це означає, що воно здійснюється за спеціальними дозволами² та за плату, так само, як і промислове рибальство. Отже, хоча загальне використання водних живих ресурсів не потребує окремого дозволу, однак має здійснюватися в межах, визначених органами рибоохорони. Спеціальне користування без необхідних документів взагалі заборонене.

Незаконним промислом буде також добування водних біоресурсів, яке здійснюється за наявності обов'язкових документів, якщо при цьому не виконуються зазначені в них умови (наприклад, сплив терміну дії дозволу, перевищено квоти вилову водних ресурсів, промисел здійснювався у водній зоні, не передбаченій дозволом, тощо).

Спеціальними нормативними актами встановлено перелік дій з добування водних тварин і рослин, що визнаються забороненими за будь-яких умов. Їх заборона пов'язана переважно з особливостями предметів добування: так, безумовно заборонене добування занесених у Червону книгу України тварин і рослин, а також тварин, мен-

¹ Див.: Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства [Текст] : наказ Держ. комітету рибного господарства України від 15 лют. 1999 р. № 19 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 19. – Ст. 847. – С. 380–381.

² Див.: Про затвердження Порядку видачі дозволу на спеціальне використання водних біоресурсів за межами юрисдикції України або відмови в його видачі, переоформлення, видачі дубліката та анулювання зазначеного дозволу [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 30 жовт. 2013 р. № 800. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/800-2013-п>. – Заголовок з екрана; Про затвердження Порядку видачі дозволу на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) або відмови в його видачі, переоформлення, видачі дубліката та анулювання зазначеного дозволу [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 30 жовт. 2013 р. № 801. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/801-2013-п>. – Заголовок з екрана.

ших за встановлений розмір (пункти 4.10–4.12 Правил любительського і спортивного рибальства¹, пункти 16.2, 18.2 Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря², пункти 12.1, 15.1 Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України³).

Ліміти вилову водних тварин на добу при здійсненні любительського рибальства, якщо при цьому не вимагається наявність спеціального дозволу, визначені безпосередньо Правилами любительського і спортивного рибальства (п. 4.6)⁴.

Час, заборонений для рибальства, визначається залежно від місця та виду рибальства в п. 4.14 Правил любительського і спортивного рибальства, пунктах 11, 12 Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря, п. 11 Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України⁵. Крім того, у Правилах любительського і спортивного рибальства наголошується на заборо-

¹ Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства [Текст]: наказ Держ. комітету рибного господарства України від 15 лют. 1999 р. № 19 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 19. – Ст. 847. – С. 385.

² Про затвердження Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря [Текст]: наказ Держ. комітету рибного господарства України від 8 груд. 1998 р. № 164 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 10. – Ст. 403. – С. 115–116.

³ Про затвердження Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України [Текст]: наказ Держ. комітету рибного господарства України від 18 берез. 1999 р. № 33 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 21. – Ст. 982. – С. 224, 226.

⁴ Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства [Текст]: наказ Держ. комітету рибного господарства України від 15 лют. 1999 р. № 19 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 19. – Ст. 847. – С. 384.

⁵ Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства [Текст]: наказ Держ. комітету рибного господарства України від 15 лют. 1999 р. № 19 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 19. – Ст. 847. – С. 388–390; Про затвердження Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря [Текст]: наказ Держ. комітету рибного господарства України від 8 груд. 1998 р. № 164 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 10. – Ст. 403. – С. 110–111; Про затвердження Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України [Текст]: наказ Держ. комітету рибного господарства України від 18 берез. 1999 р. № 33 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 21. – Ст. 982. – С. 223–224.

ні лову раків у нерестовий період, під час ліньки і виношування ікри, а також у темну пору доби із застосуванням підсвічування (п. 4.5)¹.

Аналіз нормативних актів дає можливість дійти висновку, що під зайняттям водним добувним промислом у заборонений час потрібно розуміти добування водних живих ресурсів, вчинене: 1) в періоди року, протягом яких забороняється зайняття будь-яким водним добувним промислом; 2) в періоди року, впродовж яких забороняється добування певних видів водних тварин та рослин; 3) у темну пору доби, якщо при цьому застосовується підсвічування.

Під *місцем вчинення злочину* розуміється певна територія або інше місце, де відбувається суспільно небезпечне діяння і настають його суспільно небезпечні наслідки². Місцем вчинення будь-якого суспільно небезпечного діяння, що карається відповідно до ст. 249 КК, є, як правило, водоймища в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, оскільки ті конкретні правила та режими рибальства, що є частиною національного законодавства, поширюються саме на зазначені території і можуть суттєво відрізнитися від правил добування водних ресурсів, встановлених в іноземних державах.

У спеціальних правових актах виділяються окремі місця, безумовно заборонені для всіх видів водних промислів, а також місця, заборона щодо яких пов'язується з іншими обставинами: пора року, вид організмів, що добуваються, особливості водоймища тощо. Зокрема, Правилами любительського і спортивного рибальства безумовно заборонено лов водних живих ресурсів: у каналах теплоенергоцентралей, підвідних та скидних каналах електростанцій; у підвідних і магістральних каналах, відводах рибогосподарських та меліоративних систем, в шлюзових каналах тощо; у новостворених водосховищах; у верхніх б'єфах гребель на відстані ближче ніж за 500 метрів; поблизу мостів, які охороняються, в межах режимних зон охорони; у радіусі 500 метрів навколо риборозплідних госпо-

¹ Про внесення змін і доповнень до Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства [Текст] : наказ М-ва аграрної політики України від 21 серп. 2001 р. № 229 // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 38. – Ст. 1738. – С. 132.

² Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 135.

дарств; у водоймах риборозплідних і товарних рибних господарств; на водоймах, що розташовані в зоні евакуації (відчуження) на територіях, радіоактивно забруднених унаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС; на зимувальних ямах; з криги на ділянках водойм, закріплених за рибодобувними організаціями – на відстані більш як за 500 метрів від берега; на водоймах, що не визначені органами рибоохорони як такі, на яких дозволене любительське рибальство (п. 3.15)¹. Конкретні місця на водоймах України, де заборонено любительське рибальство протягом усього року, вказано в п. 4.13 Правил любительського і спортивного рибальства².

Заборонені впродовж усього року для промислового рибальства місця на водоймах передбачено п. 10 Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря, п. 10 Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України³. Крім того, існує заборона щодо промислового рибальства на зимувальних ямах (п. 9.9.9 Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря)⁴, новоутворених водосховищах та інших водних об'єктах, біля гребель і шлюзів, у районі насосних станцій питного та промислового водопостачання, тощо (пункти 9.8, 9.9 Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України)⁵.

Досліджуючи наведені переліки місць, заборонених для водних промислів, слід відзначити, що добування водних організмів у дея-

¹ Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства [Текст]: наказ Держ. комітету рибного господарства України від 15 лют. 1999 р. № 19 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 19. – Ст. 847. – С. 382–383.

² Там само. – С. 385–388.

³ Про затвердження Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря [Текст]: наказ Держ. комітету рибного господарства України від 8 груд. 1998 р. № 164 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 10. – Ст. 403. – С. 109–110; Про затвердження Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України [Текст]: наказ Держ. комітету рибного господарства України від 18 берез. 1999 р. № 33 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 21. – Ст. 982. – С. 221–223.

⁴ Про затвердження Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря [Текст]: наказ Держ. комітету рибного господарства України від 8 груд. 1998 р. № 164 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 10. – Ст. 403. – С. 108.

⁵ Про затвердження Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України [Текст]: наказ Держ. комітету рибного господарства України від 18 берез. 1999 р. № 33 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 21. – Ст. 982. – С. 219.

ких із них суттєво підвищує суспільну небезпечність вчиненого діяння. Це стосується в першу чергу промислу на водоймах, що розташовані на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, в зоні відчуження на територіях, радіоактивно забруднених унаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, або інших територіях у межах зон надзвичайної екологічної ситуації чи екологічного лиха. Екологічний вплив зазначених територій у межах держави є суттєвим, і тому вони мають особливий правовий статус. Незаконне зайняття водним промислом у таких місцях доцільно оцінювати як злочин та передбачити в ч. 1 ст. 249 КК, оскільки такі діяння містять у собі реальну загрозу заподіяння істотної шкоди довкіллю та (або) здоров'ю людей. У випадку введення такої новели дії особи, яка, наприклад, незаконно добула водні ресурси на радіоактивно забрудненій території, а згодом перемістила їх із зони відчуження, незалежно від фактичної кількості добутого, потребуватимуть кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених статтями 249 та 267¹ КК, що було б цілком виправданим.

Спеціальні нормативні акти не містять чіткої диференціації *способів, засобів і знарядь* рибальства, проте їх аналіз дозволяє розподілити їх на заборонені та дозволені. Відсутність формальних визначень понять «способи лову», «засоби лову», «знаряддя лову», ненадання окремих переліків дозволених способів, засобів і знарядь суттєво ускладнює їх ідентифікацією і навіть призводить до необгрунтованого ототожнення змісту цих термінів. Так, згідно зі спеціальними правовими актами любительське і спортивне рибальство забороняється, якщо воно вчиняється: із застосуванням вибухових і отруйних речовин, електроструму, колючих знарядь лову, вогнепальної та пневматичної зброї (за винятком гарпунних рушниць для підводного полювання), промислових та інших знарядь лову, виготовлених із сіткоснастигових чи інших матеріалів усіх видів і найменувань, а також способом багріння, спорудження гаток, запруд та спускання води з рибогосподарських водойм (п. 3.15 Правил любительського і спортивного рибальства)¹. Незважаючи на те, що

¹ Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства [Текст]: наказ Держ. комітету рибного господарства України від 15 лют. 1999 р. № 19 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 19. – Ст. 847. – С. 382.

до знарядь лову висуваються вимоги не лише щодо їх виду, а й розмірів, у п. 13 міститься перелік не лише знарядь, що заборонені для використання, а і способів¹. Так само сукупний перелік дозволених способів, засобів та знарядь зазначено в пунктах 4.1–4.5, 4.7 Правил любительського і спортивного рибальства², пунктах 13 і 14 Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря³.

В абз. 2 п. 22 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» знаряддя і засоби вчинення злочину також розглядаються в загальному вигляді та одночасно, причому родовим поняттям тут виступають знаряддя злочину⁴.

Звичайно, не можна не відзначити тісного взаємозв'язку вказаних понять. Зокрема, застосування певних засобів для здійснення посягання на об'єкт, який охороняється кримінальним законом, уже утворює відповідний спосіб вчинення злочину⁵, тобто сукупність (систему) прийомів і методів, що використовуються при вчиненні злочину та значною мірою визначають форму і зміст дії, її інтенсивність і шкідливість⁶. Наприклад, при незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом застосування вибухівки (знаряддя вчинення злочину) утворює один зі способів масового знищення тварин.

Складніше розмежувати знаряддя і засоби як видові категорії, які входять до складу родового поняття засобів вчинення злочину (а не

¹ Про затвердження Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України [Текст]: наказ Держ. комітету рибного господарства України від 18 берез. 1999 р. № 33 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 21. – Ст. 982. – С. 225.

² Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства [Текст]: наказ Держ. комітету рибного господарства України від 15 лют. 1999 р. № 19 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 19. – Ст. 847. – С. 383–384.

³ Про затвердження Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря [Текст]: наказ Держ. комітету рибного господарства України від 8 груд. 1998 р. № 164 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 10. – Ст. 403. – С. 111–114.

⁴ Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля [Текст]: Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 10 груд. 2004 р. № 17 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 1. – С. 12.

⁵ Панов, Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность [Текст] / Н. И. Панов. – Харьков: Вища шк., 1982. – С. 41.

⁶ Кримінальне право України: Загальна частина [Текст]: підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – С. 117.

знарядь, як це роз'яснено в згаданій Постанові Пленуму Верховного Суду України). Тим більше, що одні й ті самі предмети в одних випадках можуть відігравати роль засобів, а в інших – знарядь вчинення злочину. У цілому можна підтримати позицію В. К. Матвійчука, який на основі аналізу різних інтерпретацій указаних понять пропонує під знаряддями вчинення злочину розуміти предмети зовнішнього світу, які винний використовує для надання сили і спритності при виконанні об'єктивної сторони складу злочину з наміром досягнення злочинного результату, а під засобами – предмети зовнішнього світу, які винний використовує з метою виконання підготовчих дій або після вчинення злочину і також для виконання об'єктивної сторони конкретного складу злочину без наміру досягнення злочинного наслідку, а інколи з метою полегшення основної дії, від якої настає злочинний наслідок¹.

На наш погляд, у заборонених до використання способів, засобів і знарядь рибальства можна виділити декілька спільних характеристик: 1) всі вони є проявами свавільного використання водних ресурсів; 2) їх використання спрямоване на отримання необґрунтовано високого улову природних ресурсів або улов цінних видів; 3) частина з них використовується з метою уникнення від відповідальності за незаконне зайняття водним промислом (зокрема, використання незареєстрованих плавзасобів чи окремих знарядь рибальства без міток їх власника); 4) як правило, вони спрямовані на суттєві зміни у водній екосистемі чи то шляхом масового вилучення окремих видів, чи то через застосування небезпечних речовин. Дослідження вказаних характеристик дає підстави стверджувати, що зайняття водним промислом з використанням заборонених способів, засобів або знарядь у більшості випадків підвищує розмір шкоди, яка може бути заподіяна злочином довікллю, навіть у тому разі, якщо відсутні ознаки способу масового знищення тварин. На це доцільно було б звертати увагу у законотворчій і правозастосовчій діяльності.

На підставі викладеного вище слід запропонувати надати визначення знарядь і засобів злочинів проти довіклля у відповідному рекомендаційному роз'ясненні Вищого спеціалізованого суду України

¹ Матвійчук, В. Способи вчинення злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища. Проблеми теорії та практики [Текст] / В. Матвійчук // Вісн. прокуратури. – 2006. – № 8. – С. 50–51.

з розгляду цивільних і кримінальних справ таким чином: «під знаряддями кримінальних правопорушень проти довкілля треба розуміти предмети, які умисно застосовувалися виконавцем незаконного полювання, вилову риби, порубки дерев тощо в процесі вчинення злочинних дій для безпосереднього добування природних ресурсів: рушниці, пастки, капкани, сокири, пили, вибухівка, отрута, рибальські сіті, електровудки та ін. Під засобами кримінальних правопорушень зазначеної категорії слід розуміти предмети, які умисно використовувалися виконавцем чи співучасником для полегшення вчинення протиправного діяння: транспортні засоби, плавучі засоби, водолазні костюми та інше плавальне спорядження, пристрої для підсвічування тощо».

Використання риболовних суден, тобто суден, спеціально обладнаних (як з дотриманням нормативно-технічних вимог законодавства України, так і з їх порушенням) для вилучення, приймання, обробки, зберігання та транспортування водних живих ресурсів, при незаконному зайнятті водними промислами не лише полегшує вчинення злочину, а й дозволяє добути більшу кількість живих ресурсів, отже, підвищує суспільну небезпечність вчиненого. З цієї причини є доцільним при подальшому вдосконаленні кримінального законодавства визнати використання цих засобів як кваліфікуючу ознаку злочину в ч. 2 ст. 249 КК.

У ч. 2 ст. 249 КК застосування *вибухових, отруйних речовин, електроструму або інших способів масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу* закріплено як кваліфікуючу ознаку злочину, проте визначення поняття «спосіб масового знищення видів тваринного світу» ані в КК, ані в інших нормативних актах немає. В абз. 1 п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» цей спосіб розтлумачується як «дії, які здатні спричинити чи спричинили загибель великої кількості представників дикої фауни, знищення популяції або певного виду тваринного світу в тій чи іншій місцевості чи водоймі», тобто пов'язується винятково з наслідками, які настали або могли настати.

Уживання в законі формулювання «масове знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу» не зовсім виправдане з позицій філології та міркувань забезпечення єдності понятійного апарату, що

використовується в законодавчих конструкціях, адже слово «вид» має значення об'єднання тварин або рослин за спільними ознаками, тому про масовість може йтися лише при характеристиці знищення великої кількості окремих представників цих видів, або, інакше, об'єктів (представників) тваринного світу, а не видів у цілому¹. Крім того, риба, звірі не є видами тваринного світу, зокрема, променепері риби являють собою клас тварин, а звірі взагалі не виділяються у біологічній класифікації тваринного світу (замість цього вживається термін «савці»).

Визначаючи зміст цього способу вчинення злочину, також потрібно враховувати, що знищення популяції тварин може бути пов'язано як із заподіянням загибелі представників цієї популяції (негайної або такої, що настала внаслідок їх непоправного травмування), так і з пригніченням їх репродуктивної функції, тобто природної здатності до самовідтворення. Важливо підкреслити, що тут мова йде про знищення не лише представників промислово значущих тварин, а й будь-яких інших, якщо, звичайно, таке знищення стало способом незаконного добування водних живих ресурсів.

З метою усунення вказаних недоліків можна запропонувати таке власне визначення цієї кваліфікуючої ознаки злочину:

спосіб масового знищення тварин – це система прийомів і методів, застосування яких спричиняє загибель невизначено великої кількості представників тваринного світу (риб, савців та ін.) чи зникнення їх популяції в цілому на певній території або здатне спричинити таку загибель чи зникнення популяції шляхом непоправного калічення представників дикої фауни.

Під непоправним каліченням тварин тут слід розуміти фізичні uszkodження представників тваринного світу, які супроводжуються остаточною втратою ними органів або їх функцій та здатні призвести до загибелі тварин, їх потомства, чи інший негативний вплив, наприклад, зараження інфекційною чи іншою хворобою, яка в подальшому може призводити до масової загибелі тварин (на останню обставину пропонується вказати як на загрозу скорочення чи знищення популяції).

¹ Куцевич, М. П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти [Текст] : монографія / М. П. Куцевич. – К. : Юрид. думка, 2009. – С. 190.

Подібне визначення способу масового знищення тварин, попередньо уточнивши назву цього способу у ч. 2 ст. 249 КК, слід надати у відповідному рекомендаційному роз'ясненні Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Крім того, залишається невирішеним питання про співвідношення понять «спосіб масового знищення» і «спосіб масового добування», інакше кажучи, про те, чи можна ці поняття вважати синонімічними. Уявляється, що і за функціональним призначенням, і за типовими знаряддями, які можуть застосовуватися (наприклад, сітки при способі масового добування та вогнепальна зброя, вибухові та отруйні речовини при способі масового знищення), вони суттєво різняться, проте екологічні наслідки, які проявляються у формі фактичної загибелі водних тварин і рослин або загрози їх загибелі, збігаються. Однак незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом спрямоване не на знищення, а на добування водних організмів. Саме цією особливістю визначається характеристика відповідного способу вчинення злочину, який має своїм функціональним призначенням «забезпечити» виконання дії, спрямованої на досягнення певної мети¹. Ось чому всі способи та знаряддя масового знищення водних організмів є забороненими, тоді як застосування багатьох способів та знарядь масового добування при додержанні інших умов допускається, тобто в такому разі їх не можна вважати способами та знаряддями вчинення злочину.

Перелік способів масового знищення тварин, наведений безпосередньо у ч. 2 ст. 249 КК (застосування вибухових, отруйних речовин, електроструму), є не вичерпним, а лише орієнтовним, указуючи на типові, розповсюджені способи. Також до способів масового знищення відносять: спорудження гаток, запруд, спускання води з рибогосподарських водойм, спосіб тралення при лові закидними неводами і волокушами із суден, одночасне або чергове закидання неводів з протилежних берегів «в замок», перекриття будь-якими засобами чи знаряддями лову більше 2/3 ширини русла річки або протоки тощо².

¹ Панов, Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность [Текст] / Н. И. Панов. – Харьков : Вища шк., 1982. – С. 22.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року [Текст] / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон : А.С.К., 2001. – С. 667.

Згідно з результатами проведеного узагальнення кримінальних справ, питома вага розглядуваної групи злочинів, вчинених способами масового знищення видів тваринного світу, перевищує 14 %. Найпоширенішими серед цих способів є застосування електричного струму, механізованих драг та різні способи добування риби, поєднані зі знищенням місць її нересту. Частка інших способів є незначною.

У більшості випадків на практиці незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом пов'язане з порушенням не однієї, а кількох (або навіть багатьох) вимог спеціальних нормативних актів. Так, В., близько 5 години ранку прибувши на озеро Лиман з метою лову риби, не маючи на те дозволу, за допомогою металевого човна встановив 3 сітки довжиною 70 м, висотою 1 м і вічком 22 мм кожне та добув ними 71 окунь, 7 судаків, 2 плотвиці і 2 лящі, чим заподіяв державі матеріальної шкоди на загальну суму 2859 грн. Таким чином, своїми діями В. порушив одночасно кілька правил рибальства: здійснював добування риби без дозволу, в заборонений час, з використанням незаконних засобів і знарядь лову. Проте в цьому разі тяжкої шкоди заподіяно не було, порушення кількох правил рибальства не потягло за собою підвищення суспільної небезпечності діяння, тому суд, маючи на те достатні підстави, у зв'язку зі зміною обстановки звільнив В. від кримінальної відповідальності¹.

У цілому серед проаналізованих кримінальних справ 82,4 % – випадки незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, пов'язані з порушенням 1–2-х правил рибальства (найчастіше – відсутність належного дозволу та заборонені знаряддя лову), 14,9 % – пов'язані з порушенням 3-х правил, у 2,7 % було порушено від 4 до 6 правил рибальства.

Грунтовно досліджуючи встановлені правила здійснення всіх видів рибальства, які у своїй сукупності фактично являють собою порядок зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, переліки дозволених та заборонених дій з вилову водних живих ресурсів, неважко помітити, що основним призначенням спеціальних правових документів у цій сфері є недопущення завдання шкоди довкіллю, що може бути заподіяна шляхом безпідставного, свавільного втручання у водну екосистему та (або) вилучення части-

¹ Кримінальна справа № 1-321, 2004 р. [Текст] // Архів Зміївського районного суду Харківської області.

ни біомаси, важливої для відтворення біоресурсів. Свавільне втручання у водну екосистему, наприклад шляхом використання при рибальстві отруйних, вибухових речовин або інших небезпечних хімічних сполук, електроструму спроможне призводити не лише до масової загибелі природних ресурсів, порушення процесу їх відтворення, а й до тривалих негативних змін у процесі відтворення всієї екосистеми, коли окремі водні зони втрачають здатність до підтримання біологічного життя всіх або деяких форм. В останньому випадку порушується природна рівновага водної екосистеми. Виллов же частини біомаси, важливої для відтворення біоресурсів (молоді тварини і рослини, водні тварини в нерестовий період), також здатен вплинути на стан водної екосистеми, завдати їй великої шкоди.

Таким чином, порядок зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом у нормативних актах України визначається правилами рибальства. Незаконним можна визнати водний добувний промисел, який полягає у любительському, спортивному або промисловому рибальстві, що здійснюється всупереч установленим правилам відповідного виду рибальства чи у вчиненні дій, прямо заборонених цими правилами. Тут варто окремо підкреслити, що не будь-яке порушення правил рибальства є незаконним водним добувним промислом, а лише те, що безпосередньо спрямоване на вилучення водних живих ресурсів для подальшого отримання продуктів та (або) продукції добування, тобто порушує встановлений порядок користування останніми й тягне за собою наслідки у вигляді їх незаконного вилучення, пошкодження чи знищення. Порушення інших правил, пов'язаних із рибальством, не може оцінюватися як дія, що є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 249 КК.

Так, Г., перебуваючи на посаді директора приватного підприємства – користувача живих водних ресурсів, через несумлінне ставлення до своїх службових обов'язків, виконав їх неналежним чином, взявши на роботу як капітана риболовного судна С., уклавши з ним трудову угоду та надавши риболовне судно, а також талон, що посвідчує право на добування водних живих ресурсів, без перевірки знань Правил промислового рибальства органами рибоохорони. Під час здійснення промислового рибальства команда судна вилучила камбали-калкана як прилов катрана, але більший, ніж допускається. Унаслідок незнання капітаном судна С. Правил, він не повідомив

про це органам рибоохорони та не припинив лов у цьому районі, через що державі було заподіяно шкоду в сумі 6630 грн. Незважаючи на те, що Г. порушив вимоги пунктів 8.22 та 9.9.1 Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря, його дії і з об'єктивної, і з суб'єктивної сторони не були безпосередньо спрямовані на добування водних живих ресурсів. У вирокі суд справедливо визнав, що в діях Г. відсутній склад злочину, передбачений ст. 249 КК, натомість мала місце службова недбалість (ст. 367)¹.

Наведений приклад ілюструє те, що встановлення самого факту порушення відповідних правил рибальства недостатньо для констатації дії «незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом».

Детальна характеристика дії як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом відіграє важливу роль при відмежуванні злочинної та незлочинної поведінки, кваліфікації злочину, істотно впливає на суспільну небезпечність злочину в цілому. Дією в цьому злочині порушуються не лише кримінально-правові норми, а й норми, вміщені у спеціальних нормативно-правових актах, що визначають порядок добування водних живих ресурсів, тому покращення юридичного забезпечення протидії злочинності цього виду передбачає вдосконалення не лише кримінального закону, а і спеціальних законів та підзаконних актів.

3.3. Суспільно небезпечні наслідки незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом

У суспільно небезпечних наслідках відбивається сутність тих негативних змін, яких зазнає об'єкт злочину через вплив злочинного посягання. Тому в літературі наслідки злочину вважаються ланкою, що пов'язує злочинне діяння з об'єктом злочинного посягання². Вид

¹ Кримінальна справа № 1-23, 2004 р. [Текст] // Архів Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області.

² Куре російського уголовного права. Общая часть [Текст] / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. – М. : Спарк, 2001. – С. 189.

і розмір цих наслідків є одним із найважливіших показників суспільної небезпечності злочину.

У працях Н. Ф. Кузнецової, Т. В. Церетелі та деяких інших дослідників середини ХХ ст. було детально обґрунтовано те, що суспільно небезпечні наслідки злочину можуть являти собою не лише фактичне заподіяння шкоди, а і створення можливості (загрози) такого заподіяння¹. Незважаючи на те, що раніше окремі автори створення можливості заподіяння шкоди не визнавали наслідком злочину², в сучасній науці саме перша позиція стала найбільш поширеною³, до того ж, вона повністю узгоджується зі змістом ч. 2 ст. 11 КК.

Отже, суспільно небезпечні наслідки – це шкода (збиток), що заподіюється злочинним діянням суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом, або реальна небезпека (загроза) заподіяння такої шкоди⁴.

У ч. 1 ст. 249 КК суспільно небезпечні наслідки злочину визначаються поняттям «істотна шкода». Саме за наявності або відсутності фактично заподіяної істотної шкоди проведено законодавче відмежування злочину «незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом» (ст. 249 КК) від адміністративного правопорушення – «порушення правил використання об'єктів

¹ Кузнецова, Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности [Текст] / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Госюриздат, 1958. – С. 20–21; Церетели, Т. В. Причинная связь в уголовном праве [Текст] / Т. В. Церетели. – М. : Госюриздат, 1963. – С. 53.

² Брайнін, Я. М. Основні питання загального вчення про склад злочину [Текст] / Я. М. Брайнін. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – С. 92; Кудрявцев, В. Н. Объективная сторона преступления [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – С. 174; Михлин, А. С. Последствия преступления [Текст] / А. С. Михлин. – М. : Юрид. лит., 1969. – С. 32.

³ Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 123; Курс российского уголовного права. Общая часть [Текст] / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. – М. : Спарк, 2001. – С. 191; Курс уголовного права [Текст] : в 5 т. Общая часть. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – Т. 1: Учение о преступлении / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. – С. 237; Магишевський, П. С. Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] / П. С. Магишевський. – К. : А.С.К., 2001. – С. 110; Наумов, А. В. Российское уголовное право. Общая часть [Текст] : курс лекций / А. В. Наумов. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : БЕК, 1999. – С. 173.

⁴ Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 124.

тваринного світу» (порушення правил рибальства – частини 3, 4 ст. 85 КУпАП). Отже, згідно з чинним КК 2001 р. суттєву частину діянь, караних за ст. 162 КК 1960 р., було декриміналізовано, оскільки вчинення злочину у ст. 249 «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом» стало пов'язуватися з настанням суспільно небезпечних наслідків у формі фактично заподіяної істотної шкоди. У цілому таке законодавче рішення слід визнати прийнятним з точки зору матеріальної ознаки злочину, підкресленої ч. 2 ст. 11 чинного КК, хоча конструкція складу незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, на відміну від багатьох інших злочинів проти довкілля (закріплених у статтях 239–244, 246, 248, 253 КК), не враховує реальної загрози заподіяння шкоди довкіллю як прояву суспільної небезпечності.

Більше того, в абз. 4 п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» зауважується, що винна особа, дії якої не призвели до фактичного заподіяння істотної шкоди, може нести адміністративну відповідальність за частинами 3 або 4 ст. 85 КУпАП. У зазначеному роз'ясненні залишилася поза увагою можливість замаху на злочин. На наш погляд, дії особи, що спрямовані на заподіяння великої чи особливо великої шкоди довкіллю (наприклад, саме розміщення джерела електричного струму або сіток у водоймі), але з не залежних від волі цієї особи причин не доведені до кінця, необхідно визнавати замахом на злочин, передбачений ст. 249 КК. Тож слід погодитися з думкою А. В. Горностай про те, що відмежування замаху на злочин від незлочинного діяння (зокрема, адміністративного правопорушення) має проводитися за суб'єктивним критерієм – спрямованістю умислу на спричинення шкоди конкретного характеру і розміру¹. Однак судова практика йде іншим шляхом, свідченням чого є те, що серед проаналізованих кримінальних справ не було знайдено жодної, коли дії винної особи кваліфікувалися б як замах на незаконне зайняття водним добувним промислом.

Залежно від характеру шкоди різні науковці розрізняють наслідки матеріального характеру і наслідки нематеріального характеру. До матеріальних відносять наслідки, які виражаються в позбавленні

¹ Горностай, А. В. Кримінальна відповідальність за замах на злочин [Текст] : монографія / А. В. Горностай. – Х. : Юрайт, 2013. – С. 106.

людини життя або ушкодженні її здоров'я (особиста матеріальна шкода), або викликають втрату чи ушкодження майна і витрати (майнова шкода у виді прямих збитків) або неотримання доходів, які мали бути отримані (майнова шкода у виді неодержання належного); всі інші наслідки мають бути віднесені до нематеріальних¹.

Проблема наукового визначення поняття екологічної шкоди (шкоди, заподіяної довкіллю), незважаючи на всю свою актуальність, залишається недостатньо дослідженою². Передумовою розв'язання цієї проблеми у кримінально-правовій площині повинно бути з'ясування загального змісту терміна «шкода».

О. М. Миколенко пропонує розглядати поняття шкоди в широкому та вузькому розумінні. На його думку, шкода в широкому розумінні – це комплексне поняття, яке включає в себе дезорганізацію суспільних відносин, заподіяння шкоди нормам права та суб'єктивним правам учасників правовідносин, а також фактичне зменшення об'єму майнових та немайнових благ фізичних, юридичних осіб і держави. Відповідно шкоду у вузькому розумінні О. М. Миколенко розуміє як тільки фактичну шкоду, що полягає в зменшенні об'єму майнових та немайнових благ фізичних, юридичних осіб і держави. За такого підходу наслідки злочину як ознака об'єктивної сторони його складу за об'ємом тотожні поняттю шкоди в широкому розумінні³. У цілому погоджуючись з прийнятністю такого розподілу, слід зауважити, що не зовсім доцільно порушення правових норм відносити до обсягу шкоди, що може бути заподіяна будь-яким правопорушенням, зокрема, злочином. Більш слушним буде стверджувати, що заподіяння шкоди відбувається *внаслідок* діянь, якими порушуються правові норми. Тому можна обмежити широке розуміння шкоди фактичним руйнуванням або реальною загрозою руйнування діянням особи конкретної системи (підсистеми) охоронюваних за-

¹ Михлин, А. С. Последствия преступления [Текст] / А. С. Михлин. – М. : Юрид. лит., 1969. – С. 17.

² Котелевець, А. В. До питання про визначення шкоди, заподіяної довкіллю [Текст] / А. В. Котелевець // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 6. – С. 36.

³ Миколенко, О. М. Співвідношення понять «суспільно небезпечні наслідки» та «шкода, яка заподіяна злочином» [Текст] / О. М. Миколенко // Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства) : матеріали наук.-практ. конф., 4–5 квіт. 2003 р. – Львів : ЛПВС при НАВС України. 2003. – С.109–110.

коном суспільних відносин¹. У такому разі вузьке розуміння шкоди буде розкривати лише характер і розмір фактично заподіяної шкоди.

Виходячи з вищезазначеного розуміння поняття шкоди та запропонованої у відповідному розділі роботи дефініції основного безпосереднього об'єкта незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, екологічну шкоду, заподіяну злочином, можна в загальному вигляді визначити як фактичну дезорганізацію (руйнування) або реальну загрозу дезорганізації поставлених під охорону закону про кримінальну відповідальність суспільних відносин, що забезпечують у водній екосистемі раціональне використання та охорону біоресурсів, які мають промислове значення, збереження екологічної рівноваги та підтримання природного відтворення й екологічної безпеки. У вузькому розумінні це фактична шкода істотних розмірів, що заподіюється довікілью.

Стосовно віднесення шкоди, яка заподіюється суспільно небезпечними діяннями довікілью, до матеріальної чи нематеріальної в літературі немає єдності поглядів. Так, В. В. Петров вважає, що існують дві відносно самостійні форми цієї шкоди: економічна та екологічна². Економіст П. Сухдев наголошує на можливості визначення ринкової вартості природних об'єктів як своєрідних «товарів та послуг», доцільності переведення будь-яких екологічних понять в економічні терміни³. С. Б. Гавриш розглядає екологічну шкоду як сукупність різних видів збитку: біологічного, особистісного та економічного⁴. Схожу думку висловлює В. В. Локтіонова, зазначаючи, що наслідки злочинів проти довікілья характеризуються суспільно небезпечними змінами в довікільлі, що знаходять відображення в заподіянні або загрози заподіяння йому фізичної, майнової та іншої шкоди⁵. Деякі інші вчені виокремлюють екологічну шкоду як особ-

¹ Курс советского уголовного права (Часть Общая) [Текст] : в 2 т. / отв. ред.: Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – Т. I. – С. 329.

² Петров, В. В. Экологические преступления: понятие и составы [Текст] / В. В. Петров // Государство и право. – 1993. – № 8. – С. 92.

³ Лесорубы страшнее кризиса [Текст] // Секретные расследования. – 2009. – № 1. – С. 3.

⁴ Гавриш, С. Б. Кримінально-правова охорона довікілья в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства [Текст] : наук. вид. / С. Б. Гавриш. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2002. – С. 270.

⁵ Локтіонова, В. В. Поняття наслідків вчинення злочинів проти довікілья [Текст] / В. В. Локтіонова // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса,

ливий різновид злочинної шкоди, який існує поряд з майновою, фізичною, моральною, політичною шкодою тощо¹.

Мабуть, виправданим буде вести мову не про окремі екологічні та економічні форми шкоди, заподіяної довкіллю, а лише про економічні елементи (вартісний критерій) останньої. Поєднання матеріальних і нематеріальних збитків у наслідках злочинів проти довкілля пов'язане з характером суспільних відносин, що є об'єктом злочину, які включають серед інших і економічні інтереси учасників, та особливостями предмета, його подвійним соціальним значенням. Зокрема, деструктивний вплив на суспільні відносини як наслідок незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом може проявлятися у таких формах: нераціональне використання та порушення порядку охорони водних живих ресурсів, порушення екологічної рівноваги, порушення природного відтворення, порушення екологічної безпеки у водній екосистемі. Кожна з цих форм отримує конкретні прояви у вигляді як матеріальних (зменшення запасів ресурсів, витрати на їх відновлення тощо), так і нематеріальних збитків (погіршення умов існування організмів у водоймі, зникнення популяцій видів, як тих, представники яких добуті, так і інших, що пов'язані ланцюгом живлення, чи втрата ними здатності до самовідтворення тощо).

Що стосується подвійного значення природних ресурсів, то, як вже зазначалося у попередньому розділі роботи, вони не залучені до цивільного та господарського обороту, не мають вартості та не є товаром, однак потенційно можуть ним ставати; виконують екологічні, фізіологічні та інші функції, виступають необхідною передумовою існування і життєдіяльності людини, мають естетичну, рекреаційну, оздоровчу, наукову та іншу подібну нематеріальну цінність, але при вилученні з природного середовища отримують і соціально-економічне значення, вартісну оцінку. Водні живі ресурси як предмети зайняття водними промислами є невід'ємною складовою частиною одночасно природного (тобто нематеріального) та промислового (матеріального) потенціалу держави.

28 жовт. 2011 р.) / НАПрН України, НУ «ОЮА», Міжнар. гуманіт. ун-т, Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова, ЛНУ ім. І. Франка, Прикарп. ун-т ім. В. Стефаніка. – О. : Фенікс, 2011. – С. 163.

¹ Енциклопедія уголовного права [Текст] : в 35 т. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005. – Т. 4 : Состав преступления. – С. 292.

Отже, потрібно визнати цілком обґрунтованим твердження, що шкода, яка заподіюється довікллю, поєднує в собі як матеріальні, так і нематеріальні збитки.

На думку О. С. Колбасова, збитки, що виникають внаслідок неправомірного використання природних об'єктів, полягають у таких негативних наслідках майнового характеру, як-то: а) недоотриманні певної кількості природної сировини для народного господарства; б) неотриманні результату від витрат матеріальних засобів і праці, які раніше були вкладені у природні об'єкти; в) необхідності витрат матеріальних засобів і праці на відновлення сприятливого стану природного середовища². У частинах 1 і 2 ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» зазначено, що шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації, як правило, в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів; особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням³. У Методичці розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушень правил рибальства та охорони водних живих ресурсів⁴, містяться формули для підрахунку *прямих збитків, збитків від втрати потомства і збитків, заподіяних погіршенням умов відтворення водних живих ресурсів*.

² Колбасов, О. С. Возмещение вреда, причиненного неправомерным использованием природных объектов [Текст] / О. С. Колбасов // Правовые вопросы охраны природы в СССР : сб. ст. / отв. ред. Г. Н. Полянская. – М. : Госюриздат, 1963. – С. 107.

³ Про внесення змін до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [Текст] : Закон України від 15 берез. 1998 р. № 186/98-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 34. – Ст. 230. – С. 695; Про охорону навколишнього природного середовища [Текст] : Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546. – С. 1172.

⁴ Про затвердження Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушень правил рибальства та охорони водних живих ресурсів [Текст] : наказ М-ва аграрної політики України, М-ва охорони навколишнього природного середовища України від 12 липня 2004 р. № 248/273 // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 46. – Ст. 3075. – С. 114–124.

На підставі викладених теоретичних і нормативно-правових положень можна дійти висновку, що матеріальний (економічний, вартісний) критерій шкоди, заподіяної довкіллю, характеризується типовими формами матеріальної шкоди, якими є прямі збитки (безпосереднє скорочення запасів водних живих ресурсів) та упущена вигода (внаслідок втрати потомства і погіршення умов відтворення водних живих ресурсів). Однак при цьому матеріальні збитки, яких зазнає держава внаслідок протиправних діянь проти довкілля, за своєю сутністю не збігаються з майновою шкодою, яка заподіюється кримінальними правопорушеннями проти власності і виникає як результат зменшення кількості або погіршення якості майна, що належить конкретному власнику. Кримінальні правопорушення проти довкілля, і, зокрема, незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, насамперед призводять до необхідності відновлення запасів природних ресурсів. Про прямі збитки можна казати достатньо умовно, маючи на увазі не матеріальну шкоду конкретному суб'єкту (власнику), а загальне скорочення сировинної бази суспільства. Наслідки деяких інших кримінальних правопорушень, що так само посягають на нематеріальні суспільні відносини і не мають додаткових безпосередніх об'єктів, також можуть полягати у заподіянні матеріальних збитків, які не слід ототожнювати з майновою шкодою від посягань на власність. Наприклад, при вчиненні наруги над могилою (ст. 297 КК) розмір матеріальних збитків визначається вартістю предметів, що не мають власника, але потребують відновлення чи відшкодування¹.

Порядок встановлення конкретних грошових показників матеріальної шкоди залежно від виду водних тварин і рослин визначається у таксах для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів, які були затверджені Постановою Кабінету Міністрів України 21 листопада 2011 р.²

¹ Див.: Кримінальне право України: Особлива частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 368–369.

² Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів [Текст] : Постанова Каб. Міністрів України від 21 листоп. 2011 р. № 1209 // Уряд. кур'єр. – 2011. – 2 груд. – № 225. – С. 14.

Окремо визначаються розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України¹.

Незважаючи на існування певної юридичної бази, яка регламентує питання, пов'язані з розрахунками шкоди, заподіяної довкіллю, саме визначення цієї шкоди, меж і однозначних критеріїв її істотного розміру відсутні, через що в роботі слідчих та судових органів при характеристиці наслідків злочинів та інших правопорушень проти довкілля виникають деякі труднощі².

Складний, комплексний характер шкоди, яка заподіюється кримінальними правопорушеннями проти довкілля, виражається і в проблемі її конкретизації. Так, С. Б. Гавриш вказує на такі ознаки екологічної шкоди, що ускладнюють її вичерпне встановлення: поєднання різних видів збитку – природі, людині, економічним структурам тощо; стохастичність – її величина завжди має випадковий, імовірнісний характер; спрямованість – шкода природному середовищу (довкіллю); кумулятивність – наростання у просторі та часі³. А. М. Шульга дійшов висновку, що про наслідки злочинів проти довкілля треба говорити в основному спираючись на авторитетні експертні оцінки вчених, тому що віддаленість цих наслідків не завжди дозволяє оцінити їх небезпечність та тяжкість⁴.

Відображати подібні багатозначні, складні і невизначені явища в кримінальному праві покликані оціночні поняття⁵, яким властиві ознаки, що відображають лише соціальну значущість явищ, але при цьому не містять таких ознак, що характеризують формальні, емпі-

¹ Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання) [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 7 листоп. 2012 р. № 1030. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1030-2012-п>. – Заголовок з екрана.

² Котелевець, А. В. До питання про визначення шкоди, заподіяної довкіллю [Текст] / А. В. Котелевець // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 6. – С. 36.

³ Гавриш, С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства [Текст] : наук. вид. / С. Б. Гавриш. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2002. – С. 268–269.

⁴ Шульга, А. М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації [Текст] : наук.-практ. видання / А. М. Шульга. – Х. : НікаНова, 2012. – С. 18.

⁵ Панов, М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства [Текст] / М. І. Панов ; передм. В. П. Тихого. – К. : Ін Юре, 2010. – С. 220.

рично фіксовані властивості останніх¹. Саме до оціночних понять належать і наслідки, зазначені в ч. 1 ст. 249 КК. Тож поняття істотної шкоди, зафіксоване у ч. 1 ст. 249 КК, через множинність обставин, які здатні його визначити, повинне конкретизуватися на рівні не законотворення, а правозастосування².

Установлені в грошовому виразі розміри заподіяної шкоди не можуть виступати єдиним критерієм визначення істотної шкоди, заподіяної злочином. Як зазначено в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля», «вирішуючи питання про те, чи є шкода істотною (ч. 1 ст. 244, ст. 246, ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 249 КК), суди повинні враховувати не тільки кількісні та вартісні критерії, а й інші обставини, що мають значення для вирішення цього питання» (абз. 1 п. 5)³. Цю позицію підтримують і вчені⁴.

На практиці ж обчислений відповідно до такс розмір заподіяної шкоди, як правило, визнається вирішальним показником того, чи можна визнати шкоду істотною. Мабуть, це пов'язано з тим, що цей критерій має найбільш чіткі параметри і певною мірою дозволяє з'ясувати межі суспільно небезпечних наслідків злочину.

Однак положення такс, за якими протягом тривалого часу обчислювалася екологічна шкода, не відповідали фактичному розміру шкоди, що заподіюється незаконним зайняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, внаслідок впливу таких чинників, як, зокрема, систематичного зростання ринкових цін на продукти та продукцію добування в Україні і світі, різкого зменшення чи навіть зникнення за останні роки популяцій багатьох цінних видів, інфляційних процесів та змін курсу національної валюти тощо. Цю явну невідповідність засвідчило й те, що порівняно з раніше чин-

¹ Огородник, А. Особливості конкретизації оціночних понять в системі складу злочину [Текст] / А. Огородник // Право України. – 2001. – № 11. – С. 118.

² Там само. – С. 119.

³ Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля [Текст] : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 10 груд. 2004 р. № 17 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 1. – С. 9.

⁴ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] : у 2 ч. / за заг. ред. М. О. Потєбенька, В. Г. Гончаренка. – Особлива частина. – К. : ФОРУМ, 2001. – С. 445; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] : у 3 кн. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка. – К. : ФОРУМ, 2005. – Кн. 2 : Особлива частина (статті 109–254). – С. 658.

ними таксами¹ грошові оцінки екологічної шкоди згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2011 р. № 1209² справедливо підвищені в багато разів.

У судовій практиці це виражалось у встановленні явно занижених розмірів екологічної шкоди, яка спричинена конкретним злочином, у грошовому виразі. Наприклад, Т. у затоці Чорного моря, не маючи відповідного дозволу, застосовуючи заборонене знаряддя лову – саморобний ятір, здійснював вилов креветки. Усього було добуто 17274 особин загальною вагою 50 кг. Суд, виходячи з чинних на той час такс, визначив розмір заподіяної шкоди у 1761 грн³, що становить трохи більше 35 грн за 1 кг незаконно виловленої креветки.

В іншому разі П. і Г., не маючи відповідного дозволу, використовуючи заборонені знаряддя лову – сітки, незаконно займалися рибним промислом на річці Дніпро. Усього виловлено цінних порід риб: 12 кг (37 особин) карася, 3 кг (24 особини) окуня, 3 кг (4 особини) лина, 3 кг (3 особини) судака, 0,5 кг (1 особину) сома, 1 кг (6 особин) плітки та 3 кг (20 особин) густери. Згідно з затвердженими таксами суд розрахував матеріальну шкоду, спричинену злочином, на загальну суму 814 грн⁴, отже, розмір обчисленої шкоди склав у середньому лише 32 грн за 1 кг незаконно добутої риби цінних порід.

Наведені приклади підтверджують тезу про те, що такси для обчислення розмірів відшкодування шкоди, заподіяної злочинцями та іншими правопорушеннями проти довкілля, мають бути економічно обґрунтованими і потребують періодичного перегляду.

Крім того, варто погодитися з думкою деяких вчених про потребу в диференціації такс залежно від місця вчинення злочину (регіон або конкретне водоймище), при травмуванні, що не спричинило загибелі організму, який не був вилучений із природного середовища

¹ Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів риб та інших об'єктів водного промислу [Текст] : Постанова Каб. Міністрів України від 19 січ. 1998 р. № 32 // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 3. – Ст. 96. – С. 175–179.

² Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів [Текст] : Постанова Каб. Міністрів України від 21 листопа. 2011 р. № 1209 / Уряд. кур'єр. – 2011. – 2 груд. (№ 225). – С. 14.

³ Кримінальна справа № 1-225, 2006 р. [Текст] // Архів Скадовського районного суду Херсонської області.

⁴ Кримінальна справа № 1-44, 2007 р. [Текст] // Архів Комсомольського міського суду Полтавської області.

(пропонується встановити таксу в розмірі 50 % порівняно з її нормальним розміром), при добуванні особин на стадії виношування потомства (наприклад, такса у розмірі 300 % від первинного) тощо¹.

При обчисленні грошового еквіваленту заподіяної екологічної шкоди можуть виникати деякі складнощі: по-перше, визначити кількість загиблих або непоправно ушкоджених водних організмів, що необхідно для проведення відповідних розрахунків, іноді досить складно чи практично неможливо, по-друге, в законі не визначено, який саме розмір заподіяних рибному господарству матеріальних збитків може слугувати показником істотної шкоди.

Неможливість точного встановлення кількості незаконно добутих водних живих ресурсів, яка нерідко трапляється на практиці, може проілюструвати такий приклад. Капітан риболовного судна К. умисно, у своїх власних інтересах та в інтересах третіх осіб, використовуючи своє службове становище всупереч інтересам служби, незаконно, забороненим знаряддям лову – механізованою драгою, в якій висота заходу на 50 см перевищувала встановлену, здійснив в Азовському морі на риболовному судні промисловий вилов бичка кругляка в кількості 13 666 кг, заподіявши рибним запасам України шкоду на суму 377 489 грн.² У цій справі, на що обґрунтовано вказав суд, особливості знарядь лову, а також великі розміри улову обумовили те, що кількість загислої та ушкодженої риби з розрахунку на особини точно встановити було неможливо.

При застосуванні вартісного критерію фактичної шкоди, яка заподіюється злочином довікілю, практично доцільним є встановлення її меж. Встановлення грошових еквівалентів заподіяної екологічної шкоди як одного з її критеріїв з метою удосконалення правозастосовчої практики вважають доцільним ряд українських та російських дослідників цієї проблеми³.

¹ Пушкарев, В. Г. Установление судами ущерба при браконьерстве [Текст] / В. Г. Пушкарев // Эколог. право. – 2006. – № 2. – С. 32–33.

² Кримінальна справа № 1-186, 2006 р. [Текст] // Архів Керченського міського суду Автономної Республіки Крим.

³ Бессонов, А. К. Вопрос о понятии крупного ущерба при квалификации незаконной добычи рыбы [Текст] / А. Бессонов // Уголовное право. – 2008. – № 6. – С. 12; Пушкарев, В. Г. Установление судами ущерба при браконьерстве [Текст] / В. Г. Пушкарев // Эколог. право. – 2006. – № 2. – С. 32; Фролов, Ю. Отдельные вопросы уголовно-правовой защиты и профилактики преступлений в сфере использования рыбных ресурсов государства [Текст] / Ю. Фролов, В. Педан // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 11. – С. 26.

Погляди щодо необхідності більш чітких вартісних критеріїв обчислення суспільно небезпечних наслідків, спричинених незаконним зайняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, були висловлені ще в літературі радянського часу, однак були піддані багато в чому справедливій критиці за визнання економічних показників вирішальними при відмежуванні відповідного злочину від адміністративного правопорушення¹. Погоджуючись з неприпустимістю ігнорування інших чинників при встановленні розміру екологічної шкоди, все ж потрібно визнати, що встановлення її вартісних орієнтирів сприяло б усуненню деяких суперечностей у правозастосовчій діяльності, підвищенню рівня одноманітності тлумачення та застосування закону.

Подібні пропозиції були висловлені нами раніше². У Законі України від 21 січня 2010 р. № 1827-VI, яким були внесені редакційні уточнення до деяких статей розділу VIII Особливої частини КК, цей підхід до визначення розмірів екологічної шкоди застосовано, проте лише у змінах до ст. 248 КК, у примітці до якої вказано, що «істотною шкодою у цій статті, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

Установлена в ст. 248 КК нижня межа істотної шкоди, очевидно, є занадто високою, зменшує ефективність кримінально-правової норми з точки зору протидії відповідним суспільно небезпечним діям і не може бути прийнятною для застосування при вчиненні злочину, передбаченого ст. 249. Крім того, доцільно законодавчо диференціювати розміри шкоди, заподіяної злочином, на істотні, великі й особливо великі та розглядати їх як ознаки відповідно основного, кваліфікованого й особливо кваліфікованого складу злочину. Відповідні зміни можна викласти в КК таким чином: «ті самі дії, якщо вони заподіяли шкоду у великих розмірах, ...» (ч. 2 ст. 249 КК); «дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони заподіяли шкоду в особливо великих розмірах, ...» (ч. 3 ст. 249 КК).

¹ Вольфман, Г. И. Ответственность за преступления в области охраны природы. Квалификация и наказание [Текст] / Г. И. Вольфман ; под ред. В. И. Новоселова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1984. – С. 23, 31, 32.

² Оробець, К. М. Суспільно небезпечні наслідки як ознака об'єктивної сторони незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом [Текст] / К. М. Оробець // Підприємництво, госп-во і право. – 2009. – № 7. – С. 133–135.

Потреба в цій диференціації викликана тим, що незворотні зміни у водній екосистемі не можна обмежити лише поняттям істотної шкоди.

На основі аналізу практики та відповідних роз'яснень Пленуму Верховного Суду України можна виділити кілька *критеріїв* визначення розмірів шкоди, що заподіюється незаконним зайняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, сукупність яких повинна кожного разу враховуватися при аналізі наслідків злочину: 1) вартісний – полягає у грошовій оцінці здобутих живих ресурсів; 2) кількісний – чисельність (у перерахунку на особини чи вагу) водних тварин та рослин на всіх стадіях розвитку, які були вилучені, знищені, ушкоджені або заражені внаслідок незаконного добування, порівняно з розміром їх популяції в конкретній місцевості (водоймі); 3) цінність видів організмів, які стали предметом незаконного водного промислу, – їх промислова, екологічна значущість, а також особливості відтворення в конкретній місцевості; 4) інші обставини, що впливають на розмір шкоди, завданої довік, – зникнення популяцій водних організмів, знищення місць їх розмноження тощо.

Порівняльний аналіз зазначених критеріїв показує, що найбільш чітким критерієм, який доцільно використовувати для з'ясування розмірів заподіяної шкоди незалежно від особливостей того чи іншого виду водних живих ресурсів, що виступають предметом злочину, є вартісний.

Задля того, щоб оцінити вартісні показники шкоди, яка завдається внаслідок незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, доречно звернутися до матеріалів судової практики. Так, серед проаналізованих нами кримінальних справ питома вага злочинів, якими було завдано шкоду рибному господарству на суму, меншу 434 грн 50 коп. (тобто в межах одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, установленого на 2010 р.), становить 0,8 %; від 434 грн 50 коп. до 1303 грн 50 коп. (від одного до 3-х неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) – 25,8 %; від 1303 грн 50 коп. до 2172 грн 50 коп. (від 3-х до 5-ти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) – 32,7 %; від 2172 грн 50 коп. до 4345 грн (від 5-ти до 10-ти неоподатковуваних мінімумів) – 22,1 %; від 4345 грн до 21 725 грн (від 10-ти до 50-ти неоподатковуваних

мінімумів доходів громадян) – понад 17 %; від 21725 грн до 43 450 грн. (50–100 неоподатковуваних мінімумів) – 0; від 43 450 грн до 108 625 грн (100–250 неоподатковуваних мінімумів) – 0,6 %; понад 108 625 грн (більше 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) – майже 1%.

У разі законодавчого конструювання складу злочину як формально-матеріального, що пропонується в роботі, встановлення не виправдано низьких розмірів істотної шкоди призведе до кримінальної заборони поширених у суспільстві діянь, яким не властивий високий ступінь суспільної небезпечності. Так само нижня межа цієї шкоди не повинна бути занадто високою (як це встановлено, наприклад, у ст. 248 КК), інакше відповідна кримінально-правова норма втратить свою дієвість щодо протидії незаконному зайняттю рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом: як вбачається з наведених вище статистичних показників, щорічно будуть фіксуватися лише одиничні випадки вчинення злочинів зазначеної категорії. Тому на підставі останніх змін у законодавстві рекомендується законодавчо встановити вартісний критерій істотної шкоди, заподіяної внаслідок незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, наприклад, у п'ять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; великої шкоди – у розмірі від 100 до 250 неоподатковуваних мінімумів; особливо великої шкоди – у розмірі, який перевищує 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Запропоновані межі шкоди аналогічні тим, що вже встановлені, наприклад, для деяких злочинів проти власності (згідно з приміткою до ст. 185 КК), у сфері службової діяльності (примітка до ст. 364) та ін. При визначенні нижньої межі істотної шкоди враховані як дані узагальнення судової практики, так і реальні ціни на продукти добування та останні законодавчі зміни такс для обчислення розмірів шкоди, заподіяної рибному господарству.

При цьому потрібно наголосити, що вартісний критерій хоча й можна вважати одним із основних, проте, як уже зазначалося, є не єдиним, який повинен враховуватися при встановленні суспільно небезпечних наслідків злочину. Це пов'язано з тим, що через різноплановість екологічної шкоди обмежити її рамками матеріальних збитків неможливо. Наприклад, П. і Ж., приїхавши на Карачуновське водосховище, де незаконно, з використанням заборонених знарядь

лову – п'яти сітей – добули рибу загальною вагою 10 кг, чим заподіяли шкоду рибному господарству на суму 1084 грн. У своєму вирокі суд справедливо зазначив, що, крім прямих матеріальних збитків, дії винних осіб призвели до втрати потомства (що можна оцінювати як упушену вигоду) та зменшення популяції видів незаконно добутої риби, у розмноженні якої в конкретній водоймі (Карачуновському водосховищі) є труднощі¹. Остання характеристика предмета злочину визначає нематеріальний прояв шкоди, заподіяної довкіллю, й тому обов'язково має враховуватися.

Отже, є доречним у примітці до ст. 249 КК навести визначення розмірів шкоди, заподіяної злочином, виклавши його таким чином: «істотною шкодою, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається шкода, яка у п'ять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Шкодою у великих розмірах, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається шкода, яка у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Шкодою в особливо великих розмірах, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається шкода, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян». Сутність обставин, що не мають вартісних показників, проте впливають на розмір шкоди, заподіяної довкіллю, доцільно розкрити у роз'ясненні Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ в такій редакції: «у ст. 249 КК розмір заподіяної злочином шкоди визначається з урахуванням матеріальних збитків, а також інших обставин, що впливають на розмір шкоди, заподіяної довкіллю. Під іншими обставинами, що впливають на розмір шкоди, заподіяної довкіллю, слід розуміти сукупність інших, крім вартісного, критеріїв цієї шкоди, до яких належать, зокрема, кількість водних тварин та рослин на всіх стадіях розвитку, які були вилучені, знищені, ушкоджені або заражені внаслідок незаконного добування, порівняно з чисельністю їх популяції в конкретній місцевості (водоймі); їх промислова, екологічна значущість, а також особливості відтворення в конкретній місцевості; зникнення популяцій водних організмів, знищення місць їх розмноження тощо».

¹ Кримінальна справа № 1-130, 2007 р. [Текст] // Архів Криворізького районного суду Дніпропетровської області.

У ч. 2 ст. 249 КК як кваліфікуючу ознаку злочину передбачено застосування вибухових, отруйних речовин, електроструму або інших способів масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу. Як вже було зазначено при розгляді способів незаконного зайняття водним промислом, у п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля»¹, сутність поняття способу масового знищення розкривається через наслідки злочину, що настали чи існувала реальна загроза їх настання, які можна визнати тяжкими. Мабуть, тут не повністю враховано те, що настання тяжких наслідків (великої шкоди) визначається не лише способом водного промислу: застосування інших способів також іноді може спричинити добування та загибель великої кількості цінних або занесених до Червоної книги видів водних організмів і, навпаки, застосування способу масового знищення видів тваринного світу не завжди означає, що фактично заподіяна велика шкода.

Ілюстрацією того, що навіть спосіб ручного лову здатен призводити до добування значної кількості рідкісних водних тварин, може бути справа за обвинуваченням А. Суд визнав А. винним у тому, що він, прибувши до озера Донузлав, вчинив незаконний вилов заборонених до лову та занесених до Червоної книги крабів трав'яних, що належать до зникаючого виду, кількістю 225 особин, чим спричинив шкоду рибному господарству України на суму 3375 грн.²

Значно більша шкода може бути заподіяна з використанням спеціальних знарядь лову, застосування яких, однак, не можна вважати способом масового знищення водних тварин. Так, С. А. спільно з С. Ю., маючи умисел на незаконне зайняття рибним промислом, за допомогою забороненого знаряддя лову – вентерів, порушуючи п. 3.15 Правил любительського і спортивного рибальства, в акваторії Чорного моря вчинили незаконний вилов безхребетних цінних видів – креветки в кількості 13800 особин та краба трав'яного, занесеного до Червоної книги України, в кількості 75 особин, заподіявши

¹ Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля [Текст] : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 10 груд. 2004 р. № 17 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 1. – С. 11.

² Кримінальна справа № 1-128, 2004 р. [Текст] // Архів Сакського районного суду Автономної Республіки Крим.

державі шкоду на загальну суму 2532 грн.¹ Незважаючи на те, що шкода оцінена на меншу суму, ніж у попередній справі, проте розмір незаконного улову був значно більшим.

Прикладом того, що застосування способу масового знищення видів тваринного світу не завжди реально заподіює велику шкоду, є така справа. С. прибув до річки Веревчина, де, порушуючи пункти 4, 3.15, 14.1 Правил любительського і спортивного рибальства, з використанням електровудки вчинив вилов риби в кількості 26 особин, чим завдав матеріальної шкоди рибному господарству України на суму 132 грн. Згідно з висновком технічної експертизи електровудка визнана забороненим знаряддям лову, що в радіусі від 3 до 5 метрів забезпечує дію електроструму, через вплив розряду якого відбувається враження риби, а також призводить до загибелі мальків, личинок та ікри риби. Суд кваліфікував вчинене С. діяння за ч. 2 ст. 249 КК, призначивши С. покарання у вигляді обмеження волі строком на один рік². Зрозуміло, що, незважаючи на спосіб масового знищення водних тварин, який полягав у застосуванні електроструму для лову риби, фактичної великої шкоди довікллю діями С. спричинено не було. Проте дії С., хоча і не заподіяли такої шкоди, створили реальну загрозу її заподіяння. А це істотно підвищило ступінь суспільної небезпечності діяння, відповідно, було призначене більш тяжке покарання.

У правозастосовчій практиці з метою недопущення судових помилок варто звертати увагу не лише на суспільно небезпечні наслідки діяння, які полягають у фактичному заподіянні істотної, а тим більше великої, шкоди довікллю, але й на створення реальної загрози її заподіяння. Це дозволить при встановленні розміру цієї шкоди системно враховувати різноманітні деструктивні зміни у відповідній сфері суспільних відносин.

Із зазначеного вище випливає, що дії, які фактично заподіяли велику шкоду довікллю, мають оцінюватися як більш суспільно небезпечні.

Таким чином, суспільно небезпечні наслідки незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом є

¹ Кримінальна справа № 1-61, 2007 р. [Текст] // Архів Роздільненського районного суду Автономної Республіки Крим.

² Кримінальна справа № 1-37, 2004 р. [Текст] // Архів Комсомольського районного суду м. Херсона.

обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину з матеріальним складом. Якомога чіткіше встановлення виду, розміру та особливостей таких наслідків виступає однією з основних підстав для криміналізації діяння, ознакою, за якою проводиться його відмежування від адміністративного правопорушення та інших злочинів, а також обставиною, що враховується законодавцем при визначенні кримінально-правової санкції та судом – при призначенні винним особам покарання.

3.4. Причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками при незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом

Під причинністю в загальному плані розуміється один із моментів універсального зв'язку предметів і явищ світу, який полягає в утворенні або породженні одними предметами і явищами інших¹. У кримінальному праві використовується поняття причинного зв'язку як зв'язку між діянням, що виступає причиною, і суспільно небезпечними наслідками. У злочинах з матеріальним складом, зокрема, у злочині, передбаченому ч. 1 ст. 249 КК, причинний зв'язок виступає обов'язковою ознакою об'єктивної сторони.

Окремі дослідники заперечують доцільність виділення причинного зв'язку як ознаки об'єктивної сторони, обмежуючи його значення ознакою лише наслідків злочину². З такою точкою зору важко погодитися, оскільки у злочинах з матеріальним складом причинний зв'язок має самостійне значення, а його встановлення відбувається ізольовано від встановлення виду та розміру суспільно небезпечних наслідків.

¹ Філософський енциклопедичний словник [Текст] / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України ; [ред. кол.: В. І. Шинкарук (голова редкол.) та ін.]. – К. : Абрис, 2002. – С. 523.

² Ярмыш, Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) [Текст] : монография / Н. Н. Ярмыш ; М-во образования и науки Украины ; Акад. прав. наук Украины ; Нац. юрид. акад. Украины. – Х. : Право, 2003. – С. 438.

Справедливість тези про те, що іншого причинного зв'язку, крім того, що утворює природно-наукове, філософське поняття, не існує¹, не виключає наявності певних особливостей причинного зв'язку у кримінальному праві².

Вихідними постулатами загальнонаукової концепції причинності є такі: 1) причинний зв'язок є активним, дієвим та асиметричним; 2) причинність є об'єктивним зв'язком і не залежить від людської свідомості; 3) причинність є універсальною; 4) причинний зв'язок є необхідним та закономірним; 5) розвиток причинного зв'язку є нескінченним процесом, у якому причина і наслідок постійно міняються місцями; 6) причинний зв'язок здійснюється у часі та просторі³.

В. М. Кудрявцев вважав, що причинний зв'язок як ознака складу злочину повинен відповідати також таким вимогам: 1) діяння, що слугує причиною наслідку, повинно бути об'єктивно небезпечним у момент його вчинення; 2) наслідки повинні бути однорідними за своїм характером з тією небезпекою, що несе в собі вчинене діяння, бути шкодою тому об'єкту, для якого воно являло загрозу; 3) причинний зв'язок повинен розвиватися в таких межах: від створення реальної можливості настання шкоди до її перетворення на дійсність⁴. Ці вимоги, певно, відображають родові особливості дослідження причинного зв'язку у кримінальному праві.

У науці вироблено велику кількість теорій причинного зв'язку: теорія адекватного причинного зв'язку, у якій під причинами розуміються типові умови, що призводять до настання певного явища; теорія головної причини, за якою причиною слід уважати таку умову, якій належить вирішальна роль у відтворенні події; теорія причини та умови; теорія безпосередньої (найближчої) причини; теорія необхідного та випадкового причинного зв'язку; теорія ймовірного причинного зв'язку; теорія юридичного фіктивного причинного

¹ Тимейко, Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления [Текст] / Г. В. Тимейко. – Ростов-н/Д: Изд-во Ростов. ун-та, 1977. – С. 111.

² Тимчук, О. Л. Причинний зв'язок у кримінальному праві: філософсько-методологічні проблеми [Текст] / О. Л. Тимчук // Держава і право: зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2001. – С. 491.

³ Уголовное право. Общая часть [Текст] / отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова. – 3-е изд., изм. и доп. – М.: НОРМА, 2001. – С. 159.

⁴ Кудрявцев, В. Н. Объективная сторона преступления [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 207–208.

зв'язку; теорія можливості та дійсності; теорія винної причинності; теорія необхідної умови та ін.¹

У сучасній кримінально-правовій доктрині поширена теорія причинного зв'язку, що являє собою певне поєднання теорій необхідного й випадкового причинного зв'язку та теорії необхідної умови. При цьому в новітніх роботах правило *conditio sine qua non* (необхідної умови) визнається не самостійною теорією причинного зв'язку, а універсальним, фундаментальним правилом будь-якої теорії причинності, що розроблялися протягом двох останніх століть², або першим етапом встановлення причинного зв'язку, який дозволяє обмежити поле пошуку причини³.

На другому, завершальному етапі встановлення причинного зв'язку, відбувається ізолювання та ідентифікація *необхідної* умови як такої, що водночас є і *достатньою* для настання наслідків без взаємодії з іншими умовами⁴. Ще Т. В. Церетелі у своїй праці зазначала, що встановлення того, що вчинок особи є необхідною умовою наслідку, не визнається достатнім для обґрунтування об'єктивної передумови кримінальної відповідальності⁵.

Таким чином, за визначенням Т. Г. Понятовської, причинний зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками як ознака об'єктивної сторони складу злочину являє собою об'єктивний послідовний та закономірний зв'язок між діянням та наслідком, за якого причиною є необхідна умова, достатня для настання наслідку⁶.

¹ Енциклопедія уголовного права [Текст] : в 35 т. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005. – Т. 4 : Состав преступления. – С. 316–356.

² Музика, А. А. Причинний зв'язок у кримінальному праві: сучасний стан проблеми [Текст] / А. А. Музика, С. Р. Багіров // Альманах кримінального права : зб. ст. Вип. 1 / відп. ред. П. П. Андрушко, П. С. Берзін. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 355.

³ Понятовская, Т. Г. Уголовно-правовое значение необходимой причинной связи [Текст] / Т. Г. Понятовская // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 13–15 квіт. 2007 р. : у 2 ч. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – Ч. 1. – С. 100.

⁴ Там само. – С. 101.

⁵ Церетелі, Т. В. Причинная связь в уголовном праве [Текст] / Т. В. Церетелі. – М. : Госюриздат, 1963. – С. 127.

⁶ Понятовская, Т. Г. Уголовно-правовое значение необходимой причинной связи [Текст] / Т. Г. Понятовская // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 13–15 квіт. 2007 р. : у 2 ч. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – Ч. 1. – С. 101.

Необхідному причинному зв'язку властиві такі закономірності: діяння як причина в часі передує наслідку; воно неминуче породжує наслідки або містить у собі реальну можливість їх настання, тобто без певної дії або бездіяльності результату не може настати¹.

Інші фахівці термін «випадковий причинний зв'язок» вважають некоректним². Останню точку зору поділяють філософи та лінгвісти, вважаючи причинність винятково необхідний (або генетичний) зв'язок явищ³. Поширюючи філософські принципи на кримінально-правове розуміння причинного зв'язку, можна виділити два види зв'язків між діянням та наслідками: випадковий зв'язок та необхідний зв'язок. Останній, власне, і є причинним зв'язком у точному сенсі цього слова.

Незважаючи на те, що низка авторів заперечують причинний зв'язок при бездіяльності, вважаючи, що остання не може ставати причиною будь-якого явища (наслідку)⁴, більш аргументованим, як уявляється, є твердження про те, що дія і бездіяльність тотожні за своїми соціальними та юридичними властивостями (М. І. Панов)⁵, тобто і злочинна дія, і злочинна бездіяльність, будучи суспільно небезпечними проявами, тягнуть за собою певні негативні соціальні зміни, з якими перебувають у причинному зв'язку.

У науці виділено такі види необхідних причинних зв'язків, що мають кримінально-правове значення: безпосередній (прямий) причинний зв'язок; опосередкований необхідний причинний зв'язок;

¹ Єпур, Г. В. Об'єктивна сторона злочину [Текст] / Г. В. Єпур // Вісн. ЛІВС МВС України : наук.-теорет. журн. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 2000. – Вип. 3. – С. 140.

² Тимчук, О. Л. Необхідний та випадковий причинний зв'язок у кримінальному праві: дискусійні аспекти [Текст] / О. Л. Тимчук // Вісн. Запоріж. юрид. ін-ту. – 2001. – № 1. – С. 187.

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – С. 1140; Философский словарь [Текст] / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987. – С. 383.

⁴ Гавриш, С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства [Текст] : наук. вид. / С. Б. Гавриш. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2002. – С. 184; Малинин, В. Б. Причинна зв'язь в уголовном праве [Текст] / В. Б. Малинин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2000. – С. 219.

⁵ Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тюлюгін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 118.

необхідний причинний зв'язок при співучасті; необхідний причинний зв'язок за наявності особливих умов на боці потерпілого¹.

Незалежно від того, який вид причинного зв'язку має місце, для його встановлення необхідно уявно ізолювати причину та наслідок, тобто суспільно небезпечне діяння і суспільно небезпечний наслідок, від інших причинно-наслідкових ланок і опосередкувань². Відповідно, для виявлення причинного зв'язку як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 249 КК, слід відокремити дію, що проявляється як порушення встановленого порядку зайняття водним добувним промислом, та шкоду, заподіяну водній екосистемі, а потім, виходячи з вищезазначених вимог, встановити, чи була дія необхідною умовою, достатньою для настання суспільно небезпечних наслідків.

Для об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 249 КК, характерним, як правило, є безпосередній причинний зв'язок, коли дія (незаконний водний промисел) без втручання будь-яких додаткових умов безпосередньо породжує суспільно небезпечні наслідки (істотну шкоду доквіллю). Це зумовлено тим, що доведення цього злочину до кінця, хоча й потребує певного планування, обрання відповідних місця, часу, способів, засобів та знарядь його вчинення, але настання наслідку, як правило, з неминучістю і повністю закономірно впливає із самих дій винної особи, а тому незначною мірою залежить від втручання зовнішніх чинників, сил природи, дій третіх осіб тощо. До того ж, часовий проміжок між дією та наслідком, як правило, є незначним.

Однак на практиці трапляються випадки, коли винна особа, використовуючи дії інших осіб, заподіює суспільно небезпечні наслідки. Найчастіше винною особою тут виступає службова особа (зокрема, капітан риболовного судна), яка, зловживаючи своїм службовим становищем, зобов'язує інших осіб (наприклад, екіпаж судна) до незаконного добування водних живих ресурсів. У такому разі діяння винної особи повинні кваліфікуватися за сукупністю злочинів – не-

¹ Бажанов, М. И. Избранные труды [Текст] / М. И. Бажанов ; [сост.: В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитонова, Е. В. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Тацій]. – Х. : Право, 2012. – С. 727.

² Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 131.

законного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом та злочину у сфері службової діяльності.

Прикладом того є дії капітана риболовного сейнера Б., який, використовуючи свої службові повноваження та необмежену владу на судні, з корисливих та кар'єристських мотивів і з метою незаконного підвищення ефективності добування риби, порушуючи пункти 14.6, 16.5 Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря, організував групу з членів екіпажу риболовного сейнера для незаконного зайняття рибним промислом способом, який веде до масового знищення риби та інших видів водних гідробіонтів, шляхом лову забороненим знаряддям – донним тралом. Усього внаслідок зловживання Б. своїм службовим становищем було незаконно добуто: 763 особини камбали-калкан, 9 особин білуги, 6 особин осетра, 62 особини севрюги, 66 особин катрана, 94 особини глоса, а також осетра загальною вагою 27,5 кг, кількість особин якого визначити не вдалося через те, що його було порублено на шматки, і, крім того, за вказівкою Б. з незаконно добутих осетрових екіпаж судна добув 3,7 кг ікри. Вчиняючи незаконний рибний промисел, Б. з метою приховування незаконного вилову риби щоденно вносив до офіційного документа «Журнал обліку добутих водних ресурсів» неправдиві відомості про те, що лов здійснювався дозволеними знаряддями лову. Усього рибному господарству України було завдано шкоди на загальну суму 121 310 грн, яку суд цілком обґрунтовано визнав тяжкими наслідками злочину, кваліфікувавши діяння Б. за ч. 2 ст. 249, ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 366 КК¹. У цьому прикладі службова особа, використовуючи дії підлеглих, які виконували її розпорядження, спричинила суспільно небезпечні наслідки. Причинний зв'язок тут наявний, але не є безпосереднім, а опосередкованим діями інших членів екіпажу риболовного судна. Водночас шкода, заподіяна довкілля, є єдиним і неподільним наслідком дій усіх співучасників.

Здебільшого при незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом усі співучасники виконують об'єктивну сторону злочину, тобто має місце співучасть у формі співвиконавства. Наприклад, Т., К., П., С., О. за попередньою змо-

¹ Кримінальна справа № 1-7, 2004 р. [Текст] // Архів Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області.

вою між собою, з метою особистого вжитку, незаконно використовуючи заборонені знаряддя лову в нерестовий період, на двох гумових човнах запливли на річку Каланча, де посипали чотири риболовецькі сітки для вилову річкової риби, після чого почали ловити рибу забороненим знаряддям лову – електровудкою. Унаслідок цих дій без належного дозволу було виловлено рибу короп у кількості 69 особин та рибу карась в кількості 170 особин, чим заподіяли шкоду на загальну суму 2626 грн.¹ У цій справі причиною настання суспільно небезпечних наслідків стали спільні дії Т., К., П., С. і О. Тому причинний зв'язок встановлювався тут не між окремими діями Т., К., П., С. і О. та суспільно небезпечними наслідками, а між спільними діями Т., К., П., С. і О. як співучасників та єдиним спільним наслідком у вигляді істотної екологічної шкоди.

Необхідний причинний зв'язок відсутній, якщо дії особи, хоча і являли собою незаконне добування водних організмів, проте не стали необхідною умовою фактичного настання суспільно небезпечних наслідків. На це звертається увага в абз. 2 п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля»: «з'ясовуючи обставини вчиненого протиправного діяння, необхідно особливо ретельно перевіряти, чи є причиновий зв'язок між ним і фактом заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, чи не зумовлені шкідливі наслідки факторами, що не залежали від волі підсудного (стихійне лихо, пожежа тощо)»².

Так, незаконне добування навіть великої кількості риби не можна вважати злочином, який передбачений у ст. 249 КК, якщо загибель риби сталася з інших причин (наприклад, унаслідок кліматичних змін, забруднення водойм стічними водами тощо). Ці причини мають назву: «сили, що приєдналися», або «привхідні сили». Вони засвідчують відсутність причинного зв'язку в тому разі, якщо вони приєдналися, виникли і впливали самостійно³, тобто незалежно від дій суб'єкта.

¹ Кримінальна справа № 1-189, 2006 р. [Текст] // Архів Каланчацького районного суду Херсонської області.

² Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля [Текст] : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 10 груд. 2004 р. № 17 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 1. – С. 9.

³ Гавриш, С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства [Текст] : наук. вид. / С. Б. Гавриш. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2002. – С. 201.

Установлення причинного зв'язку у злочинах з матеріальним складом, до яких належить незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, має істотне значення при визначенні наявності у діях особи складу злочину, дозволяючи відмежовувати злочинну поведінку від незлочинної (наприклад, від адміністративного правопорушення).

Висновки до розділу 3

Висвітлення ознак об'єктивної сторони незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом дає підстави зробити такі висновки:

1. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом є злочином з матеріальним складом, обов'язковими ознаками його об'єктивної сторони виступають діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між діянням і наслідками. У зв'язку з бланкетним характером диспозиції кримінально-правової норми, яка міститься у ст. 249 КК, зміст певної частини ознак об'єктивної сторони злочину, що розглядається, конкретизується не в самому кримінальному законі, а в інших нормативних актах, якими визначається порядок зайняття водними промислами.

2. Водний добувний промисел здійснюється шляхом виконання дій, спрямованих на вилучення певної кількості водних біоресурсів, із подальшим оберненням особою, яка діє, продуктів та продукції добування на свою користь або користь третіх осіб. З метою уникнення багатозначності при вживанні терміна «промисел» пропонується внести зміни до ст. 249 КК, визначивши злочин як «незаконне добування водних живих ресурсів». У ч. 2 ст. 249 КК запропоновано замінити слово «діяння» на «дії».

3. Незаконним зайняттям водними промислами визнано вилучення водних ресурсів з природного середовища, що здійснюється: без дозволу та (або) інших документів, наявність яких є обов'язковою; за наявності таких документів, але з недотриманням передбачених в них вимог; щодо тих видів живих ресурсів або тих особин водних тварин, на які поширюється заборона чи обмеження вилову; з виловом водних живих ресурсів у кількостях, що перевищують встанов-

лені у нормативно-правових актах ліміти; у заборонений час, в заборонених місцях, забороненими способами, засобами чи знаряддями.

4. Зайняттям водним добувним промислом в заборонений час пропонується визнавати добування водних живих ресурсів, вчинене: в періоди року, протягом яких забороняється зайняття будь-яким водним добувним промислом; у періоди року, впродовж яких забороняється вилов певних видів водних тварин та рослин; у темну пору доби з застосуванням підсвічування.

5. Місцем вчинення суспільно небезпечного діяння, яке карається відповідно до ст. 249 КК, є водоймища в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. Добування водних організмів у деяких із безумовно заборонених місць, таких, як водойми, що розташовані на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, в зоні відчуження на територіях, радіоактивно забруднених унаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, або інших територіях у межах зон надзвичайної екологічної ситуації чи екологічного лиха, доцільно передбачити в ч. 1 ст. 249 КК, оскільки такі діяння містять у собі реальну загрозу заподіяння істотної шкоди довкіллю та (або) здоров'ю людей.

6. Пропонується проект роз'яснення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо визначення знаряд і засобів проти довкілля таким чином: «під знаряддями кримінальних правопорушень проти довкілля треба розуміти предмети, які умисно застосовувалися виконавцем незаконного полювання, вилову риби, порубки дерев тощо в процесі вчинення злочинних дій для безпосереднього добування природних ресурсів: рушниці, пастки, капкани, сокири, пили, вибухівка, отрута, рибальські сіті, електровудки та ін. Під засобами кримінальних правопорушень зазначеної категорії слід розуміти предмети, які умисно використовувалися виконавцем чи співучасником для полегшення вчинення протиправного діяння: транспортні засоби, плавучі засоби, водолазні костюми та інше плавальне спорядження, пристрої для підсвічування тощо».

Використання риболовних суден як специфічного виду плавучих засобів при незаконному зайнятті водними промислами полегшує вчинення злочину, дозволяє добути більшу кількість видів тваринно-

го та рослинного світу і значно збільшити розмір улову, отже, підвищує суспільну небезпечність вчиненого. З цієї причини є доцільним визнати використання цих засобів як кваліфікуючу ознаку злочину в ч. 2 ст. 249 КК.

7. Запропоновано визначення способу масового знищення тварин як системи прийомів і методів, застосування яких спричиняє загибель невизначено великої кількості представників тваринного світу (риб, ссавців та ін.) чи зникнення їх популяції в цілому на певній території або здатне спричинити таку загибель чи зникнення популяції шляхом непоправного калічення представників дикої фауни. Подібне роз'яснення, попередньо уточнивши назву цього способу у ч. 2 ст. 249 КК, доцільно надати у роз'ясненні Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

8. У роботі надано й розкрито поняття шкоди, яка заподіюється кримінальними правопорушеннями проти довкілля, та її складових у злочині, передбаченому ст. 249 КК. Під такою шкодою слід розуміти фактично заподіяну довкіллю істотну шкоду, яка поєднує в собі як матеріальні, так і нематеріальні збитки. Нематеріальний характер шкоди, заподіяної незаконним зайняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, може проявлятися у: погіршенні умов існування організмів у водоймі, скороченні або зникненні популяцій видів, як тих, представники яких добуті, так і інших, що пов'язані ланцюгом живлення, чи втраті ними здатності до самовідтворення тощо. Матеріальний (економічний) критерій шкоди, заподіяної довкіллю, характеризується типовими формами матеріальної шкоди, якими є прямі збитки (безпосереднє скорочення запасів водних живих ресурсів) та упущена вигода (внаслідок втрати потомства і погіршення умов відтворення водних живих ресурсів), однак збитки, яких зазнає держава внаслідок злочинних діянь проти довкілля, за своєю сутністю не збігаються з майновою шкодою, що заподіюється злочинами проти власності.

9. Пропонується законодавчо диференціювати розміри шкоди, заподіяної злочином, на значні, великі й особливо великі та розглядати їх як ознаки відповідно основного, кваліфікованого й особливо кваліфікованого складу злочину. На підставі останніх змін у законодавстві рекомендується законодавчо визначити вартісний критерій шкоди, заподіяної внаслідок незаконного зайняття рибним, звіриним

або іншим водним добувним промислом, у примітці до ст. 249 КК, виклавши це положення таким чином: «істотною шкодою, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається шкода, яка у п'ять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Шкодою у великих розмірах, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається шкода, яка у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Шкодою в особливо великих розмірах, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається шкода, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

Сутність обставин, що не мають вартісних показників, проте впливають на розмір шкоди, заподіяної довкіллю, доцільно розкрити у роз'ясненні Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у такій редакції: «у ст. 249 КК розмір заподіяної злочином шкоди визначається з урахуванням матеріальних збитків, а також інших обставин, що впливають на розмір шкоди, заподіяної довкіллю. Під іншими обставинами, що впливають на розмір шкоди, заподіяної довкіллю, слід розуміти сукупність інших, крім вартісного, критеріїв цієї шкоди, до яких належать, зокрема, кількість водних тварин та рослин на всіх стадіях розвитку, які були вилучені, знищені, ушкоджені або заражені внаслідок незаконного добування, порівняно з чисельністю їх популяції в конкретній місцевості (водоймі); їх промислова, екологічна значущість, а також особливості відтворення в конкретній місцевості; зникнення популяцій водних організмів, знищення місць їх розмноження тощо».

10. Для об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 249 КК, характерним, як правило, є безпосередній причинний зв'язок, коли дія (незаконний водний промисел) без втручання будь-яких додаткових умов безпосередньо породжує суспільно небезпечні наслідки. Однак на практиці трапляються випадки, коли винна особа, використовуючи дії інших осіб, заподіює суспільно небезпечні наслідки. У таких випадках має місце опосередкований причинний зв'язок між дією та наслідками. Необхідний причинний зв'язок відсутній, якщо дії особи, хоча і являли собою незаконне добування водних організмів, проте не стали необхідною і достатньою умовою фактичного настання суспільно небезпечних наслідків.

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ

4.1. Ознаки суб'єктивної сторони незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом

Внутрішню, психічну діяльність суб'єкта при вчиненні ним будь-якого діяння, що містить об'єктивні ознаки злочину, відображає такий елемент складу злочину, як суб'єктивна сторона.

Положення сучасної кримінально-правової науки та визначення злочину в ч. 1 ст. 11 КК доводять, що винність є невід'ємною ознакою злочину; принцип відповідальності особи лише за наявності її вини, закріплений у ч. 1 ст. 62 Конституції України та ч. 2 ст. 2 КК, являє собою один із найважливіших принципів кримінального права. Поряд із цим особливості суб'єктивної сторони злочину впливають на ступінь тяжкості останнього, суспільну небезпечність особи, яка його вчинила, і, відтак, кваліфікацію злочину та санкцію кримінально-правової норми, а також на вид та розмір покарання, яке призначається.

Погляди більшості науковців щодо структури суб'єктивної сторони злочину та співвідношення її ознак в основному збігаються, але в літературі зустрічаються й особливі позиції. Так, деякі автори отожднюють поняття «суб'єктивна сторона злочину» і «вина»¹, а інші

¹ Дагель, П. С. Содержание, форма и сущность вины в советском уголовном праве [Текст] / П. С. Дагель // Правоведение. – 1969. – № 1. – С. 78; Дагель, П. С. Субъективная сторона преступления и ее установление [Текст] / П. С. Дагель,

навіть наділяють поняття «вина» ширшим значенням, ніж поняття «суб'єктивна сторона»¹. Їх висновки ґрунтуються на тлумаченні вини як комплексного психічного процесу, що розгортається в часі на фоні психологічного стану суб'єкта й виражає психічні властивості, якості особистості (П. С. Дагель, Д. П. Котов)², або як негативного ставлення особи до цінностей суспільства (Ю. А. Демидов)³.

Для того щоб визначити місце вини у структурі складу злочину, необхідно з'ясувати зміст цього поняття. У ст. 23 КК уперше віднайшло своє законодавче закріплення те, що виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Слово «ставлення» вживається тут у значенні «характер поведінки з чим-небудь»⁴, а синонімічне слово «відношення» (рос. «отношение») може означати зв'язок або взаємозв'язок між предметами, явищами тощо⁵. Це дає підстави обмежувати зміст вини тими аспектами психічної діяльності особи, які взаємопов'язані з об'єктивними ознаками вчинюваного суспільно небезпечного діяння.

Ось чому предметний зміст вини, який являє собою сукупність фактичних обставин, що мають юридичне значення, та з яким взаємопов'язана психічна діяльність, визначається конструкцією складу конкретного злочину⁶, а не суто суб'єктивними особливостями винної особи.

Д. П. Котов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – С 41–43; Лекшас, И. Вина как субъективная сторона преступного деяния [Текст] / И. Лекшас ; пер. с нем., под ред. и с предисл. А. А. Пионтковского. – М. : Госюриздат, 1958. – С. 12.

¹ Демидов, Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве [Текст] / Ю. А. Демидов. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 114.

² Дагель, П. С. Субъективная сторона преступления и ее установление [Текст] / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – С. 43–44.

³ Демидов, Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве [Текст] / Ю. А. Демидов. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 118.

⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – С. 1382.

⁵ Там само. – С. 175; Новий тлумачний словник української мови [Текст] / [уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко]. – Вид. 2-ге, випр. – К. : Аконіт, 2007. – Т. 1 : А–К. – С. 314; Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка [Текст] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова ; Рос. акад. наук, Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М. : ООО «ИТИ Технологии», 2007. – С. 475; Философский словарь [Текст] / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987. – С. 348.

⁶ Рагор, А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений [Текст] / А. И. Рагор. – М. : ООО «Профобразование», 2001. – С. 15.

Указуючи на недоліки психологічної концепції вини, окремі дослідники пропонують звернутися до іншої – так званої оціночної, або нормативної, концепції. Деякий час у радянській кримінально-правовій науці прибічниками цієї концепції були ті автори, які наділяли вину статусом підстави кримінальної відповідальності як сукупності об'єктивних та суб'єктивних обставин¹, випускаючи з уваги місце вини у структурі складу злочину. У подальшому ці ідеї стали предметом широкої критики.

На думку С. Б. Гавриша, концепція вини, сприйнята вітчизняним законодавцем, не вписується повністю у рамки ні психологічних, ні оціночних теорій². Це твердження справедливе в тому сенсі, що неможливо ототожнювати вину з усіма проявами психічної діяльності людини. Так, у формах вини проявляється суспільна небезпечність як ознака, що є усвідомленою або може і повинна бути усвідомлена винною особою³; багато психічних процесів і явищ (мотиви, мета, емоції, почуття тощо) хоча й можуть характеризувати вину, однак не включаються до її складу. Через конкретизацію форм вини законодавець виділяє окремі аспекти психічної діяльності, які повинні і можуть бути доведені в судовому порядку. Незважаючи на вказані обставини, в основу поняття вини покладено категорію психічного ставлення. Зміст вини в її формах, як справедливо відзначав Ю. А. Демидов, є лише основою для негативної оцінки з боку держави і суспільства вчиненого діяння та осуду особи, яка його вчинила, а не самою цією оцінкою⁴.

У частинах 1, 3 ст. 62 Конституції України та ч. 2 ст. 2 КК поняття вини вживається в іншому значенні, яке містить елементи оціночної теорії. Науковці вважають таку багатозначність невиправданою і пропонують редакційно уточнити відповідні законодавчі положення, наприклад, у наведених статтях замінивши поняття «вина» на термін «винуватість» (або «винність»), який включає в себе процесу-

¹ Утевский, Б. С. Вина в советском уголовном праве [Текст] / Б. С. Утевский. – М. : Госюриздат, 1950. – С. 5.

² Гавриш, С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства [Текст] : наук. вид. / С. Б. Гавриш. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2002. – С. 326.

³ Демидов, Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве [Текст] / Ю. А. Демидов. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 70.

⁴ Там само. – С. 121.

альний момент – висновок про те, що саме ця особа вчинила відповідне діяння, яке містить склад злочину¹.

Що стосується застосування легальної дефініції вини щодо злочинів із формальним складом, то, на думку деяких дослідників, вина констатується лише щодо злочинів із матеріальними складами. Вони вважають, що до настання наслідків узагалі не можна казати ні про умисел, ні про необережність, така можливість з'являється після того, як наслідки фактично настали². Така точка зору недостатньо виправдана, оскільки вина іманентно володіє певним змістом і формою. Як слушно зазначає І. Лекшас, якщо у конкретному випадку неможливо встановити ні ознак умислу, ні ознак необережності, у такому разі вина взагалі відсутня³. А у низці злочинів із формальним складом форма вини вказана законодавчо.

Тож, при встановленні вини у злочинах із формальним складом доводиться дещо відступати від законодавчих дефініцій, обмежуючи інтелектуальну ознаку усвідомлення суспільно небезпечного характеру самого діяння, а вольову – бажанням вчинення останнього⁴.

Як оптимальний вихід із ситуації, що склалася, можна запропонувати не уточнення статей Особливої частини КК, а внесення змін до легальної дефініції вини (її форм), наприклад, шляхом її диференційованого формулювання для матеріальних і формальних складів. Так, у літературі висловлені погляди стосовно доцільності в ч. 2 ст. 24 КК вказівки на те, що у злочинах із формальним складом умисел є прямим, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння і бажала його вчинення (В. А. Ломако)⁵. Р. В. Вереша пропонує легальні дефініції всіх видів вини (прямого і непрямого умислу, злочинної самовпевненості і злочинної недбалості) надавати у різних частинах статей 24 і 25 КК окремо щодо злочинів,

¹ Вереша, Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Р. В. Вереша ; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – С. 10–11.

² Мальков, В. П. Субъективные основания уголовной ответственности [Текст] / В. П. Мальков // Государство и право. – 1995. – № 1. – С. 92–93.

³ Лекшас, И. Вина как субъективная сторона преступного деяния [Текст] / И. Лекшас ; пер. с нем., под ред. и с предисл. А. А. Пионтковского. – М. : Госюриздат, 1958. – С. 33.

⁴ Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 159–160.

⁵ Там само. – С. 160.

визнання яких закінченими пов'язується з настанням наслідків, та злочинів, закінчення яких не пов'язано з настанням наслідків¹.

Таким чином, кримінально-правове поняття вини обмежується двома формами: умислом та необережністю. Будь-які інші прояви психічної активності особи можуть або включатися до структури суб'єктивної сторони злочину, або взагалі не мати юридичного значення. Це означає, що за своїм обсягом поняття суб'єктивної сторони злочину та вини не співпадають: до складу першої включаються такі ознаки, як вина (обов'язкова ознака), мета злочину, мотиви злочину (факультативні ознаки, що стають обов'язковими лише для конкретних злочинів). Крім того, юридично значущими ознаками суб'єктивного плану виступають завідомість, сильне душевне хвилювання, помилка. Для характеристики вираженого зовні результату, адекватного стійкому і цілеспрямованому психічному ставленню особи до нього, у КК вживається також термін «злочинний намір» (ч. 2 ст. 32, ч. 1 ст. 68 КК).

Вині, як і будь-якому явищу, притаманний не лише власний зміст, а й форма. Під формою розуміють спосіб існування та вираження змісту явища, а також внутрішню організацію змісту (тобто структуру)². Форма вини визначається зазначеним у законі співвідношенням психічних елементів (свідомість і воля) та вказує на спосіб інтелектуальної і вольової взаємодії суб'єкта з об'єктивними обставинами, що становлять юридичну характеристику певного виду злочинів³.

У диспозиції ст. 249 КК відсутня безпосередня вказівка на форму вини, з якої може бути вчинено незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Законодавча невизначеність породжує відсутність серед науковців, які досліджували суб'єктивну сторону зазначеного злочину, єдності думок щодо цієї проблеми. Так, деякі вчені вважають, що злочин може вчинятися як умисно, так і необережно⁴, на думку інших, для злочину характерна

¹ Вереша, Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Р. В. Вереша ; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – С. 14.

² Философский словарь [Текст] / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987. – С. 434.

³ Рарог, А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений [Текст] / А. И. Рарог. – М. : ООО «Профобразование», 2001. – С. 17.

⁴ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] / відп. ред. С. С. Яценко. – 4-те вид., переробл. та допов. – К. : А. С. К., 2006. – С. 523; Науково-

лише умисна форма вини¹, треті обмежують вину у злочині прямим умислом².

Точка зору другої групи криміналістів видається найбільш переконливою, зважаючи на те, що вчинення злочину супроводжується вмотивованою діяльністю особи, яка найчастіше спрямована на досягнення конкретної мети, реалізація якої забезпечується незаконним добуванням водних тварин та рослин. Однак іноді розмір шкоди, заподіяної злочином, виходить за межі наслідків, до яких прагнула особа, відповідно щодо такої шкоди має місце непрямий умисел. У процесі проведеного нами узагальнення кримінальних справ цієї категорії було встановлено, що понад 99,1 % таких злочинів учинено з прямим умислом, а близько 0,9 % – з непрямим.

Дослідження умислу передбачає з'ясування його інтелектуального та вольового моментів. При цьому інтелектуальний момент визначає зміст умислу, а вольовий – його спрямованість³.

практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] : у 2 ч. / під заг. ред. М. О. Потєбенька, В. Г. Гончаренка. – Особлива частина. – К. : ФОРУМ, 2001. – С. 445; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] : у 3 кн. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка. – К. : ФОРУМ, 2005. – Кн. 2 : Особлива частина (статті 109–254). – С. 658.

¹ Гавриш, С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства [Текст] : наук. вид. / С. Б. Гавриш. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2002. – С. 333; Корчева, З. Г. Уголовно-правовая охрана природы в УССР [Текст] / З. Г. Корчева. – Харьков : Харьк. юрид. ин-т, 1975. – С. 67; Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст] : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. – С. 451; Курс советского уголовного права [Текст] : в 6 т. / [редкол.: А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе]. – Часть Особенная. – М. : Наука, 1971. – Т. V : Преступления против личности, ее прав. Хозяйственные преступления. – С. 538; Леонтьев, Б. М. Ответственность за хозяйственные преступления [Текст] / Б. М. Леонтьев. – М. : Госюриздат, 1963. – С. 177; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року [Текст] / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон : А. С. К., 2001. – С. 667; Шкурко, В. А. Браконьерство и борьба с ним [Текст] / В. А. Шкурко. – Минск : Университетское, 1986. – С. 73.

² Галахова, А. В. Уголовная ответственность за хозяйственные преступления: вопросы квалификации [Текст] / А. В. Галахова. – М. : Юрид. лит., 1987. – С. 100; Жевлаков, Э. Н. Экологические преступления и экологическая преступность [Текст] / Э. Н. Жевлаков. – М. : Белые альвы, 1996. – С. 59; Загородников, Н. И. Советское уголовное право. Общая и Особенная части [Текст] / Н. И. Загородников. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 423.

³ Дагель, П. С. Субъективная сторона преступления и ее установление [Текст] / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – С. 83.

Інтелектуальний момент умислу можна з достатнім ступенем умовності диференціювати на ретроспективний – усвідомлення фактичних обставин – та перспективний – передбачення обставин, які повинні наступити в майбутньому.

Усвідомлення реальності (ознак вчинюваного діяння та інших фактичних обставин) при умислі передбачає адекватне відображення у свідомості особи, яка вчиняє злочин, фактичного характеру об'єктивних ознак злочину, що мають значення для кваліфікації злочину та індивідуалізації відповідальності злочинця, а також соціального значення свого діяння¹. Виходячи з буквального тлумачення змісту ст. 23 КК, це усвідомлення повинно обмежуватися психічним ставленням особи до свого діяння й не охоплювати інших фактичних обставин, які мають місце при вчиненні передбаченої КК дії чи бездіяльності. Проте, як справедливо відзначає А. В. Наумов, такий висновок не відповідає теорії кримінального права і судовій практиці: насправді будь-які обставини вчинюваного злочину можуть бути поставлені особі за вину².

Зокрема, при вчиненні незаконного зайняття рибним, звіриним та іншим водним добувним промислом особа має усвідомлювати не лише об'єктивні характеристики своїх дій, спрямованих на свавільне добування водних біоресурсів, а й інші фактичні обставини: ознаки водних тварин або рослин, що характеризують їх як предмет злочину; пору року, час доби, коли вчиняється дія; місце (наприклад, назву водойми, її розташування на території природно-заповідного фонду або в зоні надзвичайної екологічної ситуації чи екологічного лиха); конкретну обстановку тощо. Усвідомлення цих обставин свідчить і про розуміння особою того, що її дії не відповідають встановленому порядку добування водних живих ресурсів. При вчиненні злочину спеціальним суб'єктом, на думку В. В. Устименка, особа повинна усвідомлювати й окремі соціальні властивості, які характеризують її як суб'єкта конкретного злочину³.

¹ Дагель, П. С. Субъективная сторона преступления и ее установление [Текст] / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – С. 83, 85.

² Наумов, А. В. Российское уголовное право. Общая часть [Текст] : курс лекций / А. В. Наумов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : БЕК, 1999. – С. 221.

³ Устименко, В. В. Специальный субъект и субъективная сторона преступления [Текст] / В. В. Устименко // Проблемы социалистической законности : респ. междувед. науч. сб. – Харьков : Вища шк., 1986. – Вып. 17. – С. 133.

У свою чергу, неусвідомлення або неадекватне усвідомлення винним деяких фактичних обставин може мати важливе кримінально-правове значення, впливати на визнання діяння злочином та кваліфікацію останнього. Так, в абз. 5 п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля», де йдеться про кваліфікацію незаконного вилову водних живих ресурсів зі спеціально облаштованих або пристосованих водоймищ, у яких вони вирощуються підприємствами, організаціями чи громадянами, як злочину проти власності, доцільно було вказати, що *«зазначене положення не стосується випадків, коли особа не усвідомлювала, що здійснює незаконне добування водних живих ресурсів із зазначених категорій водоймищ»*. У разі розширення диспозиції ч. 1 ст. 249 КК за рахунок закріплення незаконного добування водних живих ресурсів, вчиненого на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду або в зоні надзвичайної екологічної ситуації чи екологічного лиха, а також незаконного добування водних живих ресурсів, що належать до особливо цінних видів тваринного або рослинного світу чи видів, які занесені до Червоної книги України, як альтернативних злочинних діянь неправильне уявлення особи про особливий статус указаних територій, економічну цінність або рідкість живих організмів може за наявності вибачальної помилки виключати вину особи у вчиненні кримінального правопорушення проти довкілля. Прикладом може бути добування рідкісної риби, яка внаслідок значної зовнішньої схожості була помилково сприйнята за представника поширеного виду.

В інших злочинах фактичними обставинами, усвідомлення яких охоплюється змістом вини, можуть виступати також ознаки потерпілого, деякі характеристики співучасників тощо.

Ураховуючи зазначене вище, слід запропонувати внести зміни до ст. 23 КК, виклавши її в такій редакції: *«виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, її наслідків та інших фактичних обставин, які впливають на зміст вини і мають кримінально-правове значення, виражене у формі умислу або необережності»*.

Розуміючи ознаки свого діяння та інші фактичні обставини, винний усвідомлює, що своїми діями посягає на суспільні відносини, які забезпечують у водній екосистемі раціональне використання та охо-

рону біоресурсів, що мають промислове значення, збереження екологічної рівноваги та підтримання природного відтворення й екологічної безпеки, тобто на об'єкт злочину. При цьому особа, звичайно, усвідомлює і суспільно небезпечний характер своїх дій.

Відсутність усвідомлення зазначених властивостей дії та її фактичних обставин свідчить про відсутність умисного ставлення особи до тих чи інших об'єктивних ознак злочину і тим самим виключає суб'єктивну сторону цього злочину.

Питання про те, чи повинна особа усвідомлювати також протиправність вчинюваних дій, у науці кримінального права залишається дискусійним. Так, деякі вчені вважають, що усвідомлення протиправності діяння є необхідною складовою інтелектуального моменту умислу¹, інші не поділяють цю точку зору².

Аналіз чинного законодавства України, зокрема ч. 2 ст. 68 Конституції України, де закріплено принцип «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності», та ст. 24 КК, де при визначенні видів умислу не вказано на необхідність усвідомлення винною особою протиправності вчинюваного діяння, дає підстави більш аргументованим визнати твердження, що усвідомлення протиправності не включається до змісту інтелектуального моменту умислу. Зазначений конституційний принцип логічно узгоджується з іншими конституційними положеннями, наприклад з наявністю конституційно-

¹ Волков, Б. С. Проблема воли и уголовная ответственность [Текст] / Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1965. – С. 25–27; Гавриш, С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства [Текст] : наук. вид. / С. Б. Гавриш. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2002. – С. 354; Иванов, Н. Г. Принцип субъективного вменения и его реализация в УК [Текст] / Н. Г. Иванов // Государство и право. – 1999. – № 10. – С. 56; Пионтковский, А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву [Текст] / А. А. Пионтковский. – М. : Госюриздат, 1961. – С. 355.

² Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.]; відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв; наук. ред. В. А. Клименко та М. І. Мельник. – К. : Прав. джерела, 2002. – С. 139; Курс советского уголовного права (Часть Общая) [Текст] : в 2 т. / отв. ред.: Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – Т. I. – С. 413–414; Лекшас, И. Вина как субъективная сторона преступного деяния [Текст] / И. Лекшас; пер. с нем., под ред. и с предисл. А. А. Пионтковского. – М. : Госюриздат, 1958. – С. 57–58; Магитшевський, П. С. Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] / П. С. Магитшевський. – К. : А. С. К., 2001. – С. 138; Рарог, А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений [Текст] / А. И. Рарог. – М. : ООО «Профобразование», 2001. – С. 29.

го обов'язку будь-якої особи незалежно від рівня її правових знань «неухильно додержуватися Конституції України та законів України» (ч. 1 ст. 68 Конституції України) та можливістю ознайомитися з ними, яка забезпечується спеціально встановленим порядком їх оприлюднення, що випливає зі ст. 57 Конституції. Крім того, на підставі усвідомлення суспільної небезпечності свого діяння будь-яка особа в багатьох випадках може зробити висновок і про його протиправність, навіть без ознайомлення із текстом тих чи інших нормативно-правових актів (КК, спеціальних правил рибальства тощо).

Отже, усвідомлення фактичних ознак, обставин та суспільно небезпечного характеру діяння достатньо для встановлення першого інтелектуального елементу умисної форми вини; усвідомлення чи неусвідомлення суб'єктом юридичних ознак своєї поведінки на його вину не впливає.

Характер передбачення як друга складова інтелектуального моменту умислу визначається тим, який саме його вид має місце – прямий або непрямий. При прямому умислі винна особа передбачає неминучість або реальну можливість, а при непряму – лише реальну можливість заподіяння суспільно небезпечних наслідків¹. При цьому термін «неминучість», мабуть, означає не заперечення імовірнісного характеру знання про майбутнє, як вважають окремі вчені², а те, що особа переконана в невідворотності настання суспільно небезпечних наслідків злочину, не усвідомлюючи наявності жодних перешкод для природного, на її суб'єктивний погляд, розвитку причинного зв'язку між дією-причиною та наслідком у вигляді заподіяної шкоди. Інакше кажучи, ідеться не про об'єктивну неминучість настання наслідків, а про *впевненість* особи в їх настанні.

При вчиненні незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом з прямим умислом особа передбачає, що її конкретні дії, виходячи із закономірностей розвитку причинного зв'язку в часі, завдадуть істотної шкоди довкіллю або неминуче, або ж, якщо суб'єкту відомі обставини, які абстрактно могли б втрутитися у перебіг причинного зв'язку (наприклад, наявність місць у водоймі, де водні тварини могли б сховатися, й це б відвернуло повне знищення їх популяції чи місць нересту тощо), реально можливо.

¹ Парог, А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений [Текст] / А. И. Парог. – М. : ООО «Профобразование», 2001. – С. 35.

² Векленко, С. Законодательное определение умышленной вины нуждается в совершенствовании [Текст] / С. Векленко // Уголов. право. – 2003. – № 1. – С. 16.

При вчиненні злочину з непрямым умислом особа передбачає лише *реальну можливість* того, що істотна шкода буде заподіяна довіллю, у неї немає абсолютної впевненості, проте існує свідоме припущення високого ступеня ймовірності настання суспільно небезпечних наслідків.

При вчиненні злочину способом масового знищення тварин (ч. 2 ст. 249 КК) особа також передбачає, що застосування цього способу здатне спричинити загибель або ушкодження невизначено великої кількості представників тваринного світу.

Вольовий момент прямого умислу – це бажання особи своїм діям досягти передбачуваного результату. При вчиненні незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом винна особа, прагнучи незаконно вилучити водні живі ресурси з їх природного стану й у подальшому обернути їх на свою користь, завжди бажає заподіяти шкоду довіллю, однак таку шкоду не в усіх випадках можна оцінити як істотну. Отже, лише воля особи, спрямована на спричинення саме істотної шкоди, засвідчує наявність у діях особи прямого умислу.

Вольовий момент непрямого умислу при вчиненні незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом полягає в тому, що особа, фактично добуваючи водні живі ресурси всупереч установленому порядку, не бажає заподіяти істотної шкоди довіллю, але свідомо допускає її настання. До зазначених суспільно небезпечних наслідків ставлення особи, як правило, є байдужим. А в окремих випадках свідоме допущення суспільно небезпечних наслідків може виявитися в безпідставному розрахунку на їх ненастання, коли воля особи нібито спрямована на недопущення наслідків свого діяння, проте розрахунок і надії є абстрактними, ні на чому конкретному не ґрунтуються (так званий розрахунок на «навмання»)¹.

Наприклад, Б., будучи службовою особою – ланковим фермерського господарства, в Азовському морі на підставі відповідного дозволу здійснював промисловий вилов бичка. Однак через несумлінне ставлення до своїх службових обов'язків Б., не перевірявши параметрів знаряддя лову на відповідність вимогам рибоохоронних норма-

¹ Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 159.

тивних актів, хоча міг і повинен був це зробити, організував і незаконно здійснював промисловий вилов бичка забороненим знаряддям лову – ручною драгою, розмір вічка якої не відповідав вимогам, які встановлені в п. 11.3 Режиму промислового рибальства в басейні Азовського моря в 2005 р. Унаслідок цього ланкою Б. було незаконно добуто 422 кг бичка, що заподіяло шкоду рибним запасам України на суму 18 650 грн. Діяння Б. суд кваліфікував за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 249 та ч. 1 ст. 367 КК¹. У цій справі винний не лише не виконував своїх службових обов'язків, а й здійснював незаконне зайняття водним добувним промислом, хоча і не бажаючи, однак свідомо допускаючи реальну можливість заподіяння істотної шкоди довкіллю. Відповідно його психічне ставлення до наслідків учиненого незаконного зайняття рибним промислом виражалось у формі непрямого умислу.

Крім законодавчо визначених видів умислу, у сучасній науці кримінального права існують й інші класифікації. Так, за часом виникнення і формування розрізняють умисел заздалегідь обдуманий і такий, що виник раптово; залежно від спрямованості і ступеня конкретизації – визначений (конкретизований) і невизначений (неконкретизований) умисел². Ураховуючи названі критерії та результати узагальнення кримінальних справ, варто відмітити, що на практиці для незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом характерний заздалегідь обдуманий умисел (100 % злочинів). Це викликано наявністю численних об'єктивних ознак діяння і стадій виконання об'єктивної сторони злочину. Зокрема, процес реалізації умислу може починатися з підшукування засобів і знарядь, обрання місця вчинення злочину на стадії готування, тривати впродовж часу розміщення знарядь лову на водоймі і безпосереднього добування водних живих ресурсів на стадії замаху та завершуватися переміщенням виловлених ресурсів у транспортний засіб. Очевидно, що вчинення зазначених дій потребує затрат часу. Разом із тим не виключено раптове виникнення умислу на вчинення злочину, наприклад, коли особа в процесі вчинення законного лову, усвідомлюючи фактичне добування ресурсів з перевищенням уста-

¹ Кримінальна справа № 1-50, 2006 р. [Текст] // Архів Приазовського районного суду Запорізької області.

² Ломако, В. А. Зміст умислу і його види [Текст] / В. А. Ломако. – Х. : Юрид. ін-т, 1991. – С. 12, 14.

новлених лімітів або представників водних тварин або рослин, що заборонені для вилову, не повертає ці ресурси у природне середовище, а обертає на свою користь або користь інших осіб, чим заподіює істотну шкоду довкіллю.

Незважаючи на те, що час виникнення умислу при вчиненні незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом на кваліфікацію злочину не впливає, заздалегідь обдуманий умисел може вказувати на підвищену асоціальність осіб, які вчинили злочини, порівняно із суб'єктами, у яких умисел на вчинення тих самих злочинів виник раптово¹. А це вже слід урахувувати при призначенні винним особам покарання.

Ступінь конкретизації умислу в злочині, який розглядається, може бути різною, але, як правило, особа більш-менш чітко передбачає характер і розмір суспільно небезпечних наслідків, включаючи навіть приблизний перелік видів водних тварин і рослин, що можуть бути добуті. Нерідко самі особливості вчинюваного діяння (місце добування, вид знарядь та засобів, обраний спосіб вчинення злочину тощо) дозволяють спрогнозувати з високим ступенем імовірності особливості шкоди, яка завдається довкіллю.

Важливим етапом дослідження внутрішніх передумов злочину також є встановлення мотивів та мети.

Під **мотивом злочину** розуміється обумовлене певними потребами чи інтересами, усвідомлене особою внутрішнє спонукання, яке викликає в неї намір вчинити злочин; а під **метою злочину** – певне уявлення особи про бажаний наслідок її суспільно небезпечного діяння. Якщо мотиви виділяються в будь-яких умисних злочинах, то мета характерна винятково для злочинів, які вчиняються з прямим умислом².

Мотив злочину є ланкою, що пов'язує свідомість та волю індивіда, а також усі об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу в єдине ціле³. У кримінальному провадженні мотиви і мета вчинення кримінально-

¹ Ломако, В. А. Зміст умислу і його види [Текст] / В. А. Ломако. – Х. : Юрид. ін-т, 1991. – С. 12.

² Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст] : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 1 : Загальна частина / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. – С. 82–83.

³ Тарарухин, С. А. Установление мотива и квалификация преступлений [Текст] / С. А. Тарарухин. – Киев : Вища шк., 1977. – С. 61.

го правопорушення є однією з обставин, які підлягають обов'язковому доказуванню (п. 2 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України, далі – КПК).

У літературі розроблено різні класифікації мотивів злочину: наприклад, розподіл їх на суспільно небезпечні, суспільно нейтральні та суспільно корисні¹; мотиви політичного характеру, низькі й такі, що позбавлені низького змісту², тощо. Проте найбільш виваженим і придатним до застосування, виходячи з потреб кримінально-правової науки та практики, є розподіл мотивів злочину на низькі і такі, що не мають низького змісту³. Вести мову про суспільно корисні мотиви є навряд чи справедливим, оскільки кримінально-правове значення мають лише мотиви злочину, а не мотиви людської поведінки взагалі як психологічна категорія. Як зауважив І. Г. Філановський, мотив, що спонукав особу до вчинення суспільно небезпечних діянь, уже не є суспільно корисним і тому не може розглядатися як такий⁴. С. А. Тарарухін висловлював схожі погляди, зауважуючи, що мотиви злочину або за своїм змістом, або за формами прояву, або за способами реалізації суперечать соціальним (правовим) вимогам⁵.

За поглядами О. І. Рарога, до низьких мотивів належать такі спонукання особи, що підвищують суспільну небезпечність діяння і визначені законодавцем як ознаки спеціальних складів злочину, або як кваліфікуючі ознаки, або як обставини, що обтяжують покарання; мотиви, які не передбачені в переліку обтяжуючих обставин, а також не використовуються в Особливій частині КК для посилення покарання, не можуть визнаватися низькими⁶. З такими доводами погодитися у повній мірі не можна, оскільки мотиви злочину не лише

¹ Дагель, П. С. Суб'єктивная сторона преступления и ее установление [Текст] / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – С. 196–198.

² Волков, Б. С. Мотивы преступлений (уголовно-правовое и социально-психологическое исследование) [Текст] / Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1982. – С. 38.

³ Бажанов, М. И. Избранные труды [Текст] / М. И. Бажанов ; [сост.: В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитоновна, Е. В. Шевиченко ; отв. ред. В. Я. Тацый]. – Харьков : Право, 2012. – С. 739.

⁴ Филановский, И. Г. Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению [Текст] / И. Г. Филановский. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1970. – С. 62.

⁵ Тарарухин, С. А. Установление мотива и квалификация преступлений [Текст] / С. А. Тарарухин. – Киев : Вища шк., 1977. – С. 15.

⁶ Рарог, А. И. Суб'єктивная сторона и квалификация преступлений [Текст] / А. И. Рарог. – М. : ООО «Профобразование», 2001. – С. 68–69.

враховуються при визначенні характеру суспільної небезпечності діяння, а й є найважливішим чинником в оцінці причин злочину та суспільної небезпечності особи, яка його вчинила¹. Таким чином, навіть якщо мотив не виступає ані ознакою, що впливає на кваліфікацію злочину, ані обставиною, яка пом'якшує або обтяжує покарання, він може характеризувати особу злочинця: так, низькі мотиви підвищують ступінь суспільної небезпечності особи винного, мотиви, що не визнаються низькими, у багатьох випадках можуть сприяти її позитивній характеристиці.

Відсутність законодавчої конкретизації мотивів злочину породжує труднощі під час віднесення того чи іншого мотиву до однієї із зазначених груп. У зв'язку з цим варто відзначити, що з причини великого різноманіття мотивів людської діяльності навести хоча б приблизний перелік типових низьких та інших мотивів у кримінальному законі не уявляється можливим. Тому проблема детального висвітлення окремих мотивів злочину потребує розв'язання переважно шляхом здійснення узагальнень практики правозастосовчої діяльності, результати яких мають втілюватися як у положеннях закону, так і рішеннях судів різних інстанцій. Однак у судовій практиці мети та мотивам як факультативним ознакам суб'єктивної сторони злочину, що досліджується, не завжди приділяється належна увага. Про це свідчить те, що лише у 13,4 % аналізованих кримінальних справ вдалося чітко встановити мотиви і мету злочину. У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довікілья» роз'яснень, які б стосувалися питань мотивів і мети правопорушень проти довікілья, немає взагалі.

Вивчення кримінальних справ дає підставу рекомендувати правозастосовчим органам більшою мірою використовувати дані справи задля встановлення мотивів та мети злочину, оскільки це встановлення відіграє важливу роль при визначенні ступеня суспільної небезпечності злочину та особи, яка його вчинила. Тож, за наявного стану судової практики вважаємо за доцільне у роз'ясненні Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ дати рекомендацію такого змісту: *«відповідно до вимог п. 2*

¹ Савченко. А. В. Мотив і мотивація злочину [Текст] : монографія / А. В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – С. 75.

ч. 1 ст. 91 КПК судам у кримінальному провадженні необхідно встановлювати не лише вину обвинуваченого у вчиненні конкретного кримінального правопорушення проти довкілля, а й мотиви кримінального правопорушення. Якщо протиправне діяння було вчинено з прямим умислом, крім мотивів, має бути з'ясована також його мета. У тих випадках, коли мотиви або мета не є обов'язковими ознаками складу кримінального правопорушення і не визнані судом як обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, вони в будь-якому випадку повинні бути ретельно досліджені і можуть враховуватися як обставини, що характеризують особу винного».

При дослідженні мотивів, які властиві злочинам проти довкілля, С. Б. Гавриш виділяє особливий вид мотивів – екологічні, що залежно від характеру злочину можуть бути первинними (основними) або вторинними (похідними) стосовно неекологічних спонукань (користі, виробничих інтересів та ін.)¹. Виокремлення екологічних мотивів уявляється прийнятним, однак при вчиненні злочинів, пов'язаних із добуванням природних ресурсів, зазвичай ставиться мета змінити (знищити, переробити тощо) або обернути на свою користь чи користь інших осіб (спожити, продати тощо) вилучені з природного середовища об'єкти. Відповідно задоволення потреби і реалізація мети злочину досягаються через вчинення певних дій щодо предметів, до яких залучена людська праця, таких, що набули властивостей товару. Тому, наприклад, корисливі мотиви незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом за своєю сутністю збігаються з корисливими мотивами злочинів проти власності, а наявності особливих екологічних мотивів тут встановити неможливо. Натомість, за припущенням С. Б. Гавриша, домінуючі екологічні мотиви мають місце в тих випадках, коли метою злочинної поведінки особи є екологічно значущий результат (зміна клімату, балансу вологи в регіоні при осушуванні його чи затопленні і т. ін.), наприклад, при проведенні незаконних експериментів із природним середовищем, екоциді та інших аналогічних злочинах².

Мотиви і мета як психічні явища та ознаки суб'єктивної сторони злочину тісно між собою пов'язані: потреба особи є початковим ета-

¹ Гавриш, С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства [Текст] : наук. вид. / С. Б. Гавриш. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2002. – С. 438.

² Там само. – С. 439–440.

пом будь-якої свідомої психічної діяльності, у тому числі і злочинної, через що мотиви не тільки спонукають особу до вчинення умисного злочину, але й викликають у її свідомості бажання досягти таким чином певного наслідку (задовольнити свою потребу чи інтерес), тобто діяти цілеспрямовано (В. А. Ломако)¹. Отже, суттєві висновки щодо мети злочину можна зробити на основі дослідження його мотивів і, навпаки, лише з'ясування мети дає можливість у повному обсязі охарактеризувати мотиви злочину, віднести останні до низьких або ж таких, які не мають низького характеру.

Серед кримінальних справ про незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом у 8,6 % випадків винною особою ставилася мета збуту продуктів та продукції добування, у 4,6 % випадків – корисливі мотиви були поєднані з метою споживання і пов'язані з потребою харчового використання предметів водного промислу. У 0,2 % випадків корисливі мотиви поєднувалися з іншими (кар'єристськими) мотивами та супроводжувалися метою перевиконання плану вилову водних живих ресурсів. Загалом, як уже було відзначено, кримінальні справи зазначеної категорії, у яких мета і мотиви злочину були з'ясовані, становлять лише 13,4 % від загальної кількості аналізованих справ. Якщо ж взяти ці справи за 100 %, то виходить, що у 64,2 % були встановлені корисливі мотиви, поєднані з метою збуту, у 34,3 % – корисливі мотиви, поєднані з метою споживання, у 1,5 % – корисливі мотиви, поєднані з іншими цілями. Отримані у процесі дослідження кримінальних справ дані, мабуть, цілковито не відображають усі можливі види мотивів і мети, що притаманні злочину, оскільки ці ознаки суб'єктивної сторони чітко визначалися лише в кожній восьмій справі.

Незважаючи на вказану неповноту, результати узагальнень судової практики дають підстави до виділення трьох груп мотивів, що мають місце при вчиненні незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом: корисливих, які, очевидно, мають розглядатися як низькі, корисливих, що не мають низького характеру, та некорисливих.

Корисливі мотиви полягають у прагненні одержати матеріальну вигоду для себе або інших осіб, спонуканні до незаконного збагачен-

¹ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст] : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-ге вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 1 : Загальна частина / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. – С. 82.

ня¹. Особливість корисливих мотивів при вчиненні незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом порівняно, наприклад, із такими мотивами у злочинах проти власності полягає в тому, що особа прагне набутися матеріальну вигоду не за рахунок чужого майна, а через вилучення певної кількості водних живих ресурсів із наявного обсягу їх у природному середовищі, іншими словами, за рахунок зменшення кількості та економічної цінності природних ресурсів. Це надає корисливим мотивам екологічної специфіки.

У злочині, як і будь-якому іншому акті людської поведінки, різні види мотивів можуть поєднуватися. Між цими мотивами виникають відносини підпорядкування – так звана «ієрархія мотивів». У подібних випадках кримінально-правове значення отримує той із них, який домінував при вчиненні особою конкретного суспільно небезпечного діяння. Саме цей мотив злочину узгоджується з метою дій, предметністю посягання й через це відображає змістовну сторону злочину².

Задля того, щоб диференційовано висвітлити різні уявлення суб'єктів про бажані наслідки злочину, доцільно запропонувати розподіл усіх видів цілей незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом на *корисливі та некорисливі*.

Корислива мета є типовою для незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, оскільки внаслідок вчинення злочину особа набуває благ матеріального характеру. Заслуговує на увагу точка зору Т. Корнякової, яка, досліджуючи проблему детермінації злочинів проти довкілля, дійшла висновку, що при корисливій мотивації мета злочину може бути двох видів: а) пов'язана із забезпеченням елементарних матеріальних потреб та умов; б) мета збагачення, задоволення за рахунок цього завищених та надвисоких інтересів побутового комфорту, розваг, моди, прикрас, розкішного життя тощо³. З урахуванням цих положень та результатів проведеного узагальнення матеріалів судової практики

¹ Кримінальне право України: Особлива частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 150.

² Тарарухин, С. А. Установление мотива и квалификация преступлений [Текст] / С. А. Тарарухин. – Киев : Вища шк., 1977. – С. 15.

³ Корнякова, Т. Детермінація злочинів проти довкілля [Текст] / Т. Корнякова // Право України. – 2009. – № 7. – С. 82.

пропонуємо виокремлювати такі найбільш поширені при незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом різновиди корисливої мети: 1) мету наживи; 2) мету споживання; 3) іншу корисливу мету. Ці різновиди мети злочину, крім того, що мають відносно самостійне значення, пов'язані з характером корисливих мотивів. Так, наявність корисливих мотивів лише в тому разі підвищує суспільну небезпечність особи злочинця, коли засвідчує його прагнення до отримання наживи.

Офіційне визначення мети наживи відсутнє. Якщо звернутися до сучасних тлумачних словників, то в них під словом «нажива» в тому значенні, яке можна застосувати до мети злочину, розуміється «легке нетрудове збагачення, поступове збирання, нагромадження, набуття матеріальних цінностей, майна, грошей і т. ін.»¹. Переводячи ці ознаки у площину кримінального права, можна визначити наживу як таке збагачення, що є незаконним і досягається шляхом систематичного зайняття водним добувним промислом або одноразового, але пов'язаного з отриманням доходу у великих чи особливо великих розмірах.

Прагнення до цієї мети спонукають особу до систематичного вчинення злочинів, підштовхують до антисоціального способу життя, коли вчинювані злочини стають основним або навіть єдиним джерелом доходів, перетворюючись на промисел як множинність корисливих злочинів².

У спеціальній науковій літературі чітке відмежування мети наживи від інших різновидів корисливої мети не проводиться. Часто дослідники обмежуються зауваженнями, що обов'язковою ознакою мети наживи є корисливість (Я. Г. Лизогуб)³; що мета наживи є край-

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – С. 715; Новий тлумачний словник української мови [Текст] / [уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко]. – Вид. 2-ге, випр. – К. : Аконіт, 2007. – Т. 2 : К–П. – С. 270.

² Скворцова, О. В. Юридичне значення «повторності» незаконної порубки лісу як кримінально караного діяння [Текст] / О. В. Скворцова // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. – Вип. 40. – С. 436.

³ Лизогуб, Я. Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини [Текст] : монографія / Я. Г. Лизогуб ; МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України ; [наук. ред. С. С. Яценко]. – Луганськ : РВВ ЛІАВС, 2003. – С. 124.

ною формою егоїзму з приводу матеріальних благ (Б. С. Волков)¹ та ін. Деякі автори навіть пропонують замінити всі існуючі в кримінальному законі терміни, що позначають корисливість, прагнення особи до отримання прибутку, доходу, наживи, винагороди тощо, єдиним всеохоплюючим поняттям – «отримання матеріальної вигоди» (С. В. Крючек, І. В. Сингаївська)² або «корисливий мотив», що за суттю буде означати і наявність корисливої мети, корисливої зацікавленості тощо (А. В. Савченко)³. Однак із доцільністю такої уніфікації важко погодитися, адже конкретні різновиди корисливої мети та особливості корисливих мотивів можуть мати неоднакове кримінально-правове значення і по-різному впливати на суспільну небезпечність як самого злочинного діяння, так і особи, яка його вчинила.

Характерною особливістю мети наживи є те, що, на відміну від мети споживання, прагнення до незаконного збагачення задовольняється не лише шляхом обернення винним предметів водних промислів на свою користь або користь інших осіб, а й шляхом збуту продуктів та продукції незаконного добування, завдяки якому особа отримує та, що найголовніше, *накопичує матеріальні блага* (гроші, предмети розкоші тощо), тобто незаконно збагачується. Тому мета наживи відсутня, коли особа при вчиненні злочину не прагне до накопичення матеріальних благ, зокрема, при одноразовому отриманні премії за перевиконання плану вилову або при збуті продуктів чи продукції, якщо отримані гроші використовувалися не для збагачення, а для купівлі споживчих товарів (наприклад, їжі, ліків).

Як засвідчує практика, саме злочини, спрямовані на незаконне збагачення, завдають найбільшої екологічної шкоди і в локальних, і в регіональних, і в глобальних масштабах. Зокрема, у приморських містах і селах України хижацький промисел водних біоресурсів на-

¹ Волков, Б. С. Мотивы преступлений (уголовно-правовое и социально-психологическое исследование) [Текст] / Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1982. – С. 45.

² Крючек, С. В. Прибуток, доход, нажива в кримінальному законодавстві [Текст] / С. В. Крючек, І. В. Сингаївська // Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства): матеріали наук.-практ. конф., 4–5 квіт. 2003 р. – Львів : ЛІВС при НАВС України, 2003. – С. 90.

³ Савченко, А. В. Мотив і мотивація злочину [Текст]: монографія / А. В. Савченко. – К.: Атіка, 2002. – С. 123.

був такого поширення й розмаху, що правоохоронці класифікують його як професію¹.

Слід погодитися з думкою О. М. Костенка про те, що незаконне збагачення є проявом соціопатії особистості, яка сьогодні являє собою загрозу національній безпеці України². Це, зокрема, стосується й екологічної безпеки держави.

Спираючись на зазначені положення, можна дійти висновку, що мета наживи підвищує суспільну небезпечність і самого злочинного діяння, і особи, яка його вчинила. Тому ця мета цілком виправдано визнається ознакою основного або кваліфікованого складу деяких злочинів (наприклад, усиновлення з метою наживи як форма експлуатації людини при торгівлі або іншій незаконній угоді щодо людини – примітка до ст. 149 КК; створення або утримання місць розпуску і звідництва, вчинені з метою наживи, – ч. 2 ст. 302). У злочинах проти довкілля, пов'язаних із незаконним добуванням природних ресурсів, їй також рекомендується закріпити як кваліфікуючу, зокрема, передбачивши в ч. 2 ст. 249 КК.

Закріплення мети наживи як кваліфікуючої ознаки також забезпечить посилення заходів протидії торгівлі продуктами та продукцією незаконного добування як на території України, так і за її межами. А це, у свою чергу, сприятиме ефективнішій реалізації положень Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (1973 р., м. Вашингтон), до якої приєдналася Україна в 1999 р.³

Через те, що йдеться про мету наживи, а не про її отримання, для кваліфікації злочину за ч. 2 ст. 249 КК достатньо буде встановити наявність відповідного наміру особи. Однак реалізація цієї мети може враховуватися при призначенні судом покарання винній особі.

¹ Манько, М. Браконьєрство стало професією [Текст] / М. Манько // *Голос України*. – 2008. – 11 квіт. (№ 70). – С. 8.

² Костенко, А. Н. Соціопатизация личности – главная угроза для национальной безопасности [Текст] / А. Н. Костенко // *Шлях до кримінології: Пам'яті А. П. Закалюка : зб. матеріалів / НАПрН України, Координац. бюро з пробл. кримінології та кримінол. досліджень*. – К. ; Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2010. – С. 42.

³ Про приєднання України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення [Текст] : Закон України від 14 трав. 1999 р. № 662-ХІV // *Відом. Верхов. Ради України*. – 1999. – № 28. – Ст. 232. – С. 565.

У разі закріплення мети наживи як кваліфікуючої ознаки доцільно розкрити її зміст у роз'ясненні Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ таким чином: «під діями, вчиненими з метою наживи, у ст. 249 КК слід розуміти таке незаконне добування водних живих ресурсів, яке спрямоване на збагачення винної особи або інших осіб внаслідок збуту продуктів та (або) продукції незаконного добування, незалежно від того, чи вдалося фактично збути ці продукти або продукцію і збагатитися».

Інший поширений на практиці різновид мети незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом – мета споживання продукції водних промислів. Під терміном «споживання» потрібно розуміти слово, дієслівна форма якого – «споживати» – має широке значення «використовувати, витратити для задоволення яких-небудь потреб»¹, отже, мова йде саме про використання, а не збут продукції водних добувних промислів.

У свою чергу, ціль самого споживання при цьому може бути різною: харчування (як правило), лікування, корм худоби, підкорм рослин тощо. Кінцевою метою особи тут виступає використання продуктів та (або) продукції незаконного добування для задоволення особистих потреб суб'єкта та членів його сім'ї. У разі передачі продукції третім особам воно має бути здійснене на безоплатній основі.

Мета споживання продукції водних добувних промислів та інші різновиди корисливої мети, крім мети наживи, не в усіх випадках виступають негативними характеристиками особи злочинця. За певних умов вони, навпаки, можуть свідчити про зниження ступеня суспільної небезпечності злочину та особи, яка його вчинила, наприклад, якщо природна потреба людини в їжі не була повністю задоволена внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин – п. 5 ч. 1 ст. 66 КК (зокрема, скрутного матеріального становища особи і її сім'ї).

З урахуванням масиву проаналізованих кримінальних справ, у яких мотивів і мети визначено не було, доцільно зазначити, що в окремих злочинах зазначеної категорії можуть бути наявні й некорисливі мотиви і мета (наприклад, кар'єристські мотиви, мета проведення наукових дослідів тощо). Проте вони зустрічаються рідко

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – С. 1372.

і здебільшого мають похідний чи підпорядкований характер щодо корисливих мотивів і мети. Так, за висновками фахівців, вилов із науковою метою і відповідними мотивами великої кількості риби в Україні досить часто стає джерелом отримання рибодобувними підприємствами додаткового прибутку та квот і слугує офіційним прикриттям браконьєрства¹, тобто насправді викликаний або супроводжується корисливими мотивами, що стають домінуючими, і фактично вчиняється з метою наживи.

У злочинах, учинених із непрямым умислом, на практиці майже завжди встановлюються причини несумлінного ставлення до виконання службових обов'язків. Формування цих причин пов'язано, мабуть, з психологічними особливостями особи винного, наприклад з такими внутрішніми спонуканнями та ціннісними орієнтирами, як зневажливе ставлення до водного добувного промислу як виду професійної діяльності, небажання працювати, неакуратність тощо, тобто негативними характеристиками особи як працівника. Ці риси не включаються до змісту ознак суб'єктивної сторони злочину, проте можуть оцінюватися як дані, що характеризують особу винного, і враховуватися судом при призначенні покарання.

Отже, для незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, вчиненого з прямим умислом, характерні корисливі мотиви. Як правило, вони поєднані з метою наживи або метою споживання продукції водних добувних промислів. Наявність першого виду мети підвищує суспільну небезпечність вчиненого діяння. Учinenня злочинів з непрямым умислом, як правило, викликано мотивами несумлінного ставлення до виконання службових обов'язків.

Установлення вини як обов'язкової ознаки, а також мотивів і мети як факультативних ознак суб'єктивної сторони незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом відіграє важливу роль при визнанні діяння кримінальним правопо-

¹ Див.: Буткевич, Б. Велика риболовля [Текст] / Б. Буткевич // Укр. тиждень. – 2009. – 5–11 черв. (№ 22). – С. 29; Кулаков, В. Рибні ресурси держави потребують прокурорського захисту [Текст] / В. Кулаков // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 3. – С. 34; Манько, М. Браконьєрство стало професією [Текст] / М. Манько // Голос України. – 2008. – 11 квіт. (№ 70). – С. 8; Сляднева, К. Вилов водних живих ресурсів у наукових цілях: це питання потребує врегулювання на законодавчому рівні [Текст] / К. Сляднева // Вісн. прокуратури. – 2013. – № 8. – С. 57–60.

рушенням, його кваліфікації, визначенні ступеня суспільної небезпечності діяння і особи, яка його вчинила, та індивідуалізації покарання.

4.2. Ознаки суб'єкта незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом

Згідно з ч. 1 ст. 18 КК суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Це визначення дозволяє виділити три групи загальних обов'язкових ознак, що характеризують суб'єкта злочину: 1) фізична особа; 2) осудність; 3) досягнення на момент вчинення злочину встановленого віку.

Фізичною особою визнається людина – громадянин України, особа без громадянства, іноземець, на якого за міжнародними зобов'язаннями України не поширюються правила екстериторіальності, – яка вчинила суспільно небезпечне діяння і підлягає відповідальності за КК України.

Питання щодо обмеження кола суб'єктів злочину фізичними особами було і залишається впродовж тривалого часу дискусійним у науковій літературі. Так, ще криміналісти 60-х рр. минулого століття звертали увагу на неприпустимість визнання суб'єктами злочину та притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб, оскільки це суперечило би принципу індивідуальної відповідальності людини за винно вчинені нею суспільно небезпечні дії, передбачені законом¹. У сучасних публікаціях українських авторів, які компаративно досліджували законодавство зарубіжних країн у сфері кримінальної відповідальності юридичних осіб, відзначається, що проблема визнання юридичних осіб суб'єктами злочину у світі розв'язується і на науковому, і на законодавчому рівні по-різному:

¹ Владимиров, В. А. Субъект преступления по советскому уголовному праву [Текст] / В. А. Владимиров, Г. А. Левицкий. – М. : Высш. шк. МООН РСФСР. 1964. – С. 7.

так, у КК Голландії, Франції, Данії, Швеції і деяких інших держав така відповідальність передбачена, у КК Німеччини, Іспанії та ін. – відсутня¹; водночас у багатьох міжнародних документах починаючи з 1920-х рр., наприклад резолюціях міжнародних конгресів з кримінального права, рішеннях Європейського комітету з проблем злочинності Ради Європи та конгресу ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками тощо, містяться рекомендації визнавати юридичних осіб відповідальними за злочини, у першу чергу екологічні та деякі інші². Цю ж точку зору підтримують й окремі вітчизняні вчені (В. К. Гришук, І. В. Красницький, В. К. Матвійчук, І. Б. Медицький, О. Ф. Пасека, П. Л. Фріс та ін.)³.

При розробці чинного КК України в одному з його проектів пропонувалося визнавати суб'єктами злочину і юридичних осіб, проте ці пропозиції не знайшли підтримки у представників юридичної науки та в законодавця⁴.

Очевидно, визнання суб'єктом злочину фізичної особи органічно входить до системи положень КК від 5 квітня 2001 р., а тому зміна цієї доктрини з необхідністю породить трансформацію значної частини інститутів кримінального права. Зокрема, потрібно буде змінювати традиційні уявлення про вину, причинний зв'язок, співучасть, обставини, що виключають злочинність діяння, а також пом'якшують

¹ Кісілюк, Е. М. Спірні питання щодо встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб [Текст] / Е. М. Кісілюк // Адвокат. – 2008. – № 6. – С. 22.

² Михайлов, О. О. Основні риси інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в країнах континентальної правової сім'ї [Текст] / О. О. Михайлов // Адвокат. – 2008. – № 1. – С. 8–9.

³ Гришук, В. К. Загальні засади відповідальності юридичних осіб за кримінальним законодавством Франції [Текст] / В. К. Гришук, І. В. Красницький // Вісн. Львів. ін-ту внутр. справ / голов. ред. В. Л. Ортинський. – Львів : Львів. ін-т внутр. справ при НАВС України, 2003. – Вип. 3. – С. 75; Матвійчук, В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) [Текст] : монографія / В. К. Матвійчук. – К. : Азимут-Україна, 2005. – С. 270; Пасека, О. Ф. До питання про доцільність визнання юридичної особи суб'єктом злочину [Текст] / О. Ф. Пасека // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична / голов. ред. В. Л. Ортинський. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – Вип. 2. – С. 248; Фріс, П. Л. Юридична особа як суб'єкт злочину за законодавством країн Європи та Америки [Текст] / П. Л. Фріс, І. Б. Медицький // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична / голов. ред. В. Л. Ортинський. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – Вип. 3. – С. 344.

⁴ Кісілюк, Е. М. Спірні питання щодо встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб [Текст] / Е. М. Кісілюк // Адвокат. – 2008. – № 6. – С. 23.

та обтяжують покарання, та низку інших¹. В Україні на сьогодні така докорінна трансформація не має належного наукового обґрунтування. Проте останні законодавчі зміни засвідчують тенденцію поширення сфери застосування кримінального права на юридичних осіб. Найяскравішим прикладом є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23 травня 2013 р. № 314-VII, що набирає чинності з 1 вересня 2014 р., у якому запроваджено заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (розділ XIV¹ Загальної частини КК)². Незважаючи на цю новелу, суб'єктами злочину за чинним КК визнаються винятково фізичні особи. Тому суб'єктом незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом може бути будь-яка фізична особа, яка вчинила цей злочин і підлягає відповідальності за КК України.

Згідно з КК *осудною* визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Осудність є передумовою кримінальної відповідальності³.

На практиці, як правило, діє презумпція осудності людини (В. Я. Тацій)⁴. Осудність є не «ознакою будь-якої людини», а юридичною характеристикою суб'єкта злочину, що надається законодавцем і характеризує здатність осудної особи бути винною, визнаватися злочинцем і підлягати кримінальній відповідальності⁵, і завжди встановлюється лише на час вчинення конкретного суспільно небезпечного діяння.

¹ Никифоров, А. С. Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности [Текст] / А. С. Никифоров. – 2-е изд. – М.: АО «Центр ЮриИнфоР», 2003. – С. 22.

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб [Електронний ресурс] : Закон України від 23 трав. 2013 р. № 314-VII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-18>. – Заголовок з екрана.

³ Михеев, Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве [Текст] / Р. И. Михеев. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1983. – С. 46.

⁴ Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 140.

⁵ Михеев, Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве [Текст] / Р. И. Михеев. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1983. – С. 41.

Наявність осудності може бути заперечена відповідними результатами медичних висновків, якщо вони взяті судом до уваги. У зв'язку з цим особливого значення набуває питання про критерії неосудності.

Переважає більшість сучасних криміналістів схиляються до виділення двох критеріїв неосудності: медичного (біологічного) і юридичного (психологічного). Розмежування цих критеріїв є цілком виправданим, оскільки позиція психіатрів-експертів про осудність (неосудність) особи не може бути для суду визначальною¹. Медичний критерій може виражатися в одній із таких форм: хронічне психічне захворювання; тимчасовий розлад психічної діяльності; недомумство; інший хворобливий стан психіки. Юридичний критерій неосудності означає неможливість особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. У цьому критерії традиційно виділяють інтелектуальний та вольовий моменти, які в літературі іноді називають критеріями оцінки та управління (керівництва)². У свою чергу, інтелектуальний момент юридичного критерію неосудності охоплює нездатність особи розуміти фактичну сторону та (або) суспільно небезпечний характер свого діяння³.

Питання про осудність чи неосудність виникає лише тоді, коли з'являються сумніви щодо здатності особи на час вчинення нею суспільно небезпечного діяння усвідомлювати свої дії або керувати ними. У таких випадках потрібне призначення та проведення судово-психіатричної експертизи.

Крім осудності та неосудності, у КК виділяється також поняття обмеженої осудності, що має місце тоді, коли особа під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними (ч. 1 ст. 20 КК). Неосудність і обмежена осудність означають різні юридично значущі ступені впливу психічних розладів особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, на її здатність усвідомлювати свої дії (або бездіяльність) та керувати ними. Обмежено осудні

¹ Спасенников, Б. Вменяемость как категория уголовного права [Текст] / Б. Спасенников // Уголов. право. – 2003. – № 2. – С. 75.

² Козлов, А. П. Понятие преступления [Текст] / А. П. Козлов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 429.

³ Ломако, В. А. Осудність та неосудність за кримінальним правом України [Текст] / В. А. Ломако. – Х. : Укр. юрид. акад., 1993. – С. 9.

особи, на відміну від неосудних, підлягають кримінальній відповідальності, однак ця обставина враховується судом при призначенні покарання (ч. 2 ст. 20). Тому обмежена осудність є умовою настання кримінальної відповідальності особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння¹, тобто її можна вважати окремим видом осудності².

На практиці при розслідуванні злочину «незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом» сумніви щодо осудності особи виникають рідко. Це можна пояснити кількома чинниками: 1) складністю об'єктивної сторони злочину, наявністю багатьох факультативних ознак (час, місце, спосіб, засоби та знаряддя); 2) тим, що у цих злочинах, як правило, має місце стадія готування; 3) абсолютна більшість таких злочинів вчиняється з прямим, заздалегідь обдуманим умислом, поєднаним з корисливими мотивами і метою; 4) значна частка злочинів вчиняється у співучасті. Отож, у цілому вчинення таких злочинів вимагає достатньо напруженої та адекватної психічної діяльності суб'єкта, наявності спеціальних знань, розуміння багатьох фактичних ознак діяння тощо. А така діяльність, як правило, ґрунтується на здатності особи усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Навіть серед незначної частки проаналізованих кримінальних справ, у яких судово-психіатрична експертиза все ж таки була проведена, що становить близько 0,5 %, обвинувачених осіб неосудними визнано не було. Так, П. було визнано винним у тому, що він на Дніпровському лимані незаконно, без відповідного дозволу, із застосуванням забороненого знаряддя лову – сіток займався рибним промислом, чим заподіяв шкоду рибному господарству на суму 1370 грн. Під час судового розгляду виникли сумніви стосовно здатності П. усвідомлювати свої дії або керувати ними, тому суд виніс рішення про призначення судово-психіатричної експертизи. Однак хворобливого стану психіки підсудного, який би перешкоджав його здатності усвідомлювати вчинювані суспільно небезпечні дії або керувати ними, не було виявлено. Відтак, суд в обвинувальному вирокі визнав П. осудною особою³.

¹ Марчак, В. Обмежена осудність як ознака суб'єкта злочину [Текст] / В. Марчак // Право України. – 2008. – № 6. – С. 117.

² Бурдін, В. М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження) [Текст] : монографія / В. М. Бурдін. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – С. 46.

³ Кримінальна справа № 1-760, 2005 р. [Текст] // Архів Суворовського районного суду м. Херсона.

Вік людини зводиться до досягнення певного етапу розвитку організму (стану організму на певний момент), що визначається проміжком часу, який минув із моменту народження¹. Крім хронологічного, розрізняють біологічний, соціальний (громадянський) та психологічний вік².

Відповідно до чинного КК можна виділити три види віку кримінальної відповідальності: загальний вік – 16 років; знижений вік – 14 років – установлений лише для вичерпного переліку злочинів, наданого у ч. 2 ст. 22 КК; підвищений вік визначається у процесі аналізу окремих диспозицій правових норм Особливої частини КК, а також їх порівняння з нормами спеціального законодавства й виступає додатковою характеристикою певного спеціального суб'єкта (наприклад, повнолітньої особи – 18 років за ст. 304; судді – 25 років за ст. 375 КК тощо).

Окремі криміналісти ставлять під сумнів доцільність установленого в КК зниженого віку кримінальної відповідальності у 14 років. Так, В. М. Бурдін, І. Я. Козаченко, Б. А. Спасенников і деякі інші фахівці пропонують установити нижчу межу віку кримінальної відповідальності в 11–12 років³. При цьому, на думку І. Я. Козаченка та Б. А. Спасенникова, повинно передбачатися законодавче закріплення можливості проведення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи, яка би визначала здатність неповнолітніх осіб до свідомо-вольової поведінки при вчиненні інкримінованих їм діянь⁴. Останнє твердження є досить спірним, адже у самих експертів відсутні чіткі уявлення щодо ступеня відставання у психічному розвитку⁵, що ускладнює кримінально-процесуальне провадження, обтя-

¹ Козлов, А. П. Понятие преступления [Текст] / А. П. Козлов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 474.

² Назаренко, Г. В. Невменяемость: уголовно-релевантные психические состояния [Текст] / Г. В. Назаренко. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 112–113.

³ Бурдін, В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні [Текст] : монографія / В. М. Бурдін. – К. : Атіка, 2004. – С. 37; Козаченко, І. Я. Нижняя возрастная граница уголовной ответственности: пути оптимизации проблемы [Текст] / І. Я. Козаченко, Б. А. Спасенников // Рос. юрид. журн. – 2001. – № 4. – С. 82.

⁴ Козаченко, І. Я. Нижняя возрастная граница уголовной ответственности: пути оптимизации проблемы [Текст] / І. Я. Козаченко, Б. А. Спасенников // Рос. юрид. журн. – 2001. – № 4. – С. 82.

⁵ Цымбал, Е. Ограниченная вменяемость: дискуссионные вопросы теории и правоприменительной практики [Текст] / Е. Цымбал // Уголов. право. – 2002. – № 1. – С. 56.

жуючи його неоднозначними моментами. У той же час потрібно враховувати, що різниця між хронологічним віком і фактично досягнутим психологічним віком не може дорівнювати або перевищувати три й більше роки, оскільки, за свідченнями судових психіатрів, настільки значне відставання у психічному розвитку прямо обумовлене психічними розладами¹.

Вік кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 249 КК, як і за інші злочини проти довкілля, становить 16 років. Це положення слід вважати виправданим, оскільки належне усвідомлення суспільної небезпечності посягань на довкілля, як правило, потребує достатнього рівня соціальної інформованості та інтелектуального розвитку особи. Крім того, незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом не належить до категорії тяжких злочинів та не є широко поширеним серед неповнолітніх злочином.

Якщо повнолітні особи схилили до вчинення незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом осіб, які завідомо не досягли віку кримінальної відповідальності, вони визнаються виконавцями злочину, а їх дії підлягають додатковій кваліфікації за ст. 304 КК «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність». Так, Ч. разом з В. – особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, з гумового човна, використовуючи заборонене знаряддя лову – сітку, здійснили незаконний вилов риби цінних видів із Каховського водосховища. У судовому засіданні було доведено, що Ч., достовірно знаючи про те, що В. є неповнолітньою особою, шляхом переконання втягнув останнього у злочинну діяльність – незаконне зайняття рибним добувним промислом, унаслідок чого було заподіяно істотну шкоду, тому суд аргументовано кваліфікував дії Ч. за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 249 та ст. 304 КК².

У ч. 2 ст. 249 КК як *кваліфікуючу ознаку* закріплено незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом *особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею*. У зв'язку з цим далі потрібно детальніше розглянути сутність другого виду суб'єктів злочину – спеціального суб'єкта.

¹ Назаренко, Г. В. Невменяемость: уголовно-релевантные психические состояния [Текст] / Г. В. Назаренко. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 131.

² Кримінальна справа № 1-623, 2005 р. [Текст] // Архів Запорізького районного суду Запорізької області.

Відповідно до ч. 2 ст. 18 КК спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Виходячи з цього, спеціальний суб'єкт злочину: 1) окрім загальних, володіє додатковими юридичними ознаками; 2) володіє однією чи більше ознаками, що стосуються його характеристики; 3) його ознаки описані в законі чи прямо з нього випливають; 4) наявність його ознак у диспозиції завжди обмежує коло осіб, які можуть нести відповідальність за цим законом¹. Щодо складів злочинів з вузьким колом спеціальних суб'єктів виділяють поняття спеціально-конкретного суб'єкта. У таких випадках спеціальний суб'єкт виступає родовим поняттям стосовно видового поняття спеціально-конкретного суб'єкта².

У літературі запропоновані різні класифікації ознак спеціальних суб'єктів. Наприклад, виділяються ознаки, які характеризують правовий статус суб'єкта, особу винного та специфіку злочинних дій особи (В. В. Устименко)³; ознаки, які характеризують правове становище особи, демографічні ознаки (фізичні властивості) особи винного, ознаки, що визначають посадове становище, характер роботи, яка виконується, або професії, та ознаки, які характеризують особу з минулою антисоціальною діяльністю чи повторністю (Р. Орымбаев)⁴ та ін. На підставі дослідження окремих статей Особливої частини чинного КК України Д. В. Бараненко виділяє 4 групи ознак спеціальних суб'єктів: 1) ознаки правового статусу суб'єкта (у сфері організаційно-розпорядчої, адміністративно-господарської чи іншої службової діяльності, в інших сферах діяльності та залежно від суб'єктів правовідносин), 2) ознаки, пов'язані з минулою рецидивною злочинною діяльністю (серед інших злочинів ці ознаки стосуються і діяння, яке передбачене в ч. 2 ст. 249 КК), 3) ознаки, що характеризують правове положення у сфері оборони країни, та 4) інші ознаки спеціаль-

¹ Устименко, В. В. Понятие специального субъекта преступления [Текст] / В. В. Устименко // Проблемы правоведения : респ. междувед. науч. сб. – Киев : Вища шк., 1989. – Вып. 50. – С. 93–97.

² Орлов, В. С. Субъект преступления по советскому уголовному праву [Текст] / В. С. Орлов. – М. : Госюриздат, 1958. – С. 178–179.

³ Устименко, В. В. Специальный субъект преступления [Текст] / В. В. Устименко. – Харьков : Выща шк., 1989. – С. 39.

⁴ Орымбаев, Р. Специальный субъект преступления [Текст] / Р. Орымбаев ; АН Казах. ССР, Ин-т философии и права. – Алма-Ата : «Наука» КазССР, 1977. – С. 50.

ного суб'єкта злочину (до них віднесені, зокрема, біологічні особливості суб'єкта та ознаки, які характеризують інші категорії суб'єктів)¹.

Остання точка зору, на наш погляд, найбільшою мірою відображає положення чинного закону про кримінальну відповідальність.

Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом особою, раніше судимою за таке порушення, має місце в тому випадку, коли особа була раніше засуджена за злочин, який передбачений ч. 1 або ч. 2 ст. 249 КК, і судимість не була знята чи погашена у встановленому законом порядку². Отже, при вчиненні такою особою нового злочину її правовий статус обмежується значно інтенсивніше порівняно з обмеженнями, які настають при вчиненні злочину вперше³.

Виділяючи відповідно до ч. 2 ст. 249 рецидив злочину як його кваліфікуючу ознаку, потрібно відзначити, що вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за тотожний умисний злочин, не лише виступає показником особливого правового статусу винної особи, пов'язаного із наявністю у неї судимості, а й засвідчує певну спеціалізацію злочинної діяльності, неефективність раніше застосованих заходів кримінальної відповідальності, стійкість злочинних намірів, характеризуючи таким чином особу злочинця, що, у свою чергу, суттєво підвищує суспільну небезпечність таких осіб, іноді – і суспільну небезпечність самих злочинних діянь. Останнє твердження можливо пояснити тим, що особа, яка знову вчиняє такі ж самі правопорушення, уже має злочинний досвід і тому може при вчиненні наступного злочину застосувати більш дієві способи, засоби, зняття незаконного водного промислу, обрати місця на водоймищах, у яких перебуває більша кількість живих ресурсів тощо, унаслідок чого розмір заподіяної доквіллю шкоди збільшуватиметься.

¹ Бараненко, Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України [Текст] / Д. В. Бараненко // Прав. держава. – 2002. – № 5. – С. 83–84.

² Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст] : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. – С. 451; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] : у 3 кн. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка. – К. : ФОРУМ, 2005. – Кн. 2 : Особлива частина (статті 109–254). – С. 659.

³ Житний, О. О. Проблеми реалізації принципу гуманізму в деяких інститутах кримінального права України [Текст] / О. О. Житний // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – Х., 2005. – Вип. 29. – С. 21.

Звідси стає зрозумілим, що незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, вчинене особою, раніше судимою за цей злочин, повністю обґрунтовано визнано законодавцем як кваліфікуюча ознака.

Якщо особа вчинила кілька самостійних злочинів, передбачених ст. 249 КК, за жоден з яких не була притягнута до кримінальної відповідальності, ця кваліфікуюча ознака буде відсутня, а суспільно небезпечні дії належить кваліфікувати за типовими правилами, встановленими для повторності злочинів (ст. 32 КК). Так само не буде цієї ознаки, якщо судимість за попередній злочин (або злочини) було знято чи погашено.

У судовій практиці випадки спеціального рецидиву незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом зустрічаються достатньо рідко. Серед проаналізованих кримінальних справ цієї категорії питома вага таких злочинів не перевищує 3 %. Звичайно, цей показник навіть наближено не характеризує фактично високий рівень злочинів, учинених особами, які неодноразово незаконно займалися рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. До основних причин такої невідповідності можна віднести нетривалі строки погашення судимості, особливо при призначенні покарання у вигляді штрафу й у випадках звільнення особи від відбування покарання з випробуванням, та надзвичайно високу латентність таких злочинів.

З метою посилення протидії систематичному незаконному зайняттю водним добувним промислом пропонуємо закріпити повторність злочинів, а не рецидив, як кваліфікуючу ознаку у ч. 2 ст. 249 КК.

Крім особливостей попередньої злочинної діяльності винної особи, на ступінь суспільної небезпечності злочину можуть істотно впливати й інші характеристики спеціального суб'єкта злочину. У першу чергу це стосується вчинення злочину кількома особами у співучасті та службовою особою з використанням її службового становища.

Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, вчинене за попередньою змовою групою осіб, як засвідчують результати узагальнення судової практики, спроможне заподіяти значно більшу шкоду довкіллю, ніж те саме діяння, учинене однією особою. Це може бути обумовлене різними факторами,

зокрема такими, як-от: участь кількох осіб дозволяє підшукувати та використовувати більш складні знаряддя лову (наприклад, великі сітки) або більшу кількість знарядь; розподіл функцій співучасників дає змогу більш ефективно застосовувати знаряддя і засоби лову; полегшується безпосереднє вилучення виловлених ресурсів із водного середовища; об'єднуються не лише фізичні зусилля, а й знання кількох осіб у сфері добування водних організмів тощо.

Ілюстрацією наявності декількох зазначених чинників може бути справа за обвинуваченням Б. В., Б. А., Б. К. та В. С., які за попередньою змовою з використанням забороненого знаряддя лову типу «намет» спільно вчинили вилов 1594 особин кефалі загальною вагою 80 кг, спричинивши шкоду державі на суму 81 294 грн.¹ У наведеному прикладі лише наявність чотирьох осіб, які спільно брали участь у злочині, дозволила встановити знаряддя лову – саморобно виготовлену сітку, двічі закинути її та вилучити велику кількість цінної риби. З урахуванням чинної редакції ст. 249 КК слід визнати правильним рішенням суду, який кваліфікував дії Б. В., Б. А., Б. К. та В. С. за ч. 1 ст. 249. У той же час очевидно, що ступінь суспільної небезпечності цього діяння є набагато вищим, аніж той, який міг би бути за умови, що злочин вчинявся б тільки одним виконавцем.

У цілому, за даними аналізу кримінальних справ, 34,6 % злочинів цієї категорії вчиняються групами осіб за попередньою змовою.

Значна поширеність групових злочинів цієї категорії дає вагомі аргументи для законодавчого визнання у ч. 2 ст. 249 КК як кваліфікуючої ознаки злочину вчинення його за попередньою змовою групою осіб, як це має місце в ч. 2 ст. 248.

За відомостями Г. С. Поліщука, незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, особливо у великих розмірах, достатньо часто вчиняється організованими злочинними угрупованнями, що мають прикриття серед корумпованої частини органів виконавчої влади, правоохоронних органів, рибоохорони та ін. Щорічно виявляються лише одиничні випадки (або взагалі не виявляються) вчинення таких злочинів організованими групами, тоді як публікації в ЗМІ та результати інтерв'ювання практичних працівників розкривають цілком протилежну картину загрозливого

¹ Кримінальна справа № 1-266, 2007 р. [Текст] // Архів Феодосійського міського суду Автономної Республіки Крим.

розростання масштабів організованого кримінального бізнесу у сфері екології¹.

Те, що злочинність зазначеної категорії фактично набуває все більш організованого характеру, визнають і правоохоронні органи. Так, у 2003 р. прокуратура Миколаївської області, органи рибохорони та співробітники управління по боротьбі з організованою злочинністю УМВС України розробили план заходів, спеціально спрямованих на викриття фактів незаконного рибного промислу, що має організований характер. У результаті реалізації цих заходів щодо кількох осіб було порушено кримінальні справи за ознаками злочинів, передбачених ч. 2 ст. 249 та ч. 2 ст. 364 КК². У 2006 р. в Запорізькій області були виявлені непоодинокі факти, коли службові особи органів рибохорони та інших державних органів безпосередньо організовували групи браконьєрів та сприяли незаконному вилученню рибних ресурсів³.

Однак дані щодо організованого характеру незаконного зайняття водними промислами при розслідуванні кримінальних справ не завжди ретельно досліджуються, що, очевидно, пов'язано з відсутністю закріплення цієї ознаки злочину у ст. 249 КК. Відповідно в офіційних статистичних даних відображається лише незначна частка організованих груп, які вчинили такі злочини. Про високу латентність організованої злочинності зазначеної категорії свідчить те, що, за інформацією Департаменту інформаційних технологій МВС України, протягом 2004–2009 рр. не було зареєстровано жодного випадку вчинення незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом організованими групами або злочинними організаціями.

Наведене вище підтверджує доцільність введення особливо кваліфікуючої ознаки злочину – вчинення злочину організованою групою, яку слід передбачити в ч. 3 ст. 249 КК. Це сприятиме не лише приверненню особливої уваги правоохоронних органів до необхід-

¹ Поліщук, Г. С. Кримінологічна характеристика браконьєрства [Текст] / Г. С. Поліщук // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ / М-во внутр. справ України. – Х., 2004. – Вип. 27. – С. 47.

² Стоянов, М. Чорне море не належить браконьєрам! [Текст] / М. Стоянов // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 6. – С. 88–89.

³ Кулаков, В. Рибні ресурси держави потребують прокурорського захисту [Текст] / В. Кулаков // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 3. – С. 36–37.

ності вирішення питання про наявність у діях співучасників ознак організованої групи, а й індивідуалізації кримінальної відповідальності та більш справедливого призначення покарання.

Учинення незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом злочинною організацією суттєво змінює характер і ступінь суспільної небезпечності злочину, тому завжди потребує додаткової кваліфікації за ст. 255 КК.

Виходячи з положень чинного КК, дії службових осіб, які використовували з метою незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом своє службове становище, повинні кваліфікуватися за сукупністю злочинів – за ст. 249 та відповідними статтями, якими передбачена відповідальність за злочини у сфері службової діяльності¹. Мабуть, логічніше було б закріпити цей вид спеціального суб'єкта злочину в ч. 3 ст. 249 КК як особливо кваліфікуючу ознаку незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. При цьому має передбачатися, що такі особи повинні діяти умисно, зловживаючи владою чи своїм службовим становищем або перевищуючи їх із метою незаконного добування водних живих ресурсів.

Доцільність віднесення службової особи до особливо кваліфікуючих ознак злочину пов'язана з тим, що у порівнянні з вчиненням злочину групою осіб за попередньою змовою злочин, в якому умисно бере участь службова особа, зловживаючи або перевищуючи свої службові повноваження, є більш суспільно небезпечним. Це можна пояснити такими обставинами. У першу чергу вказаний спеціальний суб'єкт найчастіше залучає до вчинення злочину інших (службово залежних) осіб. Способи такого залучення можуть бути різними: видача незаконного наказу (розпорядження тощо) щодо добування водних живих ресурсів, необгрунтоване надання дозволу і т. ін. Професійний характер діяльності підлеглих або інших осіб, які отримують відповідний наказ чи дозвіл, дозволяє усвідомлювати їм нераціональність, суспільну небезпечність і відповідно незаконність вчинюваного добування, тому в цих випадках вони, маючи спільний зі службовою особою умисел, виступають співучасниками (виконавця-

¹ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст] : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. – С. 451.

ми) злочину. У той же час створюються умови для виникнення та зміцнення зв'язків корупційного характеру, а це сприяє також ще більшому зростанню питомої ваги латентних злочинів, коли по суті злочинне добування водних біоресурсів маскується під зовні законну діяльність через наявність наказу або дозволу відповідної службової особи. Використання знарядь і засобів промислового лову, які є в розпорядженні працівників підприємств рибогосподарської галузі, створює загрозу заподіяння великої шкоди довкіллю.

Якщо завідомо незаконний дозвіл надається особам, які займаються не промисловим, а любительським рибальством, відповідно не мають ніякої службової залежності, службова особа також діє цілеспрямовано, маючи корисливі мотиви або іншу особисту зацікавленість. Однак намір добути водні живі ресурси у спеціального суб'єкта тут відсутній, тож дії останнього можуть кваліфікуватися лише за статтями 364 або 365 КК.

Відсутність цього наміру так само унеможливує визнання особливо кваліфікуючою ознакою злочину недбале ставлення службової особи до своїх обов'язків, яке призвело до незаконного добування водних живих ресурсів.

Крім юридичних ознак суб'єкта, важливе значення для характеристики особи, яка вчинила злочин, мають кримінологічні ознаки, що у своїй сукупності становлять зміст поняття «*особа злочинця*». З'ясування показників особи злочинця слугує повному встановленню обставин злочину, причин та умов, які йому сприяли, з метою призначення необхідного для виправлення винного покарання та запобігання вчиненню злочинів як засудженим, так й іншими особами¹.

Аналіз кримінальних справ про незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом засвідчує, що абсолютна більшість цих злочинів учиняється особами чоловічої статі. Питома вага жінок серед злочинців становить усього 0,7 %. У низці випадків жінки виступають не виконавцями, а пособниками злочину. Отримані кримінологічні дані можна пояснити характером самої діяльності з добування водних живих ресурсів, яку чоловіки-злочинці оцінюють як один із найпростіших способів отримання продукції для власного споживання або збуту.

¹ Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.] ; відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв ; наук. ред. В. А. Клименко та М. І. Мельник. – К. : Прав. джерела, 2002. – С. 123.

Серед вивчених справ винних у вчиненні незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом громадян іноземних держав виявлено не було, однак, за даними ЗМІ, такі випадки нерідкі (наприклад, незаконне добування турецькими бракон'єрами в морській економічній зоні України камбали-калкани) і приносять злочинцям значний незаконний прибуток¹.

За віком злочинці розподіляються таким чином: особи від 16 до 18 років становлять близько 2 % від загальної кількості засуджених, особи віком 18–25 років – 23,4 %, від 26 до 40 років – 45,9 %, понад 40 років – 28,7 %. Як бачимо, особи у віці понад 25 років становлять майже три чверті всіх засуджених за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Як зазначалося вище при дослідженні віку кримінальної відповідальності, насамперед це пов'язано з особливостями об'єктивної сторони злочину, яка є досить складною, вимагає достатнього рівня соціалізації особи. Частка неповнолітніх осіб досить невелика, проте потрібно брати до уваги, що в деяких суспільно небезпечних діяннях як співучасники брали участь особи, які не досягли віку кримінальної відповідальності за такий злочин.

За освітнім рівнем засуджені особи розподіляються таким чином: 14,7 % осіб мали неповну середню освіту, 56,5 % – середню, 24,3 % – середню спеціальну, 4,5 % – вищу, включаючи незакінчену вищу. Ці показники засвідчують, що злочинці, переважна більшість яких становлять особи віком понад 25 років, мають невисокий рівень освіти. Це, у свою чергу, є однією з умов формування стійких антисоціальних мотивів особистості, являючи собою сприятливе підґрунтя для вчинення злочину.

Проте найбільш чітко соціальний статус засуджених за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом проявляється у показниках їх зайнятості. Зокрема, учаться – 1,3 % винних, працюють – 20,7 %, не навчаються і не мають постійного місця роботи – близько 78 %. Відсутність постійної зайнятості у 78 % злочинців ілюструє їх низький соціальний статус, брак суспільно корисної діяльності, слабкі колективні зв'язки із суспільством, що часто призводить до постійного антисоціального спо-

¹ Шевчук, І. Ловись, бракон'єре, великий і маленький [Текст] / І. Шевчук // Уряд. кур'єр. – 2010. – 10 квіт. (№ 66). – С. 16.

собу життя, появи прагнення до незаконного збагачення, аморальної та протиправної поведінки.

У вчиненні майже 1,5 % злочинів, які розглядаються, брали участь службові особи. Незважаючи на те, що питома вага цих спеціальних суб'єктів серед засуджених осіб є незначною, злочини, що вчиняються за їх участю (при використанні свого службового становища), характеризуються високим ступенем суспільної небезпечності, заподіюють велику шкоду довкіллю.

Майже 9 % винних мали судимість, яку не було знято чи погашено. Серед злочинів, за які осіб було раніше засуджено, найпоширенішими є злочини проти власності (майже завжди – крадіжки) та у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Найчастіше злочинці мали одну судимість, в окремих випадках – дві, три судимості та більше.

Стан сп'яніння під час вчинення злочину у 99,6 % вивчених кримінальних справах не встановлювався та не був умовою або причиною вчинення цих суспільно небезпечних діянь. У тих одиничних випадках (0,4 % від усіх справ), коли винні особи перебували на обліку в лікаря-нарколога з приводу синдрому алкогольної або наркотичної залежності і були звільнені від покарання з випробуванням (статті 75, 76 КК), на них судом було покладено обов'язок пройти курс лікування від цієї залежності.

Установлення сукупності всіх юридичних ознак суб'єкта злочину має важливе значення при визнанні діяння злочином, кваліфікації суспільно небезпечних діянь, обранні виду та міри покарання тощо. Урахування кримінологічних показників особи злочинця є необхідним етапом з'ясування причин і умов як конкретних суспільно небезпечних дій, так і злочинності цього виду в цілому, що сприяє підвищенню ефективності правоохоронної діяльності у сфері протидії незаконному зайняттю рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

==== Висновки до розділу 4

Викладені вище положення про суб'єктивну сторону і суб'єкт злочину, який досліджується, дають підстави дійти таких висновків.

1. У диспозиції ст. 249 КК відсутня вказівка на форми вини у злочині, але аналіз юридичної конструкції його складу доводить, що незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом може бути вчинено як із прямим, так і з непрямим умислом.

2. Вважаємо, що при вчиненні незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом особа має усвідомлювати як об'єктивні характеристики своєї суспільно небезпечної дії, так і інші фактичні обставини, що характеризують зміст умислу і тому мають кримінально-правове значення. У ст. 23 КК запропоновано законодавчо відобразити положення, що зміст інтелектуального моменту вини охоплює усвідомлення особою не лише вчинюваної дії чи бездіяльності, а й інших фактичних обставин кримінального правопорушення.

При вчиненні злочину з прямим умислом особа передбачає, що її конкретні дії, виходячи із закономірностей розвитку причинного зв'язку в часі, завдадуть істотної шкоди довкіллю неминуче або реально можливо. При непрямому умислі особа передбачає лише реальну можливість того, що істотна шкода буде заподіяна довкіллю, у неї нема абсолютної впевненості, проте існує свідоме припущення високого ступеня ймовірності настання суспільно небезпечних наслідків.

При вчиненні незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом із прямим умислом винна особа, прагнучи незаконно вилучити водні живі ресурси з їх природного стану й у подальшому обернути їх на свою користь, бажає заподіяти істотну шкоду довкіллю. Вольовий момент непрямого умислу при вчиненні незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом полягає в тому, що особа, фактично добуваючи водні живі ресурси всупереч установленому порядку, не бажає заподіяти істотної шкоди довкіллю, але, виходячи з фактичних обставин діяння, свідомо допускає її настання.

3. У судовій практиці меті та мотивам як факультативним ознакам суб'єктивної сторони злочину, який розглядається, не завжди приділяється належна увага. За наявного стану судової практики доцільно у роз'ясненні Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ дати рекомендацію такого

змісту: «відповідно до вимог п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК судам у кримінальному провадженні необхідно встановлювати не лише вину обвинуваченого у вчиненні конкретного кримінального правопорушення проти довкілля, а й мотиви кримінального правопорушення. Якщо протиправне діяння було вчинено з прямим умислом, крім мотивів, має бути з'ясована також його мета. У тих випадках, коли мотиви або мета не є обов'язковими ознаками складу кримінального правопорушення і не визнані судом як обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, вони в будь-якому випадку повинні бути ретельно досліджені і можуть враховуватися як обставини, що характеризують особу винного».

4. Результати проведеного узагальнення судової практики дають підстави для виділення трьох груп мотивів, що можуть мати місце при вчиненні незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом: корисливих, які мають розглядатися як низькі, корисливих, що не мають низького характеру, та некорисливих. У роботі визначено екологічну специфіку корисливих мотивів незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, яка полягає в тому, що особа прагне набути матеріальну вигоду не за рахунок чужого майна, а за рахунок зменшення кількості та економічної цінності природних ресурсів.

5. На підставі аналізу судової практики проведено розподіл усіх видів мети незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом на корисливі та некорисливі. Корислива мета є типовою для незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, оскільки внаслідок вчинення злочину особа набуває благ матеріального характеру. Запропоновано виокремлювати такі найпоширеніші при вчиненні цього злочину її різновиди, що мають відносно самостійне значення: мету наживи; мету споживання; іншу корисливу мету.

6. У роботі детально охарактеризовано мету наживи, виявлено, що її особливістю є те, що, на відміну від споживання, прагнення до незаконного збагачення задовольняється не лише шляхом обернення винним предметів водних промислів на свою користь або користь інших осіб, а й шляхом збуту продуктів та продукції незаконного добування, оскільки остання має економічну цінність саме як товар, що в подальшому одноразово споживається, а не таке майно, що можна

тривалий час використовувати. Особа прагне не тільки задовольнити свої потреби через безпосереднє використання цінних властивостей природних ресурсів, а до збагачення – отримання та накопичення матеріальних благ – незаконним способом. Мету наживи рекомендується закріпити як кваліфікуючу ознаку в ч. 2 ст. 249 КК. У цьому разі доцільно розтлумачити її зміст у роз'ясненні Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ таким чином: «під діями, вчиненими з метою наживи, у ст. 249 КК слід розуміти таке незаконне добування водних живих ресурсів, яке спрямоване на збагачення винної особи або інших осіб внаслідок збуту продуктів та (або) продукції незаконного добування, незалежно від того, чи вдалося фактично збути ці продукти або продукцію і збагатитися».

7. Мету споживання охарактеризовано як прагнення до використання продукції незаконного добування для задоволення особистих потреб суб'єкта та членів його сім'ї. Мета споживання та інші різновиди корисливої мети, крім мети наживи, не завжди виступають негативними характеристиками особи злочинця. За певних умов вони можуть засвідчувати зниження ступеня суспільної небезпечності злочину та особи, яка його вчинила.

8. Суб'єктом незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом може бути будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, вчинила цей злочин і підлягає відповідальності за КК України.

З урахуванням проведеного аналізу судової практики, значної поширеності відповідних діянь у суспільстві та інших факторів пропонується законодавчо визнати у ч. 2 ст. 249 КК кваліфікуючими ознаками злочину вчинення його повторно або за попередньою змовою групою осіб, а в ч. 3 ст. 249 КК передбачити вчинення злочину організованою групою або службовою особою з використанням свого службового становища як особливо кваліфікуючі ознаки.

9. На основі аналізу судової практики досліджено кримінологічні показники, які характеризують осіб, що незаконно займаються водним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Абсолютна більшість цих злочинів учиняється особами чоловічої статі, які є громадянами України. Три чверті всіх засуджених за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом ста-

новлять особи у віці понад 25 років, які мають невисокий рівень освіти. 78 % злочинців не мають постійної зайнятості (не вчать і не мають постійного місця роботи). Майже кожен десятий винний має судимість, яку не було знято чи погашено. Серед злочинів, за які осіб було раніше засуджено, найпоширенішими є злочини проти власності та у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Найчастіше злочинці мали одну судимість, в окремих випадках – дві, три судимості та більше.

ПОКАРАННЯ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ

Аналіз кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом буде неповним без з'ясування конкретних заходів примусу, що застосовуються від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягають у передбачених законом обмеженнях прав і свобод засудженого, тобто без дослідження видів і розмірів покарання за це суспільно небезпечне діяння. Необхідність такого дослідження можна обґрунтувати тим, що караність є обов'язковою ознакою будь-якого злочину¹.

Згідно з ч. 1 ст. 162 КК 1960 р. за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі на строк до одного року, або виправні роботи на той же строк, або штраф від тридцяти до вісімдесяти мінімальних розмірів заробітної плати, з конфіскацією всього добутого, знарядь лову та плавучих засобів з їх приналежностями або без конфіскації. З введенням у дію КК 2001 р. санкцію за злочин було змінено на штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, з конфіскацією знарядь і засобів промислу та всього добутого. Тож, КК 2001 р. порівняно з КК 1960 р. частково посилив, а частково пом'якшив кримінальну відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, вчинене без кваліфікуючих ознак.

¹ Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тюгюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 77.

Покарання, що було передбачено в ч. 2 ст. 162 КК 1960 р., полягало в позбавленні волі на строк до чотирьох років або виправних роботах на строк до двох років, з конфіскацією майна або без конфіскації та з обов'язковою конфіскацією всього добутого, знярядь лову та плавучих засобів з їх приналежностями. Згідно з першою редакцією ч. 2 ст. 249 КК 2001 р. за вчинення злочину передбачалися більш м'які види та менші розміри покарань: у вигляді штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк, з конфіскацією знярядь і засобів промислу та всього добутого. Відповідно до змін, внесених до ст. 249 КК Законом України від 21 січня 2010 р. № 1827-VI, розміри штрафу збільшено вдвічі до таких: за ч. 1 – у межах від 100 до 200, за ч. 2 – у межах від 200 до 400 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Отже, на підставі ст. 12 КК злочин, передбачений ч. 1 ст. 249 КК, належить до злочинів невеликої тяжкості, а за наявності кваліфікуючих ознак, зазначених у ч. 2 ст. 249, – до злочинів середньої тяжкості.

У ст. 85 КУпАП за вчинення відповідного адміністративного правопорушення передбачено санкцію, яка є значно м'якшою (наприклад, розміри штрафів різняться у кілька десятків разів) й тому породжує великий розрив між кримінально-правовими та адміністративно-правовими заходами примусу. Так, за ч. 3 ст. 85 КУпАП порушення правил рибальства тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від двох до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і попередження або накладення штрафу на посадових осіб — від десяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; за ч. 4 грубе порушення правил рибальства тягне за собою накладення штрафу на громадян від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією знярядь і засобів вчинення правопорушення, які є приватною власністю порушника, та незаконно добутих водних живих ресурсів чи без такої і на посадових осіб — від тридцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією знярядь і засобів вчинення правопорушення, які є приватною власністю порушника, та незаконно добутих водних живих ресурсів чи без такої.

У переважній більшості кримінальних кодексів зарубіжних країн, зважаючи на корисливий мотив злочину, також установлюється

покарання за аналогічні діяння у вигляді штрафу, а як альтернативне основне покарання – обмеження чи позбавлення волі, проте конкретний розмір санкції варіюється, інколи досить суттєво. Так, у КК Російської Федерації (з урахуванням останніх змін) визначаються такі види та розміри кримінального покарання: за незаконне добування (виллов) водних біологічних ресурсів без кваліфікуючих обставин (ч. 1 ст. 256) – штраф у розмірі від ста тисяч до трьохсот тисяч рублів або в розмірі заробітної плати чи іншого доходу засудженого за період від одного року до двох років, або обов'язкові роботи на строк від ста вісімдесяти до двохсот сорока годин, або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк від чотирьох до шести місяців; за ті самі дії, якщо наявні кваліфікуючі ознаки (ч. 3 ст. 256), – штраф у розмірі від ста тисяч до п'ятисот тисяч рублів або в розмірі заробітної плати чи іншого доходу засудженого за період від одного року до трьох років або позбавлення волі на строк до двох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до трьох років або без такого¹.

За аналогічний злочин кримінальне законодавство Іспанії встановлює покарання у вигляді тюремного ув'язнення від шести місяців до двох років або штрафу від 8 до 24 місячних заробітних плат (ст. 334 КК Іспанії)².

Показовим є те, що розміри штрафних санкцій за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, установлені в КК Російської Федерації та Іспанії, у багато разів перевищують розміри аналогічного покарання за КК України. Наприклад, на 1 січня 2013 р. розмір мінімальної заробітної плати в Україні становив 1147 грн, а при призначенні штрафу як кримінального покарання розмір одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян складає незмінну грошову суму в 17 грн, тобто у 67,5 разу є меншим за розмір мінімальної заробітної плати. З цього випливає, що максимальний розмір штрафу за ч. 1 ст. 249 КК в перерахунку лише на мінімальні (не фактичні) щомісячні заробітні плати в Україні за станом на 1 січня 2013 р. склав близько 3-х, а за ч. 2 – 6-ти таких зарплат, не сягаючи, таким чином, навіть нижньої межі штрафу, встановленого у ст. 334 КК Іспанії.

¹ Уголовный кодекс Российской Федерации [Текст]. – М. : Омега-Л, 2010. – С. 111.

² Уголовный кодекс Испании [Текст] / под ред. и с предисл. Н. Ф. Кузнецовой и Ф. М. Решетникова. – М. : ЗЕРЦАЛО, 1998. – С. 108.

За КК Грузії незаконне добування риби або інших водних організмів карається штрафом чи виправними роботами до одного року, або арештом до двох місяців (ч. 1 ст. 300), а той самий злочин за кваліфікуючих обставин – штрафом або виправними роботами до двох років, або арештом до чотирьох місяців, або позбавленням волі до трьох років (ч. 2 ст. 300)¹. При цьому мінімальний розмір штрафу відповідно до Загальної частини КК Грузії становить десять денних заробітних плат, а максимальний – триста шістдесят денних заробітних плат (ч. 2 ст. 42), у грошовому виразі – відповідно два та десять тисяч ларі (ч. 3 ст. 42). У кожному конкретному випадку розмір штрафу визначається судом (ч. 4 ст. 42)².

Штрафом, або обмеженням волі, або арештом, або позбавленням волі на строк до двох (трьох – за кваліфікуючих обставин) років карається незаконне полювання або рибальство згідно з КК Литви (ст. 272)³. Гранично допустимі межі штрафу, обмеження волі та арешту встановлено лише в Загальній частині КК Литви. Зокрема, мінімальний штраф дорівнює розміру одного мінімального прожиткового мінімуму (далі – МПМ, ч. 2 ст. 47), верхня межа штрафу за кримінальний проступок – до 50 МПМ, за злочин невеликої тяжкості – до 100 МПМ, за злочин середньої тяжкості – до 200 МПМ, за тяжкий злочин – до 300 МПМ (ч. 3 ст. 47); обмеження волі може бути призначене на строк від трьох місяців до двох років (ч. 2 ст. 48)⁴; арешт призначається на строк від п'ятнадцяти до дев'яноста діб за злочин, від десяти до сорока п'яти діб – за кримінальний проступок (ч. 3 ст. 49)⁵.

У ФРН браконьєрський вилов риби карається позбавленням волі на строк до двох років або грошовим штрафом (§ 293 КК ФРН)⁶. Грошовий штраф за КК ФРН може становити від п'яти до трьохсот шістдесяти повних денних ставок (абз. 1 § 40), причому розмір денної

¹ Уголовный кодекс Грузии [Текст] / науч. ред. З. К. Бигвава; вступ. ст. В. И. Михайлова; обзор. ст. О. Гамкредидзе; пер. с груз. И. Мериджанашвили. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 317.

² Там само. – С. 111.

³ Уголовный кодекс Литовской республики [Текст] / науч. ред. В. Павилониса; пер. с лит. В. П. Казанскене. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – С. 343.

⁴ Там само. – С. 162–163.

⁵ Там само. – С. 166.

⁶ Уголовный кодекс ФРГ [Текст] / пер. с нем. А. В. Серебренниковой. – М. : Зерцало, 2000. – С. 165.

ставки визначає суд з урахуванням особистого та матеріального стану особи (абз. 2 § 40)¹.

За незаконне добування продуктів водного світу КК Китайської Народної Республіки передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 3 років, короткострокового арешту, нагляду або штрафу (ст. 340)². Потрібно зазначити, що у Загальній частині КК КНР не міститься обмежень щодо розмірів штрафу, який може бути призначений винній особі, лише робиться застереження, що штраф встановлюється у певній сумі відповідно до обставин справи (ст. 52)³.

Як бачимо, у санкціях відповідних статей кримінальних законів низки зарубіжних країн (Грузії, Литви, ФРН та ін.) не встановлено меж штрафу за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, конкретний розмір цього покарання визначає суд, керуючись положеннями Загальної частини КК та враховуючи всі обставини справи. Незважаючи на те, що відсутність верхньої межі покарання у вигляді штрафу в КК КНР не можна оцінювати позитивно, у цілому це положення також варте уваги в аспекті подальшого вдосконалення кримінального законодавства України та практики його застосування в частині відповідальності за злочини проти довкілля. Передбачення в законі про кримінальну відповідальність більш широкого діапазону розмірів штрафу надає суду право в кожному конкретному випадку призначати штраф, звичайно, з урахуванням заподіяної шкоди, який був би достатньо значним, принаймні таким, що робив би вчинення таких злочинів економічно не вигідним.

У федеральному КК США покарання за полювання, рибальство, лов капканами; пошкодження чи поранення диких тварин у заповідниках обмежується штрафом не більше ніж у 500 доларів, або ув'язненням не більше ніж на шість місяців, або і тим, і іншим разом (§ 41)⁴.

Аналіз досвіду багатьох зарубіжних країн дає можливість дійти висновку, що розмір кримінально-правових санкцій майнового ха-

¹ Уголовный кодекс ФРГ [Текст] / пер. с нем. А. В. Серебренниковой. – М. : Зерцало, 2000. – С. 21.

² Уголовный кодекс Китайской Народной Республики [Текст] / под ред. А. И. Коробеева ; пер. с кит. Д. В. Вичикова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – С. 227.

³ Там само. – С. 35.

⁴ United States Code Service. Lawyers Edition [Text]. – New York : Lawyers Cooperative Publishing, 1993. – § 1-430. – P. 181.

рактеру за аналогічній злочин у кримінальному законодавстві держав світу, як правило, значно вищий за той, що встановлено в КК України. Тож з урахуванням світової практики, великої шкоди, що заподіюється водній сфері довкілля і являє собою суспільно небезпечний наслідок цього діяння, різкого скорочення запасів водних живих ресурсів в Україні та домінуючих корисливих мотивів злочину обґрунтованою слід визнати пропозицію істотно підвищити розмір покарання у вигляді штрафу за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, насамперед за наявності кваліфікуючих ознак, у кримінальному законі України.

Навіть підвищені розміри штрафних санкцій, уведені в порядку змін до ст. 249 КК, у більшості випадків не адекватні тяжкості суспільно небезпечних наслідків незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Ще меншою мірою виконувало запобіжну мету застосування штрафів у межах, які були встановлені раніше.

Явну невідповідність покарання тяжкості наслідків, до яких злочин призводить, може проілюструвати такий приклад. Т. на річці Чатирлик у заборонений період здійснював вилов риби забороненим знаряддям – сіттю-павуком, унаслідок чого добув рибу виду карась у кількості 4000 особин загальною вагою 72 кг, чим заподіяв шкоду рибному господарству в розмірі 20 400 грн. За вчинений злочин Т. було засуджено до покарання у вигляді штрафу в розмірі 30 неоподатковуваних доходів громадян (510 грн) з конфіскацією знаряддя промислу (сітки-павука) та добутої риби. Суд, мотивуючи своє рішення стосовно призначеного покарання в мінімальному розмірі, установленому для цього виду покарання у ч. 1 ст. 249 КК, послався на те, що фактично підсудний проживає із сім'єю, має двох малолітніх дітей, які потребують його допомоги¹. У цій справі суд, на нашу думку, не повністю врахував тяжкість злочину, те, що злочином заподіяна значна шкода довкіллю, за наявності якої застосування мінімального розміру штрафу навряд чи можливо визнати ефективним заходом із запобігання вчиненню засудженим та іншими особами нових злочинів. Якщо навіть засуджений та його сім'я і перебували у скрутному матеріальному становищі, що ускладнювало виплату

¹ Кримінальна справа № 1-150, 2006 р. [Текст] // Архів Красноперекопського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим.

штрафу, суд мав право, призначивши це покарання, або застосувати можливість розстрочки виплати певними частинами строком до трьох років (ч. 4 ст. 53 КК), або замінити невиконану суму штрафу покаранням у виді громадських чи виправних робіт (ч. 5 ст. 53). Обрання одного з цих варіантів, мабуть, є доцільнішим, аніж призначення мінімального штрафу за корисливий злочин, яким заподіяно суттєву матеріальну шкоду на суму понад 20 тис. грн.

У результаті аналізу кримінальних справ отримані дані щодо видів і розмірів покарань, які застосовуються за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (див. *Додаток Б*). При цьому серед засуджених за ч. 1 ст. 249 КК, яким було призначено покарання у виді штрафу, звільнено від відбування покарання 3,1 % (переважно у зв'язку з амністією), а серед засуджених, яким призначено обмеження волі, звільнено 89 % осіб (зокрема, з випробуванням – 87,5 %, за амністією – 1,5 %). Серед засуджених за ч. 2 ст. 249 КК, яким було призначено штраф, від відбування покарання не звільнено жодної особи; серед тих, кому було призначено обмеження та позбавлення волі, частка звільнених осіб досягала відповідно 96 % і 100 % (усіх звільнено з випробуванням).

З наведених показників можна зробити висновок, що одним із найбільш розповсюджених видів покарань, які застосовуються за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, є *штраф*. Це покарання часто призначається ближче до нижньої межі санкції, що за певних умов може визнаватися неадекватним протидії злочинності, оскільки незначні розміри штрафу порівняно з незаконними прибутками від збуту продуктів або продукції добування спроможні ставати перешкодою для досягнення мети покарання, насамперед запобігання вчиненню нових злочинів.

Законом України від 15 листопада 2011 р. № 4025-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» запроваджено досить суттєві новації у кримінальному законодавстві. Серед нових законодавчих положень слід виділити значне підвищення ролі штрафу як основного виду покарання. Зокрема, розмір штрафу став визнаватися одним із формальних критеріїв класифікації злочинів (ст. 12 КК), що відкрило можливості за певних умов за-

стосовувати штрафи навіть за деякі тяжкі й особливо тяжкі злочини. Одночасно з цим підвищено верхню межу штрафу в Загальній частині КК (ч. 2 ст. 53 КК) та розміри штрафів, передбачені у низці статей Особливої частини.

У цілому здійснена реформа, незважаючи на окремі дискусійні моменти, засвідчила, що штрафні санкції виправдано розглядаються законодавцем як один із найбільш дієвих правових засобів протидії злочинності. У подальшому можна прогнозувати ще більш широке застосування цього виду покарань, а також послідовне підвищення його розмірів. За такого підходу істотне підвищення штрафів за злочини проти довкілля з урахуванням матеріальної складової екологічної шкоди у найближчому майбутньому виглядає цілком логічним.

Ефективність обмеження та позбавлення волі, що також належать до основних покарань, які призначаються за злочин, нівелюється тим, що вони фактично застосовуються лише щодо незначної частки засуджених, а в усіх інших випадках відбувається їх звільнення від відбування цих видів покарань (як правило, з випробуванням). Можна припустити, що причиною цього є зavelикий розрив у суворості санкції, який, на думку суддів, існує між штрафом у найбільшому розмірі (який із урахуванням обставин справи суд визнає занадто м'яким покаранням) та обмеженням (а за ч. 2 ст. 249 КК – і позбавленням) волі на мінімальні строки (фактичне застосування яких визнається недоцільним). У результаті до засудженого не застосовуються реальні заходи державного примусу. Незважаючи на те, що звільнення від покарання має важливе значення у протидії злочинності¹, занадто широке його розповсюдження може призводити до недосягнення мети покарання.

До висновку щодо необґрунтованості широкого застосування звільнення винних осіб від відбування покарання дійшов і В. О. Попрас, який зазначає, що умовне звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі повинно мати винятковий характер і його можна вважати виправданим лише в окремих випадках. А для сучасної української судової практики за всіма категоріями кримінальних

¹ Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тюгогін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 377.

справ воно стало правилом, адже щорічно з випробуванням звільняються близько 50–60 % осіб, які вчинили злочини¹. Щодо незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом ця проблема є ще більш гострою, оскільки питома вага умовно звільнених від відбування покарань у вигляді обмеження та позбавлення волі серед усіх засуджених сягає 90–100 %.

Зазначена суттєва прогалина, очевидно, може бути усунена шляхом підвищення верхніх меж штрафних санкцій за злочин та ще більш широкого застосування останніх. Крім того, обмеження волі як найсуворіший вид покарання за злочин, передбачений ч. 1 ст. 249 КК, має призначатися лише за умови підвищеної суспільної небезпечності вчиненого діяння, наприклад за наявності хоча б однієї з обставин, які обтяжують покарання (ст. 67 КК), і насамперед тяжких наслідків, завданих злочином.

Що стосується *спеціальної конфіскації* знярядь і засобів промислу та всього добутого, то під час кримінального провадження та судового розгляду їй часто не приділяється належна увага, зокрема, у судових вироках можуть не зазначатися, які саме зняряддя і засоби підлягають переходу у власність держави, а засуджені особи іноді не виправдано звільняються від застосування цього примусового заходу. Складнощі виникали у зв'язку з тим, що КК упродовж тривалого часу не визначав кримінально-правовий статус спеціальної конфіскації, однак при цьому передбачав її в санкціях багатьох статей Особливої частини.

У літературі висловлені різні погляди на юридичну природу та функціональне призначення спеціальної конфіскації. Так, на думку В. М. Мельнікової-Крикун, спеціальна конфіскація є кримінально-процесуальним заходом, а її мета полягає лише в тому, щоб у майбутньому ніхто не міг використовувати відповідні предмети для вчинення злочинів, тобто в забезпеченні безпеки². Н. Гуторова та О. Шаповалова вважають доцільним віднесення спеціальної конфіскації майна не до переліку покарань, а до інших заходів кримінально-правового характеру (заходів безпеки), що мають бути врегульо-

¹ Попрас, В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України [Текст] : монографія / В. О. Попрас ; Нац. юрид. акад. України. – Х. : Право, 2009. – С. 99.

² Мельнікова-Крикун, В. М. Спеціальна конфіскація [Текст] / В. М. Мельнікова-Крикун // Право і безпека. – 2005. – № 4, т. 4. – С. 90.

вані нормами Загальної частини КК¹. Необхідність відмежування конфіскації майна як виду покарання від спеціальної конфіскації навіть у тих випадках, коли остання передбачена в санкціях статей КК, обстоюють й інші криміналісти².

М. М. Панов, указуючи на недосконалість правової регламентації цього заходу, усе ж розглядає спеціальну конфіскацію як додатковий вид покарання, що має всі ознаки покарання, підвищує репресивний ефект основного покарання та виконує превентивну функцію³.

Аналізуючи зазначені точки зору, потрібно зауважити, що до останнього часу в Загальній частині КК України не містилося жодних роз'яснень щодо спеціальної конфіскації. При розкритті змісту цього поняття з позицій раніше чинного законодавства слід було виходити з того, що серед вичерпного переліку покарань у ст. 51 КК спеціальна конфіскація не зазначена, а за ст. 59 вилученню підлягає майно, що є виключно власністю засудженого, і застосування конфіскації майна передбачено лише за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини. Тому формально спеціальна конфіскація вважалася кримінально-процесуальним заходом, сутність якого полягає у вилученні речових доказів.

Невизначеність кримінально-правового статусу спеціальної конфіскації нерідко зумовлювала хибну практику звільнення засуджених осіб від цього заходу із застосуванням ст. 69 КК. Одним із її прикладів може бути справа Н., якого було визнано винним у тому, що він на акваторії Кременчуцького водосховища ріки Дніпро встановив 4 одностінні ставні рибальські сітки, які відповідно до акта судової іхтіологічної експертизи є сіткоснастєвими знаряддями лову, забороненими для використання фізичними особами у вказаному місці. Унаслідок незаконного вилову Н. добув рибу видів судак,

¹ Гуторова, Н. Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи [Текст] / Н. Гуторова, О. Шаповалова // Право України. – 2010. – № 9. – С. 64.

² Пономаренко, Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины [Текст] : монографія / Ю. А. Пономаренко. – Харьков : ФИНН, 2009. – С. 291–292; Сташис, В. Актуальні питання системи покарань за Кримінальним кодексом України 2001 року [Текст] / В. Сташис // Право України. – 2010. – № 9. – С. 19.

³ Панов, М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків [Текст] : монографія / М. М. Панов ; наук. ред. В. І. Борисов ; Ін-т вивч. пробл. злочинності АПРн України. – Х. : Право, 2009. – С. 142–143.

плотва та чехоня, заподіявши матеріальну шкоду на суму в 1795 грн. В обвинувальному вирокі суд визнав спеціальну конфіскацію додатковим покаранням і із застосуванням ст. 69 КК не призначив конфіскацію човна, який належав Н. на праві власності та виступав засобом вчинення злочину⁴.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18 квітня 2013 р. № 222-VII передбачено запровадження спеціальної конфіскації у Загальну частину КК як поняття, що належить до «інших заходів кримінально-правового характеру» поряд із примусовими заходами медичного характеру та примусовим лікуванням (розділ XIV Загальної частини)⁵. Безумовно, позитивною новелою є прагнення законодавця визначити кримінально-правовий статус спеціальної конфіскації, відмежувати її від заходів кримінального процесуального характеру, що стосуються долі речових доказів. Водночас питання про включення спеціальної конфіскації до змісту родового поняття «інші заходи кримінально-правового характеру» виглядає досить дискусійним. Так, на відміну від примусових заходів медичного характеру та примусового лікування, спеціальна конфіскація може застосовуватися за вчинення злочину лише у випадках, якщо вона закріплена у санкції відповідної статті Особливої частини КК. Це означає, що за своєю юридичною природою спеціальна конфіскація виступає наслідком злочину незалежно від інших обставин (наприклад, психічної хвороби засудженого при застосуванні примусових заходів медичного характеру). Тому єдиною і достатньою підставою спеціальної конфіскації є наявність у діянні особи складу конкретного кримінального правопорушення, за який закон про кримінальну відповідальність передбачає застосування цього заходу державного примусу.

За своїм функціональним призначенням спеціальна конфіскація збігається з покаранням, оскільки здатна через обмеження майнових

⁴ Кримінальна справа № 1-120, 2007 р. [Текст] // Архів Придніпровського районного суду м. Черкаси.

⁵ Див.: Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України [Електронний ресурс] : Закон України від 18 квіт. 2013 р. № 222-VII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/222-18>. – Заголовок з екрана.

прав особи, яка вчинила злочин, підсилювати каральну дію основного покарання, сприяти виправленню засудженого і запобіганню вчиненню нових злочинів як самою винною особою (адже відбувається вилучення предметів, що застосовувалися при вчиненні злочину), так і іншими особами (наприклад, уже сама загроза конфіскації автомобіля або риболовного судна може нейтралізувати у свідомості певних категорій людей намір вчинити злочин, принаймні із застосуванням цих засобів). Примусовим заходам медичного характеру не притаманна вся сукупність визначених у ст. 51 КК цілей покарання, насамперед відсутня мета кари, а примусове лікування взагалі має суто медичне призначення.

Отже, у структурі кримінально-правової санкції спеціальна конфіскація має допоміжне значення. У разі ж формального визнання її додатковим покаранням вона у повнішій мірі сприяла б підвищенню ефективності покарання, що призначається за певні злочини, більш повній реалізації принципів індивідуалізації і справедливості. Мета інших заходів кримінально-правового характеру не збігається і не повинна збігатися у повному обсязі з метою покарання, тоді як у спеціальній конфіскації достатньо виразно проявляється каральна сутність, а характер правообмежень (вилучення особистого майна) безпосередньо пов'язаний із характером вчиненого злочину, його корисливими мотивами.

Ще більш неоднозначним моментом у зазначеному вище Законі України від 18 квітня 2013 р. є те, що він передбачає запровадження поняття «спеціальна конфіскація» у санкціях статей лише розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» Особливої частини КК, тоді як інші статті, в яких передбачено застосування цього заходу, залишилися без відповідних термінологічних інновацій. Крім того, у зв'язку зі зміною назви розділу XIV Загальної частини КК України логічно було б до інших заходів кримінально-правового характеру віднести також примусові заходи виховного характеру, які можуть застосовуватися до неповнолітніх і не є покаранням.

З урахуванням викладеного пропонуємо закріпити спеціальну конфіскацію як різновид додаткового покарання – конфіскації майна (ст. 59 КК). У разі впровадження такої законодавчої новели до переліку предметів, які не повинні підлягати спеціальній конфіскації за

ст. 59 КК, слід віднести ті, що: а) були незаконно набуті засудженим, оскільки згідно з ч. 1 ст. 328 ЦК право власності на ці предмети в нього не виникає (щодо злочину, передбаченого ст. 249 КК, це можуть бути незаконно добуті водні живі ресурси, викрадений човен тощо); б) належать на праві власності іншим, крім засудженого, особам (наприклад, риболовне судно, що належить рибогосподарському підприємству та яке використовував засуджений у зв'язку з виконанням своїх професійних обов'язків); в) не підлягають передачі у власність держави (наприклад, заборонені знаряддя лову, які підлягають знищенню).

Оптимальним способом законодавчого визнання спеціальної конфіскації додатковим покаранням вважаємо доповнення ст. 59 КК положенням такого змісту: «примусове безоплатне вилучення у власність держави предметів, засобів і знарядь злочину, які перебувають у власності засудженого (спеціальна конфіскація), встановлюється за корисливі злочини і може бути призначене лише у випадках, спеціально передбачених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу».

За поглядами Н. Орловської, концепція побудови кримінально-правових санкцій повинна бути заснована на їх відповідності: характеру і ступеню суспільної небезпечності діяння; ступеню готовності суспільства сприймати санкцію як реальну та справедливую; можливості держави реалізувати види покарань, які містяться в санкції¹. Ю. Філей підкреслює, що конкретна кримінально-правова санкція обов'язково має бути адекватною, справедливою та узгоджуватися з іншими санкціями².

Урахування розміру шкоди, заподіяної довкіллю внаслідок незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, можливості заподіяння невідворотних негативних змін у водній екосистемі, поширення таких злочинів на території України та інших обставин дає достатньо підстав для висловлення цілком обгрунтованого твердження щодо необхідності підвищення передбаченого законом покарання за такі злочини. Ці зміни спрямовані на

¹ Орловская, Н. А. К вопросу о концептуальных основах построения уголовно-правовых санкций [Текст] / Н. А. Орловская // Актуальные проблемы держави і права : зб. наук. пр. – Одеса : Юрид. л-ра, 2003. – Вип. 18. – С. 777.

² Філей, Ю. Поняття кримінально-правової санкції [Текст] / Ю. Філей // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 11. – С. 34.

реалізацію принципу справедливості кримінального права, досягнення мети покарання, приведення у відповідність реальної суспільної небезпечності злочину та покарання за нього, а також на забезпечення того, щоб вчинення таких злочинів було економічно не вигідним.

На думку П. А. Фефелова, для того щоб нейтралізувати у винного та інших осіб думку про можливість безкарного порушення закону, кара за своїм характером має якомога повніше відповідати природі злочину¹. В. О. Попрас не підтримує категоричності такого твердження, відзначаючи, що характер покарання не можна ставити в пряму залежність від характеру злочину; зокрема, штраф не є формою відшкодування збитку і тому встановлюється перш за все відповідно до тяжкості злочину, а не відповідно до розміру заподіяного збитку². Позиція В. О. Попраса аргументована тим, що штраф як основний вид покарання часто встановлюється не лише за корисливі, а й за інші злочини невеликої та середньої тяжкості. Проте в разі, коли злочином заподіюється шкода матеріального характеру, її розмір повинен ураховуватися при з'ясуванні ступеня його суспільної небезпечності й тяжкості.

Тому досягти цілей покарання за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, що, як правило, є корисливим злочином та завжди заподіює істотну шкоду довкіллю, яка має і матеріальні показники, можна за рахунок, з одного боку, значного підвищення санкцій майнового характеру, а з іншого – установлення достатньо суворих заходів кримінальної відповідальності за вчинення злочину з особливо кваліфікуючими ознаками (до яких у роботі вже було запропоновано відносити добування водних живих ресурсів, що заподіяло велику шкоду, вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища та вчинення злочину організованою групою). Конкретні пропозиції щодо необхідності суттєвого підвищення ролі матеріальної сторони кримінальної відповідальності за злочини, предметом яких є води, водні тварини та рослини, висловлюються і сучасними російськими до-

¹ Фефелов, П. А. Общественная опасность преступного деяния и совершенствование системы наказаний [Текст] / П. А. Фефелов // Сов. государство и право. – 1987. – № 12. – С. 96.

² Попрас, В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України [Текст] : монографія / В. О. Попрас ; Нац. юрид. акад. України. – Х. : Право, 2009. – С. 85–86.

слідниками¹, хоча в Росії вже зараз розміри штрафних санкцій за ці злочини в багато разів перевищують ті, що передбачені в КК України. А в одному з досліджень західноєвропейських учених, представлених на розгляд у робочу групу Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) з питань браконьєрства, пропонувалося значно збільшити верхні межі санкцій (майже в 24 рази) порівняно з існуючими для того, щоб страх перед можливим покаранням міг утримувати браконьєрів від вчинення правопорушення. З цього дослідження та огляду зарубіжних законодавств І. С. Пономарьов та Є. О. Свініних роблять висновок, що хоча держави – учасники ОЕСР використовують широке коло всіляких штрафів та інших видів покарання, лише деякі з них установили належний рівень штрафів, який дозволяє надавати їм ефекту стримування².

У ч. 1 ст. 249 КК, на наш погляд, обґрунтовано зберегти існуючу нижню межу штрафу, одночасно підвищивши верхню принаймні до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Оскільки в порядку *de lege ferenda* у ст. 249 пропонується визначити диференційовані розміри шкоди, заподіяної злочином, у ч. 1 доцільно встановити як більш суворі, ніж штраф, альтернативні види основного покарання не обмеження волі, що пов'язане із застосуванням тривалих правообмежень, а громадські роботи на строк від ста шістьдесяти до двохсот сорока годин або арешт строком до шести місяців. В іншому випадку за вчинення злочину і без кваліфікуючих ознак (ч. 1 ст. 249 КК), і за їх наявності (ч. 2 ст. 249) засудженим може невинувато призначатися однаковий вид і розмір покарання – обмеження волі на строк до трьох років.

У ч. 2 ст. 249 КК так само потребує перегляду межі штрафу, які доцільно встановити на рівні від 500 до 2000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Запропоноване підвищення максимальної межі штрафу не суперечить положенням ч. 2 ст. 53 Загальної частини КК і враховує досвід протидії злочинам проти довкілля в багатьох зарубіжних країнах. При диференціації розмірів штрафу в ч. 1 і ч. 2 ст. 249 варто погодитися з висновками фахівців про те, що «побудова санкцій кримінально-правових норм буде більш обґрунтова-

¹ Конюшкіна, Ю. Усилить уголовно-правовую охрану вод, водных животных и растений [Текст] // Ю. Конюшкіна // Рос. юстиция. – 2003. – № 9. – С. 59.

² Пономарев, И. С. Правовые проблемы охраны морских живых ресурсов [Текст] // И. С. Пономарев, Е. А. Свининых // Государство и право. – 2009. – № 12. – С. 48.

ною, якщо максимальний розмір покарання за менш небезпечний злочин буде збігатися з мінімальним розміром покарання за його кваліфікований вид»¹. Запровадження ще більших розмірів штрафу за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, наприклад, на рівні КК Російської Федерації, може бути визнано доцільним лише в перспективі.

Виокремлення особливо кваліфікуючих ознак злочину в ч. 3 ст. 249 КК буде справедливою та адекватною реакцією законодавця на підвищений ступінь суспільної небезпечності таких злочинів (зокрема, унаслідок фактичного заподіяння великої шкоди) та осіб, які його вчиняють (службових осіб чи осіб, які діють у складі організованих груп), тому адекватними основними видами покарання, що можуть бути застосовані до засуджених, є обмеження або позбавлення волі. Однак найбільш доцільним способом підвищення суворості санкції кримінально-правової норми, яку пропонується передбачити в ч. 3 ст. 249 КК, є не тільки підвищення верхньої межі обмеження та позбавлення волі до 5-ти років, а і включення до санкції покарань у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Установлення верхньої межі штрафу за ч. 3 ст. 249 КК у розмірі чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що пропонується, може вирішити кілька завдань. По-перше, це надасть можливість суду з урахуванням ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину не застосовувати до засуджених покарання, пов'язані з обмеженням особистої свободи особи. Натомість розмір штрафів, що призначатимуться, буде відповідати законодавчій оцінці злочину середньої тяжкості (ч. 3 ст. 12 КК). По-друге, застосування досить високих розмірів штрафу за злочин, вчинений за наявності особливо кваліфікуючих ознак, сприятиме досягненню превентивної мети покарання. У цьому контексті особливо важливим є положення, включене до ч. 2 ст. 53 КК Законом України від 15 листопада 2011 р. № 4025-VI, відповідно до якого «за вчинення злочину, за

¹ Джужа, О. М. Кримінально-правова охорона довкілля як складова кримінологічного запобігання екологічній злочинності [Текст] / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Г. С. Полішук // Шлях до кримінології: Пам'яті А. П. Закалюка : зб. матеріалів / НАПрН України, Координац. бюро з пробл. кримінології та кримінол. досліджень. – К. ; Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2010. – С. 99.

який передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочином або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу...». Таким чином, за цих умов суд має право призначити штраф у розмірі, більшому за верхню межу, яка закріплена в санкції, у випадку заподіяння конкретним злочинним діянням особливо великої фактичної шкоди. І, нарешті, по-третє, істотне підвищення штрафів у ст. 249 КК відповідатиме загальній законодавчій тенденції зростання ролі цього виду покарання, про яку йшлося раніше.

Потенційні можливості штрафу як *додаткового покарання* у КК 2001 р. залишилися практично нереалізованими, на що вказують українські криміналісти¹. Тому одним із заходів, спрямованих на усунення цієї законодавчої прогалини, може стати обґрунтоване включення цього виду покарання у санкцію ст. 249 КК. Однак запровадження такої новації потребує системного підходу і ґрунтовних наукових розробок питань побудови кримінально-правових санкцій. Чинне ж законодавство не передбачає штрафу як додаткового виду покарань за жоден зі злочинів проти довкілля.

Як і в частинах 1 і 2 ст. 249, у санкції ч. 3 також має бути передбачено обов'язкову конфіскацію знарядь і засобів добування. До осіб, які вчинили злочин з використанням своєї посади або у зв'язку з діяльністю, якою вони займаються, доцільно застосовувати додаткове покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Викладене вище дає підставу для внесення таких змін і доповнень до ст. 249 КК:

¹ Зінченко, І. О. Проблеми вдосконалення кумулятивних санкцій в чинному КК України [Текст] / І. О. Зінченко // Матеріали наукових семінарів та «круглих столів», проведених Національною юридичною академією України імені Ярослава Мудрого спільно з Академією правових наук України в рамках Фестивалю науки 15–16 травня 2007 року / [упоряд.: А. П. Гетьман, О. В. Петришин] ; НЮА України ім. Ярослава Мудрого ; АПРН України. Ін-т держ. буд-ва та місц. самоврядування. Ін-т вивч. пробл. злочинності. – Х. : Право, 2007. – С. 20; Пономаренко, Ю. А. Види наказаний по уголовному праву України [Текст] : монографія / Ю. А. Пономаренко. – Харьков : ФИНН, 2009. – С. 247; Попрас, В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України [Текст] : монографія / В. О. Попрас ; Нац. юрид. акад. України. – Х. : Право, 2009. – С. 113.

дії, передбачені у ч. 1, – «...караються штрафом від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста шістдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, зі спеціальною конфіскацією»;

дії, передбачені в ч. 2, – «...караються штрафом від п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, зі спеціальною конфіскацією»;

у ч. 3 (у разі її введення) – «...караються штрафом від двох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого та зі спеціальною конфіскацією».

Запровадження таких покарань за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом може стати дієвим заходом, спрямованим на протидію цьому поширеному злочину проти довкілля.

Висновки до розділу 5

Дослідження покарання за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом дає підстави дійти таких висновків.

1. Компаративний аналіз кримінального законодавства деяких зарубіжних країн засвідчує, що покарання за діяння, аналогічні незаконному зайняттю рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, у законах більшості держав світу, як і в Україні, установлюється у вигляді штрафу та (або) позбавлення (чи обмеження) волі. Проте у порівнянні з кримінальними законами зарубіжних країн розмір штрафних санкцій за злочин, установлений у КК України, залишається одним із найнижчих.

2. Проведене узагальнення судової практики дає підставу стверджувати, що штраф та обмеження волі як основні покарання, що найчастіше призначаються засудженим за незаконне зайняття рибним,

звіриним або іншим водним добувним промислом, часто не виконують свою мету з причин явно занижених грошових стягнень та не виправдано частого звільнення винних від відбування покарання у вигляді обмеження волі. Важливим допоміжним функціям спеціальної конфіскації також не приділяється належна увага.

3. Обґрунтовується доцільність законодавчого визнання спеціальної конфіскації не «іншим заходом кримінально-правового характеру», а додатковим покаранням шляхом доповнення ст. 59 КК положенням такого змісту: «примусове безоплатне вилучення у власність держави предметів, засобів і знарядь злочину, які перебувають у власності засудженого (спеціальна конфіскація), встановлюється за корисливі злочини і може бути призначене лише у випадках, спеціально передбачених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу».

4. У роботі доводиться, що розміри покарань за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом на сучасному етапі масового поширення браконьєрства не відповідають суспільній небезпечності злочину й через це мають бути підвищені.

5. Пропонується визначити покарання за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, внівши такі редакційні зміни до ст. 249 КК: дії, передбачені у ч. 1, – «...караються штрафом від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста шістдесяті до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, зі спеціальною конфіскацією»; дії, передбачені в ч. 2, – «...караються штрафом від п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, зі спеціальною конфіскацією»; у ч. 3 (у разі її введення) – «...караються штрафом від двох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого та зі спеціальною конфіскацією».

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягало у з'ясуванні соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, об'єктивних та суб'єктивних елементів і ознак складу цього злочину, покарання за злочин і формулюванні пропозицій, що спрямовані на вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування. Основні результати проведеного дослідження відображено у таких висновках та пропозиціях.

1. Розкрито зміст основних чинників соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, до яких віднесено: екологічні; соціально-економічні; кримінологічні; правові (історико-правові та нормативні).

2. З урахуванням чинного законодавства та сучасних наукових підходів родовим об'єктом злочинів проти довкілля визнано комплекс взятих під охорону закону про кримінальну відповідальність суспільних відносин, що забезпечують в усіх екосистемах раціональне використання та охорону природних ресурсів, збереження екологічної рівноваги і підтримання природного відтворення й екологічної безпеки, а також захист життєдіяльності людини від негативного екологічного впливу.

3. Основний безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 249 КК, визначено як поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність суспільні відносини, що забезпечують у водній екосистемі раціональне використання та охорону живих ресурсів, які мають промислове значення, збереження екологічної рівноваги та підтримання природного відтворення й екологічної безпеки. Механізм спричинення шкоди об'єкту злочину полягає в розриві соціального зв'язку між винною особою та іншими суб'єктами відносин, оскільки ця особа порушує інтереси іншої сторони щодо забезпечення встановленого порядку користування водними біоресурсами, самовільно вилучаючи останні з природного середовища і заволодіваючи ними.

4. Природні ресурси, які можуть бути предметами злочинів проти довкілля, – це речі матеріального світу, що являють собою елементи довкілля природного походження, які перебувають у природному стані, мають просторову визначеність, екологічну значущість, юридичну відокремленість, особливий правовий статус і потенційно здатні набувати ознак товару. З'ясовано загальні ознаки цих предметів: соціальну; фізичну; юридичну; екологічну. До спеціальних ознак предмета злочину, що розглядається, віднесено: а) належність до природних ресурсів, необхідною умовою існування яких є перебування у водному середовищі; б) ці ресурси є живими організмами; в) промислове значення і г) імперативний правовий статус. Предмет злочину пропонується визначати поняттям «водні живі ресурси» і надати його роз'яснення в примітці до ст. 249 КК. Визнано доцільним доповнити ч. 1 ст. 249 КК вказівкою на незаконне добування водних живих ресурсів, що належать до особливо цінних видів тваринного або рослинного світу, а також видів, занесених до Червоної книги України.

5. Установлено, що зайняття водними промислами визнається незаконним, якщо воно здійснюється: без дозволу та (або) інших документів, наявність яких є обов'язковою; за наявності таких документів, але з недотриманням передбачених у них вимог; щодо тих видів живих ресурсів або тих особин водних тварин, на які поширюється заборона чи обмеження вилову; з виловом водних живих ресурсів у кількостях, що перевищують встановлені у нормативно-правових актах ліміти; у заборонений час, у заборонених місцях, забороненими способами, засобами чи знаряддями.

6. Запропоновано доповнити ст. 249 КК ознаками об'єктивної сторони злочину (місце, засоби вчинення злочину), які істотно підвищують ступінь його суспільної небезпечності. Розкрито зміст способу масового знищення тварин (ч. 2 ст. 249 КК).

7. Виділено матеріальні й нематеріальні критерії шкоди, яка заподіюється довкіллю. Пропонується диференціювати розміри цієї шкоди на істотні, великі і особливо великі та визнати їх ознаками відповідно основного, кваліфікованого й особливо кваліфікованого складу злочину в ст. 249 КК.

8. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом може бути вчинено як з прямим, так і з непрямим умислом. У ст. 23 КК запропоновано законодавчо відобразити по-

ложення, що зміст інтелектуального моменту вини охоплює усвідомлення особою не лише вчинюваної дії чи бездіяльності, а й інших фактичних обставин, які мають кримінально-правове значення.

9. Мотиви, що можуть мати місце при вчиненні незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, класифіковано на три групи: корисливі, які мають розглядатися як низькі, корисливі, що не мають низького характеру, та некорисливі. Проведено розподіл корисливих цілей злочину на мету наживи, мету споживання й інші корисливі цілі.

10. Суб'єктом незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, вчинила цей злочин і підлягає відповідальності за КК України. З урахуванням проведеного аналізу судової практики, значної поширеності відповідних діянь у суспільстві та інших факторів пропонується законодавчо визнати у ч. 2 ст. 249 КК кваліфікуючими ознаками злочину вчинення його повторно або за попередньою змовою групою осіб, а в ч. 3 ст. 249 КК передбачити вчинення злочину організованою групою або службовою особою з використанням свого службового становища як особливо кваліфікуючі ознаки.

11. Аргументовано необхідність підвищення розмірів санкцій майнового характеру в ст. 249 КК та законодавчого визнання спеціальної конфіскації додатковим видом покарання. Також виявлено потребу в удосконаленні практики призначення різних видів покарань до осіб, які були визнані винними у вчиненні злочину, що розглядається.

12. На підставі проведеного дослідження запропоновано викласти ст. 249 КК у такій редакції:

«Стаття 249. Незаконне добування водних живих ресурсів

1. Незаконне добування водних живих ресурсів, якщо воно заподіяло істотну шкоду, або вчинене на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду або в зоні надзвичайної екологічної ситуації чи екологічного лиха, а також незаконне добування водних живих ресурсів, що належать до особливо цінних видів тваринного або рослинного світу чи видів, які занесені до Червоної книги України, –

караються штрафом від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від

ста шістдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, зі спеціальною конфіскацією.

2. Ті самі дії, якщо вони заподіяли шкоду у великих розмірах, або вчинені з метою наживи, або за попередньою змовою групою осіб, або із застосуванням вибухових, отруйних речовин, електроструму чи іншим способом масового знищення тварин, або з використанням риболовних суден, або повторно, –

караються штрафом від п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, зі спеціальною конфіскацією.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони заподіяли шкоду в особливо великих розмірах, або вчинені службовою особою з використанням службового становища чи організованою групою, –

караються штрафом від двох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого та зі спеціальною конфіскацією.

Примітка. 1. Під водними живими ресурсами слід розуміти будь-які організми (риб, ссавців, інших представників тваринного світу, а також водорості та інші рослини) на всіх чи окремих стадіях розвитку, існування яких неможливе без перебування у водному середовищі, що знаходяться у стані природної волі та мають промислове значення.

2. Істотною шкодою, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається шкода, яка у п'ять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

3. Шкодою у великих розмірах, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається шкода, яка у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

4. Шкодою в особливо великих розмірах, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається шкода, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

АНКЕТА

для узагальнення матеріалів судової практики
щодо незаконного зайняття рибним, звіриним
або іншим водним добувним промислом

(зразок оформлення)

Розділ 1. Загальні відомості

1. Дані про кримінальне провадження:
кримінальна справа № 1-128, рік 2004, за обвинуваченням А.
2. Найменування суду Сакський районний суд Автономної Республіки Крим.
3. Кваліфікація злочину за вироком суду ч. 1 ст. 249 КК.

Розділ 2. Відомості про злочин

1. Предмет злочину:
 - 1.1. Назва виду (видів) водних живих ресурсів краб трав`яний.
 - 1.2. Особлива економічна цінність виду (видів) —.
 - 1.3. Екологічна цінність виду:
 - 1.3.1. Особливості відтворення —.
 - 1.3.2. Чи занесений вид до Червоної книги так, належить до категорії зникаючих видів.
 - 1.4. Кількість незаконно добутих водних живих ресурсів:
 - 1.4.1. Вага не встановлена.
 - 1.4.2. Особини 225.
2. Найвність/відсутність спеціального дозволу на добування; назва дозволу дозвіл на добування відсутній.
3. Місце вчинення злочину:
 - 3.1. Населений пункт біля села Веселівка Сакського району.
 - 3.2. Вид і назва водойми озеро Донузлав.
4. Час вчинення злочину (якщо є забороненим) —.

5. Засоби вчинення злочину (назва; чи є забороненими)
маска, ласті, легенева трубка, камера від автомобіля
КАМАЗ; не заборонені
6. Знаряддя вчинення злочину (назва; чи є забороненими) —
7. Спосіб вчинення злочину (назва; чи є забороненим) ручний лов
8. Наслідки злочину:
8.1. Матеріальні збитки на суму 3375 грн.
8.2. Екологічна характеристика заподіяної шкоди —
9. Ознаки суб'єктивної сторони злочину:
9.1. Форма вини умисел
9.2. Вид вини прямий умисел
9.3. Мотиви злочину не встановлені
9.4. Мета злочину не встановлена
10. Співучасть:
10.1. Форма співучасті —
10.2. Кількість і види співучасників —
11. Додаткові відомості про злочин —

Розділ 3. Відомості про особу обвинуваченого

1. Стать чоловіча
2. Вік 37 років
3. Освіта середня
4. Сімейний стан перебуває у фактичних шлюбних відносинах
5. Зайнятість не має постійної зайнятості
6. Характеристики з місця проживання, роботи, навчання
характеризується позитивно
7. Судимість:
7.1. Дата засудження —
7.2. Кваліфікація раніше вчинених злочинів —
8. Вчинення злочину у стані сп'яніння —

9. Додаткові відомості про особу винного

має на утриманні чотирьох дітей

Розділ 4. Відомості про покарання за злочин

1. Вид покарання обмеження волі

2. Розмір покарання строк 2 роки

3. Застосування спеціальної конфіскації

конфісковано засоби, знаряддя лову та все добуте

4. Звільнення від кримінальної відповідальності, покарання або його відбування звільнено від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК) з іспитовим строком тривалістю 2 роки

**Призначення покарання за незаконне зайняття рибним,
звіриним або іншим водним добувним промислом
(за результатами узагальнення судової практики)**

Вид і розмір покарання	Питома вага серед засуджених, %	
	за ч. 1 ст. 249 КК	за ч. 2 ст. 249 КК
<i>Штраф, у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян:</i>		
від 30 до 49	48,7	–
від 50 до 69	6,7	–
від 70 до 99	6,3	4,2
від 100 до 120	–	27,7
від 121 до 169	–	–
від 170 до 200	–	4,2
загалом	61,7	36,1
<i>Обмеження волі на строк:</i>		
1 рік	25,9	36
від 1-го до 2-х років	11,5	21,3
від 2-х до 3-х років	0,9	–
загалом	38,3	57,3
<i>Позбавлення волі на строк:</i>		
від 1-го до 2-х років	–	6,4
понад 2 роки	–	0,2
загалом	–	6,6
Усього	100	100

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейцев, В. І. Право екологічної безпеки [Текст] : навч. та наук.-практ. посіб. / В. І. Андрейцев. – К. : Знання-Прес, 2002. – 332 с.
2. Антонюк, Н. О. Кримінальна відповідальність за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою [Текст] : монографія / Н. О. Антонюк ; М-во освіти і науки України, ЛНУ ім. І. Франка. – Львів : ПАІС, 2008. – 216 с.
3. Бажанов, М. И. Избранные труды [Текст] / М. И. Бажанов ; [сост.: В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитонова, Е. В. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Тацкий]. – Харьков : Право, 2012. – 1244 с.
4. Балюк, Ю. О. Навколишнє природне середовище як об'єкт заподіяння шкоди [Текст] / Ю. О. Балюк // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. – Чернівці : Рута, 2004. – Вип. 236: Правознавство. – С. 61–67.
5. Бараненко, Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України [Текст] / Д. В. Бараненко // Прав. держава. – 2002. – № 5. – С. 81–87.
6. Белогриц-Котляревский, Л. С. Учебник русского уголовного права. Общая и особенная части [Текст] / Л. С. Белогриц-Котляревский. – Киев ; СПб. ; Харьков : Юж.-рус. книгоизд-во Ф. А. Иогансона, 1903. – IV, 618 с.
7. Берзін, П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення [Текст] : монографія / П. С. Берзін. – К. : Дакор, 2009. – 736 с.
8. Бессонов, А. К вопросу о понятии крупного ущерба при квалификации незаконной добычи рыбы [Текст] / А. Бессонов // Уголов. право. – 2008. – № 6. – С. 10–12.
9. Бикмурзин, М. П. Предмет преступления: теоретико-правовой анализ [Текст] / М. П. Бикмурзин. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 184 с.
10. Білявський, Г. О. Основи загальної екології [Текст] / Г. О. Білявський, М. М. Падун, Р. С. Фурдуй. – 2-ге вид., зі змінами. – К. : Либідь, 1995. – 368 с.

11. Борисов, В. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів [Текст] / В. Борисов, О. Пащенко // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2005. – № 3. – С. 180–190.
12. Борисов, В. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки [Текст] : монографія / В. Борисов, О. Пащенко. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. – 224 с.
13. Борисов, В. І. Конституційна відповідальність у системі чинників соціальної обумовленості кримінального закону [Текст] / В. І. Борисов // Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України : тези доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. (26–30 черв. 2006 р.) / за заг. ред. Ю. М. Грошевого, М. І. Панова ; М-во освіти і науки України ; АПрН України ; НЮАУ ім. Ярослава Мудрого ; Харк. обл. держ. адмін. ; Харк. обл. рада ; Харк. міська рада. – Х. : НЮАУ, 2006. – С. 405–408.
14. Брайнін, Я. М. Основні питання загального вчення про склад злочину [Текст] / Я. М. Брайнін. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – 189 с.
15. Браконьєри можуть поповнити казну [Текст] // Голос України. – 2008. – 12 серп. (№ 151). – С. 2.
16. Бредихина, В. Л. Понятие, сущность и содержание права граждан на безопасную окружающую среду [Текст] / В. Л. Бредихина // Проблемы законности : республик. міжвід. наук. зб. / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого ; відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : [б. в.], 2001. – Вип. 47. – С. 76–82.
17. Бринчук, М. М. Федеральный закон «Об охране окружающей среды»: теория и практика [Текст] / М. М. Бринчук, О. Л. Дубовик // Государство и право. – 2003. – № 3. – С. 30–41.
18. Бринчук, М. М. Экосистемный подход в праве [Текст] / М. М. Бринчук // Экол. право. – 2008. – № 1. – С. 6–14.
19. Брич, Л. П. Предмет злочину як розмежувальна ознака складів злочинів проти довкілля [Текст] / Л. П. Брич // Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства) : матеріали наук.-

- практик. конф., 4–5 квіт. 2003 р. – Львів : ЛІВС при НАВС України, 2003. – С. 53–56.
20. Бурдін, В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні [Текст] : монографія / В. М. Бурдін. – К. : Атіка, 2004. – 240 с.
 21. Бурдін, В. М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження) [Текст] : монографія / В. М. Бурдін. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 780 с.
 22. Буткевич, Б. Велика риболовля [Текст] / Б. Буткевич // Укр. тиждень. – 2009. – 5–11 черв. (№ 22). – С. 26–29.
 23. Векленко, С. Законодательное определение умышленной вины нуждается в совершенствовании [Текст] / С. Векленко // Уголов. право. – 2003. – № 1. – С. 15–17.
 24. Велиев, И. В. Уголовно-правовая оценка объекта посягательства при квалификации преступлений [Текст] / И. В. Велиев. – Баку : Учен. центр Прокуратуры Азерб. Респ., 1992. – 60 с.
 25. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
 26. Вереща, Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Р. В. Вереща ; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 18 с.
 27. Владимиров, В. А. Субъект преступления по советскому уголовному праву [Текст] / В. А. Владимиров, Г. А. Левицкий. – М. : Высш. шк. МООП РСФСР, 1964. – 60 с.
 28. Владимиров, Л. Е. Курс уголовного права [Текст]. Часть первая. Основы нынешнего уголовного права / Л. Е. Владимиров. – М. : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1908. – 387 с.
 29. Волков, Б. С. Мотивы преступлений (уголовно-правовое и социально-психологическое исследование) [Текст] / Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 152 с.
 30. Волков, Б. С. Проблема воли и уголовная ответственность [Текст] / Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1965. – 136 с.
 31. Вольфман, Г. И. Ответственность за преступления в области охраны природы. Квалификация и наказание [Текст] / Г. И. Вольф-

- ман ; под ред. В. И. Новоселова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1984. – 80 с.
32. Гавриш, С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства [Текст] : наук. вид. / С. Б. Гавриш. – К. : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2002. – 636 с.
33. Гавриш, С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений [Текст] / С. Б. Гавриш // Право и политика. – 2000. – № 11. – С. 4–15.
34. Гавриш, С. Б. Уголовная ответственность за незаконную порубку леса [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. Б. Гавриш ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1980. – 16 с.
35. Газдайка-Василишин, І. Б. До питання соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за некорисливі злочини проти власності [Текст] / І. Б. Газдайка-Василишин // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична / голов. ред. В. Л. Ортинський. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – Вип. 3. – С. 248–258.
36. Галахова, А. В. Уголовная ответственность за хозяйственные преступления: вопросы квалификации [Текст] / А. В. Галахова. – М. : Юрид. лит., 1987. – 160 с.
37. Гармаш, Д. О. Кримінальна відповідальність за порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом: підстава криміналізації та склад злочину [Текст] : монографія / Д. О. Гармаш ; Ін-т вивч. пробл. злочинності НАПрН України. – Х. : ФІНН, 2011. – 184 с.
38. Глистин, В. К. Охрана природы по советскому уголовному праву [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. К. Глистин ; юрид. фак. Ленингр. гос. ун-та. – Л., 1966. – 17 с.
39. Глистин, В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений) [Текст] / В. К. Глистин. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. – 128 с.
40. Горноста́й, А. В. Кримінальна відповідальність за замах на злочин [Текст] : монографія / А. В. Горноста́й. – Х. : Юрайт, 2013. – 232 с.
41. Готин, А. Н. Объект преступления в теории уголовного права [Текст] / А. Н. Готин // Вісн. Луган. ін-ту внутр. справ МВС України. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 2001. – Вип. 3. – С. 39–62.

42. Готін, О. Підстави криміналізації діянь [Текст] / О. Готін // Право України. – 2005. – № 2. – С. 95–98.
43. Григор'єва, Т. В. Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Т. В. Григор'єва ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.
44. Гришук, В. К. До питання про поняття об'єкта злочину в сучасній науці кримінального права [Текст] / В. К. Гришук, В. Л. Ортинський // Наук. зап. Харк. екон.-прав. ун-ту. Право, економіка, гуманітаристика. – 2004. – № 1. – С. 30–37.
45. Гришук, В. К. Загальні засади відповідальності юридичних осіб за кримінальним законодавством Франції [Текст] / В. К. Гришук, І. В. Красницький // Вісн. Львів. ін-ту внутр. справ / голов. ред. В. Л. Ортинський. – Львів : Львів. ін-т внутр. справ при НАВС України, 2003. – Вип. 3. – С. 66–75.
46. Гуторова, Н. Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи [Текст] / Н. Гуторова, О. Шаповалова // Право України. – 2010. – № 9. – С. 56–65.
47. Гуторова, Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України [Текст] : монографія / Н. О. Гуторова. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 384 с.
48. Дагель, П. С. Содержание, форма и сущность вины в советском уголовном праве [Текст] / П. С. Дагель // Правоведение. – 1969. – № 1. – С. 78–88.
49. Дагель, П. С. Субъективная сторона преступления и ее установление [Текст] / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – 244 с.
50. Дедю, И. И. Экологический энциклопедический словарь [Текст] / И. И. Дедю. – Кишинев : Гл. ред. МСЭ, 1990. – 408 с.
51. Демидов, Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве [Текст] / Ю. А. Демидов. – М. : Юрид. лит., 1975. – 184 с.
52. Демина, Т. А. Экология, природопользование, охрана окружающей среды [Текст] / Т. А. Демина. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 143 с.
53. Джу́жа, О. М. Кримінально-правова охорона довкілля як складова кримінологічного запобігання екологічній злочинності

- [Текст] / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Г. С. Поліщук // Шлях до кримінології: Пам'яті А. П. Закалюка : зб. матеріалів / НАПрН України, Координац. бюро з пробл. кримінології та кримінол. досліджень. – К. : Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2010. – С. 97–103.
54. Дзюба, Ю. П. Деякі методологічні аспекти дослідження предмета злочину [Текст] / Ю. П. Дзюба // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 трав. 2009 р. / [редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін.] ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого ; Ін-т вивч. пробл. злочинності АПрН України. – Х. : Право, 2009. – С. 77–82.
55. Дубовик, О. Л. Причины экологических преступлений [Текст] / О. Л. Дубовик, А. Э. Жалинский. – М. : Наука, 1988. – 240 с.
56. Екологічна енциклопедія [Текст] : у 3 т. / редкол.: А. В. Толстоухов (голов. ред.) та ін. – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. – Т. 1 : А–Е. – 432 с.
57. Екологічна енциклопедія [Текст] : у 3 т. / редкол.: А. В. Толстоухов (голов. ред.) та ін. – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2008. – Т. 3 : О–Я. – 472 с.
58. Екологічне право України [Текст] / [А. П. Гетьман, М. В. Шульга, В. К. Попов та ін.] ; за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. – Х. : Право, 2005. – 384 с.
59. Емельянов, В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке [Текст] / В. П. Емельянов // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С. 7–11.
60. Есипов, В. В. Очерк русского уголовного права. Часть общая. Преступление и преступники. Наказание и наказуемые [Текст] / В. В. Есипов. – М. : Изд. кн. магазина «Правоведение», 1904. – 550, V с.
61. Ємельянов, В. П. Класифікація об'єктів злочинів [Текст] / В. П. Ємельянов // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – Х. : НУВС, 2002. – Вип. 20. – С. 179–183.
62. Єпур, Г. В. Об'єктивна сторона злочину [Текст] / Г. В. Єпур // Вісн. ЛІВС МВС України. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 2000. – Вип. 3. – С. 137–142.

63. Єпур, Г. В. Соціальна обумовленість кримінально-правової відповідальності [Текст] / Г. В. Єпур // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – Спец. вип. : Нове кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство та завдання юридичної підготовки кадрів ОВС України : у 2 ч. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2002. – Ч. 1. – С. 17–21.
64. Жалинский, А. О материальной стороне преступления [Текст] / А. Жалинский // Уголов. право. – 2003. – № 2. – С. 27–29.
65. Жевлаков, Э. Н. Экологические преступления и экологическая преступность [Текст] / Э. Н. Жевлаков. – М. : Белые альвы, 1996. – 96 с.
66. Житний, О. О. Проблеми реалізації принципу гуманізму в деяких інститутах кримінального права України [Текст] / О. О. Житний // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – Х., 2005. – Вип. 29. – С. 19–24.
67. Загородников, Н. И. Советское уголовное право. Общая и Особенная части [Текст] / Н. И. Загородников. – М. : Юрид. лит., 1975. – 568 с.
68. Заруба, П. Соціальна зумовленість кримінальної відповідальності за злочини у сфері приватизації [Текст] / П. Заруба // Підприємництво, госп-во і право. – 2007. – № 9. – С. 83–85.
69. Зателепин, О. К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве [Текст] / О. Зателепин // Уголов. право. – 2003. – № 1. – С. 29–31.
70. Зінченко, І. О. Одиначні злочини: поняття, види, кваліфікація [Текст] : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. – Х. : ФІНН, 2010. – 256 с.
71. Зінченко, І. О. Проблеми вдосконалення кумулятивних санкцій в чинному КК України [Текст] / І. О. Зінченко // Матеріали наукових семінарів та «круглих столів», проведених Національною юридичною академією України імені Ярослава Мудрого спільно з Академією правових наук України в рамках Фестивалю науки 15–16 травня 2007 року / [упоряд.: А. П. Гетьман, О. В. Петришин] ; НЮА України ім. Ярослава Мудрого ; АПРН України, Ін-т держ. буд-ва та місц. самоврядування, Ін-т вивч. пробл. злочинності. – Х. : Право, 2007. – С. 19–20.

72. Иванов, Н. Г. Принцип субъективного вменения и его реализация в УК [Текст] / Н. Г. Иванов // Государство и право. – 1999. – № 10. – С. 52–58.
73. Иногамова-Хегай, Л. Критерии разграничения преступлений против собственности и экологических преступлений [Текст] / Л. Иногамова-Хегай, Е. Герасимова // Уголов. право. – 2006. – № 5. – С. 42–45.
74. Історія економіки та економічної думки: від ранніх цивілізацій до початку ХХ ст. [Текст] : навч. посіб. / В. В. Козюк [та ін.] ; за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. – К. : Знання, 2011. – 566 с.
75. Караев, Т. Э. Повторность преступлений [Текст] / Т. Э. Караев. – М. : Юрид. лит., 1983. – 104 с.
76. Карпушева, И. Ю. О соотношении категорий: «деятельность», «поведение», «деяние» и их значения для определения понятия преступления [Текст] / И. Ю. Карпушева // Сучасні проблеми юридичної науки і правозастосовчої діяльності : тези доп. та наук. повідомл. учасн. наук. конф. молодих учених (м. Харків, 20–21 груд. 2001 р.) / за ред. М. І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. – С. 121–124.
77. Кирей, В. Протистоять браконьерам [Текст] / В. Кирей // Уряд. кур'єр. – 2009. – 29 жовт. (№ 200). – С. 9.
78. Кистяковский, А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Часть общая [Текст] / А. Ф. Кистяковский. – 3-е изд. – Киев : Изд. Ф. А. Иогансона, 1891. – 850 с.
79. Кісілюк, Е. М. Спірні питання щодо встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб [Текст] / Е. М. Кісілюк // Адвокат. – 2008. – № 6. – С. 22–25.
80. Кобецька, Н. Р. Екологічне право України [Текст] : навч. посіб. / Н. Р. Кобецька. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
81. Ковалев, М. И. Классификация объектов преступления [Текст] / М. И. Ковалев, И. Я. Козаченко, Г. П. Новоселов // Правоведение. – 1987. – № 2. – С. 70–71.
82. Ковалев, М. И. Понятие и признаки преступления и их значение для квалификации [Текст] / М. И. Ковалев. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1977. – 80 с.

83. Ковалевская, Н. Клевое дело [Текст] / Н. Ковалевская // Власть денег. – 2010. – № 24. – С. 24–25.
84. Ковалевская, Н. Олег Довбыш: «Разведение рыбы и распоряжение водной гладью контролирует только наш Комитет» [Текст] / Н. Ковалевская, Д. Уляницкий // Власть денег. – 2010. – № 24. – С. 26–27.
85. Коган, В. М. Изучение эффективности уголовно-правовых норм: аспекты и уровни анализа [Текст] / В. М. Коган // Проблемы правосудия и уголовного права. – М. : Ин-т государства и права АН СССР, 1978. – С. 119–130.
86. Козаченко, И. Я. Нижняя возрастная граница уголовной ответственности: пути оптимизации проблемы [Текст] / И. Я. Козаченко, Б. А. Спасенников // Рос. юрид. журн. – 2001. – № 4. – С. 75–82.
87. Козлов, А. П. Понятие преступления [Текст] / А. П. Козлов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 819 с.
88. Колбасов, О. С. Возмещение вреда, причиненного неправомерным использованием природных объектов [Текст] / О. С. Колбасов // Правовые вопросы охраны природы в СССР : сб. ст. / отв. ред. Г. Н. Полянская. – М. : Госюриздат, 1963. – С. 99–148.
89. Колбасов, О. С. Природа как объект правовой охраны [Текст] / О. С. Колбасов // Правовые вопросы охраны природы в СССР : сб. ст. / отв. ред. Г. Н. Полянская. – М. : Госюриздат, 1963. – С. 5–16.
90. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права [Текст] // Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища (міжнародні конвенції та угоди, інші правові акти). – Чернівці : Зелена Буковина, 1999. – Т. 5. – С. 145–190.
91. Константинов, А. С. Общая гидробиология [Текст] : учебник / А. С. Константинов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 1986. – 472 с.
92. Конюшкіна, Ю. Усилить уголовно-правовую охрану вод, водных животных и растений [Текст] / Ю. Конюшкіна // Рос. юстиция. – 2003. – № 9. – С. 59–60.

93. Коржанский, Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны [Текст] / Н. И. Коржанский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.
94. Коржанский, Н. Квалификация преступлений при конкуренции непосредственных объектов посягательства [Текст] / Н. Коржанский // Сов. юстиция. – 1972. – № 21. – С. 20–21.
95. Коржанський, М. Й. Уголовне право України. Частина загальна [Текст] : курс лекцій / М. Й. Коржанський. – К. : Наук. думка : Укр. вид. група, 1996. – 336 с.
96. Коржанський, М. Цінність суспільних відносин [Текст] / М. Коржанський, О. Коржанська // Право України. – 2006. – № 12. – С. 20–22.
97. Корнякова, Т. Детермінація злочинів проти довкілля [Текст] / Т. Корнякова // Право України. – 2009. – № 7. – С. 79–87.
98. Корнякова, Т. Навколишнє природне середовище як об'єкт кримінально-правової охорони у системі запобігання екологічній злочинності [Текст] / Т. Корнякова // Вісн. Акад. прав. наук України / редкол.: В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2010. – № 2. – С. 169–177.
99. Корнякова, Т. Об'єкт посягання і система злочинів у сфері навколишнього природного середовища [Текст] / Т. Корнякова // Право України. – 2009. – № 2. – С. 121–133.
100. Коробеев, А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации [Текст] : монография / А. И. Коробеев. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1987. – 272 с.
101. Корсак, К. В. Основи екології [Текст] : навч. посіб. / К. В. Корсак, О. В. Плахотнік. – 2-ге вид., стер. – К. : МАУП, 2000. – 240 с.
102. Корчева, З. Г. Уголовно-правовая охрана природы в УССР [Текст] / З. Г. Корчева. – Харьков : Харьк. юрид. ин-т, 1975. – 84 с.
103. Костенко, А. Н. Социопатизация личности – главная угроза для национальной безопасности [Текст] / А. Н. Костенко // Шлях до кримінології: Пам'яті А. П. Закалюка : зб. матеріалів / НАПрН України, Координац. бюро з пробл. кримінології та кримінолог. досліджень. – К. ; Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2010. – С. 37–43.

104. Костенко, О. М. Кримінальний кодекс і доктрина [Текст] / О. М. Костенко // Право України. – 2004. – № 7. – С. 43–48.
105. Костецький, В. В. Екологія перехідного періоду: держава, право, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) [Текст] / В. В. Костецький. – 2-ге вид. – К. : Укр. інформ.-прав. центр, 2001. – 390 с.
106. Котелевець, А. В. До питання про визначення шкоди, заподіяної доквіллям [Текст] / А. В. Котелевець // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 6. – С. 36–38.
107. Кривоченко, Л. Н. О содержании и структуре общественной опасности как признака преступления [Текст] / Л. Н. Кривоченко // Проблемы правоуедения : респ. межвед. науч. сб. – Киев : Вища шк., 1979. – Вып. 40. – С. 94–102.
108. Кримінальна справа № 1-120, 2007 р. [Текст] // Архів Придніпровського районного суду м. Черкаси.
109. Кримінальна справа № 1-128, 2004 р. [Текст] // Архів Сакського районного суду Автономної Республіки Крим.
110. Кримінальна справа № 1-130, 2007 р. [Текст] // Архів Криворізького районного суду Дніпропетровської області.
111. Кримінальна справа № 1-150, 2006 р. [Текст] // Архів Красноперекоського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим.
112. Кримінальна справа № 1-186, 2006 р. [Текст] // Архів Керченського міського суду Автономної Республіки Крим.
113. Кримінальна справа № 1-189, 2006 р. [Текст] // Архів Каланчацького районного суду Херсонської області.
114. Кримінальна справа № 1-225, 2006 р. [Текст] // Архів Скадовського районного суду Херсонської області.
115. Кримінальна справа № 1-23, 2004 р. [Текст] // Архів Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області.
116. Кримінальна справа № 1-266, 2007 р. [Текст] // Архів Феодосійського міського суду Автономної Республіки Крим.
117. Кримінальна справа № 1-321, 2004 р. [Текст] // Архів Зміївського районного суду Харківської області.
118. Кримінальна справа № 1-37, 2004 р. [Текст] // Архів Комсомольського районного суду м. Херсона.

119. Кримінальна справа № 1-44, 2007 р. [Текст] // Архів Комсомольського міського суду Полтавської області.
120. Кримінальна справа № 1-50, 2006 р. [Текст] // Архів Приазовського районного суду Запорізької області.
121. Кримінальна справа № 1-61, 2007 р. [Текст] // Архів Роздільненського районного суду Автономної Республіки Крим.
122. Кримінальна справа № 1-623, 2005 р. [Текст] // Архів Запорізького районного суду Запорізької області.
123. Кримінальна справа № 1-7, 2004 р. [Текст] // Архів Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області.
124. Кримінальна справа № 1-760, 2005 р. [Текст] // Архів Суворовського районного суду м. Херсона.
125. Кримінальна справа № 1-77, 2006 р. [Текст] // Архів Черкаського районного суду Черкаської області.
126. Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.] ; відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв ; наук. ред. В. А. Клименко та М. І. Мельник. – К. : Прав. джерела, 2002. – 432 с.
127. Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
128. Кримінальне право України: Особлива частина [Текст] : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
129. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст] : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 1 : Загальна частина / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. – 376 с.
130. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст] : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право,

2013. – Т. 2 : Особлива частина / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. – 1040 с.
131. Кримінальний кодекс України. Нормативні акти кримінально-правового значення: (За станом законодавства на 1 вересня 1997 р.) [Текст] / авт.-упоряд.: М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – К. : А. С. К., 1997. – 320 с.
132. Крючек, С. В. Прибуток, доход, нажива в кримінальному законодавстві [Текст] / С. В. Крючек, І. В. Сингаївська // Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства) : матеріали наук.-практ. конф., 4–5 квіт. 2003 р. – Львів : ЛІВС при НАВС України, 2003. – С. 88–91.
133. Кудрявцев, В. Н. Общая теория квалификации преступлений [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристь, 2004. – 304 с.
134. Кудрявцев, В. Н. Объективная сторона преступления [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1960. – 244 с.
135. Кудрявцев, В. Проблеми визначення ознак об'єктивної сторони посягання [Текст] / В. Кудрявцев // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 9. – С. 54–62.
136. Кузнецова, Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности [Текст] / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Госюриздат, 1958. – 220 с.
137. Кузнецова, Н. Ф. Преступление и преступность [Текст] / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 232 с.
138. Кулаков, В. Рибні ресурси держави потребують прокурорського захисту [Текст] / В. Кулаков // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 3. – С. 32–37.
139. Курляндский, В. И. Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности [Текст] / В. И. Курляндский // Основные направления борьбы с преступностью / под ред. И. М. Гальперина и В. И. Курляндского. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 77–95.
140. Курс российского уголовного права. Общая часть [Текст] / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. – М. : Спарк, 2001. – 767 с.

141. Курс советского уголовного права [Текст] : в 6 т. / [редкол.: А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе]. – Часть Особенная. – М. : Наука, 1971. – Т. V : Преступления против личности, ее прав. Хозяйственные преступления. – 572 с.
142. Курс советского уголовного права (Часть Общая) [Текст] : в 2 т. / отв. ред.: Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – Т. I. – 646 с.
143. Курс советского уголовного права (Часть Особенная) [Текст] / отв. ред. Н. А. Беляев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. – Т. 4. – 558 с.
144. Курс уголовного права. Особенная часть [Текст] / под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова ; МГУ им. М. В. Ломоносова, юрид. фак. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – Т. 4. – 672 с.
145. Курс уголовного права [Текст] : в 5 т. Общая часть. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – Т. 1 : Учение о преступлении / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. – 624 с.
146. Куцевич, М. П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти [Текст] : монографія / М. П. Куцевич. – К. : Юрид. думка, 2009. – 332 с.
147. Лацко, Р. Экономические проблемы окружающей среды [Текст] / Р. Лацко ; сокр. пер. со словац. Т. В. Гальцевой, З. Н. Кузнецовой и В. А. Климашевского. – М. : Прогресс, 1979. – 216 с.
148. Лашук, Є. В. Поняття і структура об'єкта злочину [Текст] / Є. В. Лашук // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щоріч. бюл. / за заг. ред. А. А. Музики. – К. : КЮІ КНУВС, 2005. – Вип. 10. – С. 197–207.
149. Лашук, Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Є. В. Лашук ; НАВС України. – К., 2005. – 20 с.
150. Лекшас, И. Вина как субъективная сторона преступного деяния [Текст] / И. Лекшас ; пер. с нем., под ред. и с предисл. А. А. Пионтковского. – М. : Госюриздат, 1958. – 86 с.
151. Леонтьев, Б. М. Ответственность за хозяйственные преступления [Текст] / Б. М. Леонтьев. – М. : Госюриздат, 1963. – 192 с.
152. Лесорубы страшнее кризиса [Текст] // Секрет. расследования. – 2009. – № 1. – С. 3.

153. Лизогуб, Я. Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини [Текст] : монографія / Я. Г. Лизогуб ; МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України ; [наук. ред. С. С. Яценко]. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2003. – 204 с.
154. Лист, Ф. Учебник уголовного права. Общая часть [Текст] / Ф. Лист ; пер. Ф. Ельяшевич ; [с предисл. автора и М. В. Духовского]. – М. : Т-во тип. А. И. Мамонтова, 1903. – XX, 334 с.
155. Локтіонова, В. В. Поняття наслідків вчинення злочинів проти довілля [Текст] / В. В. Локтіонова // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 жовт. 2011 р.) / НАПрН України ; НУ «ОЮА» ; Міжнар. гуманіт. ун-т ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова ; ЛНУ ім. І. Франка ; Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – О. : Фенікс, 2011. – С. 157–166.
156. Ломако, В. А. Зміст умислу і його види [Текст] / В. А. Ломако. – Х. : Юрид. ін-т, 1991. – 16 с.
157. Ломако, В. А. Осудність та неосудність за кримінальним правом України [Текст] / В. А. Ломако. – Х. : Укр. юрид. акад., 1993. – 24 с.
158. Лопашенко, Н. А. Экологические преступления: социальная опасность и уголовно-правовой анализ [Текст] / Н. А. Лопашенко // Право и политика. – 2001. – № 9. – С. 23–31.
159. Ляпунов, Ю. И. Уголовно-правовая охрана природы органами внутренних дел [Текст] / Ю. И. Ляпунов. – М. : Ред.-изд. отд. Акад. МВД СССР, 1974. – 152 с.
160. Малик, Р. Ловись, рибко, «по-чорному»... [Текст] / Р. Малик // Уряд. кур'єр. – 2009. – 29 січ. (№ 15). – С. 7.
161. Малинин, В. Б. Причинная связь в уголовном праве [Текст] / В. Б. Малинин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2000. – 316 с.
162. Мальков, В. П. Субъективные основания уголовной ответственности [Текст] / В. П. Мальков // Государство и право. – 1995. – № 1. – С. 91–99.
163. Манько, М. Браконьерство стало професією [Текст] / М. Манько // Голос України. – 2008. – 11 квіт. (№ 70). – С. 8.

164. Марчак, В. Обмежена осудність як ознака суб'єкта злочину [Текст] / В. Марчак // Право України. – 2008. – № 6. – С. 115–118.
165. Матвійчук, В. Деякі дискусійні питання визначення суб'єктів відносин із кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища [Текст] / В. Матвійчук // Юрид. Україна. – 2007. – № 6. – С. 103–105.
166. Матвійчук, В. Дослідження безпосереднього об'єкта злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища [Текст] / В. Матвійчук // Юрид. Україна. – 2007. – № 4. – С. 87–91.
167. Матвійчук, В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) [Текст] : монографія / В. К. Матвійчук. – К. : Азимут-Україна, 2005. – 464 с.
168. Матвійчук, В. Новітній підхід до визначення родового об'єкта й системи злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища [Текст] / В. Матвійчук // Юрид. Україна. – 2006. – № 7. – С. 87–89.
169. Матвійчук, В. Проблеми криміналізації та декриміналізації діянь, що посягають на довкілля [Текст] / В. Матвійчук // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2006. – № 3. – С. 219–225.
170. Матвійчук, В. Способи вчинення злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища. Проблеми теорії та практики [Текст] / В. Матвійчук // Вісн. прокуратури. – 2006. – № 8. – С. 46–52.
171. Матишевський, П. С. Кримінальне право України: Загальна частина [Текст] / П. С. Матишевський. – К. : А. С. К., 2001. – 352 с.
172. Мельнікова-Крикун, В. М. Спеціальна конфіскація [Текст] / В. М. Мельнікова-Крикун // Право і безпека. – 2005. – № 4, т. 4. – С. 89–92.
173. Миколенко, О. М. Співвідношення понять «суспільно небезпечні наслідки» та «шкода, яка заподіяна злочином» [Текст] / О. М. Миколенко // Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства) : матеріали наук.-практ. конф., 4–5 квіт. 2003 р. – Львів : ЛІВС при НАВС України, 2003. – С. 108–110.

174. Митрофанов, І. І. Злочини проти довкілля [Текст] / І. І. Митрофанов, А. М. Притула. – Суми : Унів. кн., 2010. – 205 с.
175. Михайлов, О. О. Основні риси інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в країнах континентальної правової сім'ї [Текст] / О. О. Михайлов // Адвокат. – 2008. – № 1. – С. 8–13.
176. Михеев, Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве [Текст] / Р. И. Михеев. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1983. – 300 с.
177. Михлин, А. С. Последствия преступления [Текст] / А. С. Михлин. – М. : Юрид. лит., 1969. – 104 с.
178. Мохончук, С. М. Соціальна обумовленість кримінально-правової заборони тероризму [Текст] / С. М. Мохончук // Вісн. Луган. ін-ту внутр. справ МВС України. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. – Вип. 3. – С. 120–123.
179. Мочерний, С. В. Економічна теорія [Текст] : навч. посіб. / С. В. Мочерний. – Вид. 4-те, стер. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 640 с.
180. Музика, А. А. Причинний зв'язок у кримінальному праві: сучасний стан проблеми [Текст] / А. А. Музика, С. Р. Багіров // Альманах кримінального права : зб. ст. Вип. 1 / відп. ред. П. П. Андрушко, П. С. Берзін. – К. : Прав. єдність, 2009. – С. 324–367.
181. Навроцкий, В. А. Уголовная ответственность за загрязнение водоемов [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В. А. Навроцкий ; М-во высш. и сред. образования УССР, Харьк. юрид. ин-т. – Харьков, 1982. – 16 с.
182. Назаренко, Г. В. Невменяемость: уголовно-релевантные психические состояния [Текст] / Г. В. Назаренко. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 207 с.
183. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст]. – 4-те вид., переробл. та допов. / відп. ред. С. С. Яценко. – К. : А. С. К., 2006. – 848 с.
184. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] : у 2 ч. / під заг. ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка. – Особлива частина. – К. : ФОРУМ, 2001. – 942 с.
185. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] : у 3 кн. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Анд-

- рушка. – К. : ФОРУМ, 2005. – Кн. 1 : Загальна частина (статті 1–108). – 325 с.
186. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] : у 3 кн. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка. – К. : ФОРУМ, 2005. – Кн. 2 : Особлива частина (статті 109–254). – 673 с.
187. Науково-практичний коментар Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятого 25.06.91 № 1264-ХІІ зі змінами і допов., станом на 09.02.06 [Текст] / за заг. ред. О. М. Шуміла. – Х. : Фактор, 2006. – 592 с.
188. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року [Текст] / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон : А. С. К., 2001. – 1104 с.
189. Наумов, А. В. Российское уголовное право. Общая часть [Текст] : курс лекций / А. В. Наумов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : БЕК, 1999. – 590 с.
190. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2001 році [Текст] / М-во екології та природ. ресурсів України. – К. : Вид-во Раєвського, 2003. – 184 с.
191. Немировский, Э. Я. Учебник уголовного права. Общая часть [Текст] / Э. Я. Немировский. – Одесса : Изд. Акцион. юж.-рус. об-ва печат. дела, 1919. – 371 с.
192. Нетеса, Н. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр [Текст] : монографія / Н. В. Нетеса. – Х. : Право, 2013. – 304 с.
193. Неудахина, О. М. Водные животные и растения как предмет преступления, предусмотренного ст. 256 УК РФ [Текст] / О. М. Неудахина // Экол. право. – 2006. – № 3. – С. 21–22.
194. Никифоров, А. С. Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности [Текст] / А. С. Никифоров. – 2-е изд. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2003. – 204 с.
195. Никифоров, Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву [Текст] / Б. С. Никифоров. – М. : Госюриздат, 1960. – 230 с.
196. Новий тлумачний словник української мови [Текст] / [уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко]. – Вид. 2-ге, випр. – К. : Аконіт, 2007. – Т. 1 : А–К. – 926 с.

197. Новий тлумачний словник української мови [Текст] / [уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко]. – Вид. 2-ге, випр. – К. : Аконіт, 2007. – Т. 2 : К–П. – 926 с.
198. Новий тлумачний словник української мови [Текст] / [уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко]. – Вид. 2-ге, випр. – К. : Аконіт, 2007. – Т. 3 : П–Я. – 862 с.
199. Новоселов, Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты [Текст] / Г. П. Новоселов. – М. : НОРМА, 2001. – 208 с.
200. Овсепян, Л. Г. Уголовно-правовая охрана безопасности флоры и фауны по законодательству Республики Армения и России (сравнительно-правовое исследование) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л. Г. Овсепян. – М., 2008. – 24 с.
201. Огородник, А. Особливості конкретизації оціночних понять в системі складу злочину [Текст] / А. Огородник // Право України. – 2001. – № 11. – С. 117–120.
202. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка [Текст] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова ; Рос. акад. наук, Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М. : ООО «ИТИ Технологии», 2007. – 944 с.
203. Олдак, П. Г. Колокол тревоги: пределы бесконтрольности и судьбы цивилизации [Текст] / П. Г. Олдак. – М. : Политиздат, 1990. – 198 с.
204. Олдак, П. Г. Равновесное природопользование. Взгляд экономиста [Текст] / П. Г. Олдак ; АН СССР, Сиб. отд-ние. – Новосибирск : Наука, 1983. – 129 с.
205. Орлеан, А. М. Соціальна та кримінологічна зумовленість криміналізації торгівлі людьми [Текст] / А. М. Орлеан // Наук. зап. Харк. екон.-прав. ун-ту. – Х., 2005. – № 1. – С. 99–108.
206. Орлов, В. С. Субъект преступления по советскому уголовному праву [Текст] / В. С. Орлов. – М. : Госюриздат, 1958. – 260 с.
207. Орловская, Н. А. К вопросу о концептуальных основах построения уголовно-правовых санкций [Текст] / Н. А. Орловская // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Одеса : Юрид. л-ра, 2003. – Вип. 18. – С. 773–779.

208. Оробець, К. М. Суспільно небезпечні наслідки як ознака об'єктивної сторони незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом [Текст] / К. М. Оробець // Підприємництво, госп-во і право. – 2009. – № 7. – С. 131–135.
209. Орымбаев, Р. Специальный субъект преступления [Текст] / Р. Орымбаев ; АН Казах. ССР, Ин-т философии и права. – Алма-Ата : «Наука» КазССР, 1977. – 155 с.
210. Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) [Текст] / [В. Н. Кудрявцев, П. С. Дагель, Г. А. Злобин и др.] ; отв. ред.: В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев ; АН СССР, Ин-т государства и права. – М. : Наука, 1982. – 304 с.
211. Основи стійкого розвитку [Текст] : навч. посіб. / за заг. ред. Л. Г. Мельника. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 654 с.
212. Пакутин, В. Д. Уголовно-правовая охрана внешней природной среды (Объект и система преступлений) [Текст] : учеб. пособие / В. Д. Пакутин. – Уфа : Башкир. гос. ун-т, 1977. – 80 с.
213. Панов, М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства [Текст] / М. І. Панов ; передм. В. П. Тихого. – К. : Ін Юре, 2010. – 812 с.
214. Панов, М. Кваліфікація злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність [Текст] / М. Панов, Н. Квасневська // Право України. – 2010. – № 9. – С. 47–55.
215. Панов, М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків [Текст] : монографія / М. М. Панов ; наук. ред. В. І. Борисов ; Ін-т вивч. пробл. злочинності АПрН України. – Х. : Право, 2009. – 184 с.
216. Панов, М. Спірні питання відмежування злочинів проти власності від злочинів проти довкілля [Текст] / М. Панов, П. Олійник // Юрид. Україна. – 2013. – № 2. – С. 88–93.
217. Панов, Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность [Текст] / Н. И. Панов. – Харьков : Вища шк., 1982. – 160 с.
218. Пасека, О. Ф. До питання про доцільність визнання юридичної особи суб'єктом злочину [Текст] / О. Ф. Пасека // Наук. вісн.

- Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична / голов. ред. В. Л. Ортинський. – Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – Вип. 2. – С. 240–249.
219. Петров, В. В. Правовая охрана природы в СССР [Текст] : учебник / В. В. Петров. – М. : Юрид. лит., 1984. – 384 с.
220. Петров, В. В. Экологические преступления: понятие и составы [Текст] / В. В. Петров // Государство и право. – 1993. – № 8. – С. 88–99.
221. Пинаев, А. А. Курс лекций по Общей части уголовного права [Текст] / А. А. Пинаев. – Харьков : Харьков юридический, 2001. – Кн. первая : О преступлении. – 289 с.
222. Пионтковский, А. А. Уголовное право РСФСР [Текст] / А. А. Пионтковский. – Часть Общая. – М. : Госиздат, 1924. – 341 с.
223. Пионтковский, А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву [Текст] / А. А. Пионтковский. – М. : Госюриздат, 1961. – 655 с.
224. Плаксина, Т. А. Основания уголовно-правовых норм, уголовно-правового запрета, криминализации: понятие и соотношение [Текст] / Т. А. Плаксина // Государство и право. – 2006. – № 5. – С. 41–47.
225. Плешаков, А. М. Экологические преступления: концепции и система понятий [Текст] / А. М. Плешаков // Государство и право. – 1993. – № 8. – С. 81–88.
226. Повелицына, П. Ф. Уголовно-правовая охрана природы в СССР [Текст] / П. Ф. Повелицына. – М. : Юрид. лит., 1981. – 88 с.
227. Познышев, С. В. Учебник уголовного права. Очерк основных начал общей и особенной части науки уголовного права [Текст] / С. В. Познышев. – М. : Юрид. изд-во Наркомюста, 1923. – Общая часть. – 280, XI с.
228. Поліщук, Г. С. Кримінологічна характеристика браконьєрства [Текст] / Г. С. Поліщук // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ / М-во внутр. справ України. – Х., 2004. – Вип. 27. – С. 43–48.
229. Поліщук, Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. С. Поліщук ; КНУВС. – К., 2006. – 20 с.

230. Пономарев, И. С. Правовые проблемы охраны морских живых ресурсов [Текст] / И. С. Пономарев, Е. А. Свиных // Государство и право. – 2009. – № 12. – С. 41–51.
231. Пономаренко, Ю. А. Виды наказаний по уголовному праву Украины [Текст] : монография / Ю. А. Пономаренко. – Харьков : ФИНН, 2009. – 344 с.
232. Понятовская, Т. Г. Уголовно-правовое значение необходимой причинной связи [Текст] / Т. Г. Понятовская // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13–15 квіт. 2007 р. : у 2 ч. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – Ч. 1. – С. 99–101.
233. Попрас, В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України [Текст] : монографія / В. О. Попрас ; Нац. юрид. акад. України. – Х. : Право, 2009. – 224 с.
234. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р. [Текст] : наук. вид. / [відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко ; упоряд. та авт. нарису К. А. Вислобоков ; голова редкол. О. М. Мироненко]. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 1997. – 549 с.
235. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб [Електронний ресурс] : Закон України від 23 трав. 2013 р. № 314-VII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-18>. – Заголовок з екрана.
236. Про внесення змін до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [Текст] : Закон України від 15 берез. 1998 р. № 186/98-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 34. – Ст. 230. – С. 695–696.
237. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України [Електронний ресурс] : Закон України від 18 квіт. 2013 р. № 222-VII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/222-18>. – Заголовок з екрана.

238. Про внесення змін і доповнень до Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства [Текст] : наказ М-ва аграр. політики України від 21 серп. 2001 р. № 229 // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 38. – Ст. 1738. – С. 130–133.
239. Про Державне агентство рибного господарства України [Текст] : Указ Президента України від 16 квіт. 2011 р. № 484/2011 // Уряд. кур'єр. – 2011. – 17 трав. (№ 87). – С. 15–16.
240. Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів [Текст] : Закон України від 22 берез. 2001 р. № 2333-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 28. – Ст. 135. – С. 546–575.
241. Про затвердження Інструкції про порядок спеціального використання риби та інших водних живих ресурсів [Текст] : наказ М-ва аграр. політики України, М-ва охорони навколиш. природ. середовища України від 11 листоп. 2005 р. № 623/404 // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 49. – Ст. 3102. – С. 148–171.
242. Про затвердження Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушень правил рибальства та охорони водних живих ресурсів [Текст] : наказ М-ва аграр. політики України, М-ва охорони навколиш. природ. середовища України від 12 лип. 2004 р. № 248/273 // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 46. – Ст. 3075. – С. 114–124.
243. Про затвердження переліків видів рослин та грибів, що заносяться до Червоної книги України (рослинний світ), та видів рослин та грибів, що виключені з Червоної книги України (рослинний світ) [Текст] : наказ М-ва охорони навколиш. природ. середовища України від 17 черв. 2009 р. № 312 // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 55. – Ст. 1930. – С. 137–197.
244. Про затвердження переліків видів тварин, що заносяться до Червоної книги України (тваринний світ), та видів тварин, що виключені з Червоної книги України (тваринний світ) [Текст] : наказ М-ва охорони навколиш. природ. середовища України від 17 черв. 2009 р. № 313 // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 55. – Ст. 1931. – С. 198–230.

245. Про затвердження Порядку видачі дозволу на спеціальне використання водних біоресурсів за межами юрисдикції України або відмови в його видачі, переоформлення, видачі дубліката та анулювання зазначеного дозволу [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 30 жовт. 2013 р. № 800. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/800-2013-п>. – Заголовок з екрана.
246. Про затвердження Порядку видачі дозволу на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) або відмови в його видачі, переоформлення, видачі дубліката та анулювання зазначеного дозволу [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 30 жовт. 2013 р. № 801. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/801-2013-п>. – Заголовок з екрана.
247. Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства [Текст] : наказ Держ. ком. риб. госп-ва України від 15 лют. 1999 р. № 19 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 19. – Ст. 847. – С. 372–393.
248. Про затвердження Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря [Текст] : наказ Держ. ком. риб. госп-ва України від 8 груд. 1998 р. № 164 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 10. – Ст. 403. – С. 99–119.
249. Про затвердження Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України [Текст] : наказ Держ. ком. риб. госп-ва України від 18 берез. 1999 р. № 33 // Офіц. вісн. України. – 1999. – № 21. – Ст. 982. – С. 209–227.
250. Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів [Текст] : Постанова Каб. Міністрів України від 21 листоп. 2011 р. № 1209 // Уряд. кур'єр. – 2011. – 2 груд. (№ 225). – С. 14.
251. Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів риб та інших об'єктів водного промислу [Текст] : Постанова Каб. Міністрів України від 19 січ.

- 1998 р. № 32 // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 3. – Ст. 96. – С. 175–179.
252. Про затвердження Тимчасового порядку ведення рибного господарства і здійснення рибальства [Текст] : Постанова Каб. Міністрів України від 28 верес. 1996 р. № 1192 // Збір. постанов Уряду України. – 1996. – № 18. – Ст. 516. – С. 59–70.
253. Про Концепцію розвитку рибного господарства України [Текст] : Постанова Верхов. Ради України від 13 лип. 2000 р. № 1885-III // Офіц. вісн. України. – 2000. – № 31. – Ст. 1299. – С. 4–10.
254. Про основи національної безпеки України [Текст] : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351. – С. 1202–1210.
255. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року [Текст] : Закон України від 21 груд. 2010 р. № 2818-VI // Уряд. кур'єр. Орієнтир. – 2011. – 9 лют. (№ 24). – С. 9–13.
256. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки [Текст] : Постанова Верхов. Ради України від 5 берез. 1998 р. № 188/98-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 38–39. – Ст. 248. – С. 770–816.
257. Про охорону навколишнього природного середовища [Текст] : Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546. – С. 1143–1173.
258. Про приєднання України до Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі [Текст] : Закон України від 29 жовт. 1996 р. № 436/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 50. – Ст. 278. – С. 742.
259. Про приєднання України до Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин [Текст] : Закон України від 19 берез. 1999 р. № 535-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 18. – Ст. 154. – С. 390.
260. Про приєднання України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення [Текст] : Закон України від 14 трав. 1999 р. № 662-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 28. – Ст. 232. – С. 565.

261. Про ратифікацію Конвенції про охорону біологічного різноманіття [Текст] : Закон України від 29 листоп. 1994 р. № 257/94-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 49. – Ст. 433. – С. 1280.
262. Про рибне господарство, промислове господарство та охорону водних біоресурсів [Текст] : Закон України від 8 лип. 2011 р. № 3677-VI // Уряд. кур'єр. – 2011. – 7 верес. (№ 163). – С. 9–12.
263. Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них [Текст] : Закон України від 6 лют. 2003 р. № 486-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 15. – Ст. 107. – С. 376–381.
264. Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання) [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 7 листоп. 2012 р. № 1030. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1030-2012-п>. – Заголовок з екрана.
265. Про рослинний світ [Текст] : Закон України від 9 квіт. 1999 р. № 591-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 198. – С. 451–463.
266. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля [Текст] : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 10 груд. 2004 р. № 17 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2005. – № 1. – С. 9–12.
267. Про тваринний світ [Текст] : Закон України від 13 груд. 2001 р. № 2894-III // Вісн. Верхов. Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97. – С. 367–384.
268. Про Червону книгу України [Текст] : Закон України від 7 лют. 2002 р. № 3055-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 30. – Ст. 201. – С. 754–760.
269. Проблематика борьбы с экологической преступностью в научных исследованиях и судебной практике ЕС [Текст] / О. Л. Дубовик, А. Л. Иванова, В. Т. Калиниченко и др. // Экол. право. – 2008. – № 1. – С. 25–34.
270. Проблемы правовой охраны окружающей среды в СССР [Текст] / под ред. Н. Т. Осипова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. – 200 с.

271. Прохоров, В. С. Преступление и ответственность [Текст] / В. С. Прохоров. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 136 с.
272. Пушкарев, В. Г. Установление судами ущерба при браконьерстве [Текст] / В. Г. Пушкарев // Экол. право. – 2006. – № 2. – С. 32–33.
273. Радутний, О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю [Текст] : монографія / О. Е. Радутний. – Х. : Ксілон, 2008. – 202 с.
274. Рарог, А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений [Текст] / А. И. Рарог. – М. : ООО «Профобразование», 2001. – 134 с.
275. Расторопов, С. Понятие объекта преступления: история, состояние, перспектива [Текст] / С. Расторопов // Уголов. право. – 2002. – № 1. – С. 37–40.
276. Режабек, Е. Я. Общественное производство и использование экологических отношений в целях развития [Текст] / Е. Я. Режабек // Взаимодействие общества и природы. Философско-методологические аспекты экологической проблемы / Ин-т философии АН СССР ; отв. ред. Е. Т. Фаддеев. – М. : Наука, 1986. – С. 48–73.
277. Реннеберг, И. Объективная сторона преступления [Текст] / И. Реннеберг ; пер. с нем. и с предисл. А. А. Пионтковского. – М. : Госюриздат, 1957. – 88 с.
278. Романенко, В. Д. Основы гидроэкологии [Текст] : учебник / В. Д. Романенко. – Киев : Генеза, 2004. – 664 с.
279. Российское законодательство X–XX веков [Текст] : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1986. – Т. 4 : Законодательство периода становления абсолютизма / отв. ред. А. Г. Маньков. – 512 с.
280. Российское законодательство X–XX веков [Текст] : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1991. – Т. 8 : Судебная реформа / отв. ред. Б. В. Виленский. – 496 с.
281. Российское законодательство X–XX веков [Текст] : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1994. – Т. 9 : Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. – 352 с.

282. Савченко, А. В. Мотив і мотивація злочину [Текст] : монографія / А. В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – 144 с.
283. Сасов, В. О. Сучасний механізм боротьби з наслідками екологічних злочинів [Текст] / В. О. Сасов // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. пр. / Донец. ін-т внутр. справ при Донец. держ. ун-ті. – 1999. – № 1. – С. 133–138.
284. Сенаторов, М. В. Об'єкт злочину та його відображення в законі про кримінальну відповідальність [Текст] / М. В. Сенаторов // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2003. – Вип. 7. – С. 133–145.
285. Сергиевский, Н. Д. Русское уголовное право [Текст] : пособие к лекциям. Часть Общая / Н. Д. Сергиевский. – Изд. 10-е, испр. и доп. С. Н. Трегубовым. – СПб. : Тип. М. М. Стяжюлевича, 1913. – VIII, 444 с.
286. Скворцова, О. В. Юридичне значення «повторності» незаконної порубки лісу як кримінально караного діяння [Текст] / О. В. Скворцова // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2008. – Вип. 40. – С. 432–438.
287. Сляднева, К. Вилів водних живих ресурсів у наукових цілях: це питання потребує врегулювання на законодавчому рівні [Текст] / К. Сляднева // Вісн. прокуратури. – 2013. – № 8. – С. 57–60.
288. Солнцев, Г. Российское уголовное право [Текст] / Г. Солнцев ; под ред. и со вступ. ст. Г. С. Фельдштейна. – Ярославль : Демидов. юрид. лицей, 1907. – LXXXI, 218 с.
289. Спасенников, Б. Вменяемость как категория уголовного права [Текст] / Б. Спасенников // Уголов. право. – 2003. – № 2. – С. 75–76.
290. Спасович, В. Учебник уголовного права [Текст] / В. Спасович. – СПб. : Тип. И. Огризко, 1863. – Т. I, вып. 1. – IV, 428 с.
291. Спиридонов, Л. И. Социология уголовного права [Текст] / Л. И. Спиридонов. – М. : Юрид. лит., 1986. – 240 с.
292. Справочник по диетологии [Текст] / под ред. А. А. Покровского, М. А. Самсонова. – М. : Медицина, 1981. – 704 с.
293. Статути Великого князівства Литовського [Текст] : у 3 т. – Одеса : Юрид. л-ра, 2002. – Т. I : Статут Великого князівства Литов-

- ського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – 464 с.
294. Статути Великого князівства Литовського [Текст] : у 3 т. – Одеса : Юрид. л-ра, 2003. – Т. II : Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – 560 с.
295. Статути Великого князівства Литовського [Текст] : у 3 т. – Одеса : Юрид. л-ра, 2004. – Т. III : Статут Великого князівства Литовського 1588 року : у 2 кн. Кн. 2 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – 568 с.
296. Сташис, В. Актуальні питання системи покарань за Кримінальним кодексом України 2001 року [Текст] / В. Сташис // Право України. – 2010. – № 9. – С. 16–23.
297. Сташис, В. В. Непосредственный объект и его значение для квалификации преступлений [Текст] / В. В. Сташис, Н. И. Панов // Проблемы правообразования : респ. межвед. науч. сб. – Киев : Вища шк., 1989. – Вып. 50. – С. 83–91.
298. Стоянов, М. Чорне море не належить браконьерам! [Текст] / М. Стоянов // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 6. – С. 88–89.
299. Стручков, Н. А. Объект преступного посягательства и система Особенной части УК [Текст] / Н. А. Стручков // Сов. государство и право. – 1987. – № 12. – С. 88–93.
300. Сытник, К. М. Словарь-справочник по экологии [Текст] / К. М. Сытник, А. В. Брайон, А. В. Гордецкий, А. П. Брайон ; Ин-т ботаники им. Н. Г. Холодного НАН Украины. – Киев : Наук. думка, 1994. – 668 с.
301. Таганцев, Н. С. Русское уголовное право. Часть общая [Текст] / Н. С. Таганцев. – Изд. 2-е, пересм. и доп. – СПб. : Гос. тип., 1902. – Т. I. – 815 с.
302. Тарарухин, С. А. Установление мотива и квалификация преступлений [Текст] / С. А. Тарарухин. – Киев : Вища шк., 1977. – 151 с.
303. Таций, В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве [Текст] / В. Я. Таций. – Харьков : Выща шк., 1988. – 198 с.
304. Таций, В. Я. Объект и предмет преступления по советскому уголовному праву [Текст] : учеб. пособие / В. Я. Таций. – Харьков : Юрид. ин-т, 1982. – 101 с.

305. Тацій, В. Я. Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система [Текст] / В. Я. Тацій. – Харьков : Вища шк., 1984. – 232 с.
306. Тацій, В. Я. Природоохранительные отношения как объект преступлений в области охраны природы [Текст] / В. Я. Тацій, И. Г. Цесаренко // Проблемы социалистической законности : респ. междувед. науч. сб. / М-во высш. и сред. спец. образования УССР ; Харьк. юрид. ин-т. – Харьков : Вища шк., 1983. – Вып. 12. – С. 86–92.
307. Тацій, В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України [Текст] : навч. посіб. / В. Я. Тацій. – Х. : УкрЮА, 1994. – 76 с.
308. Тимейко, Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления [Текст] / Г. В. Тимейко. – Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1977. – 216 с.
309. Тимчук, О. Л. Необхідний та випадковий причинний зв'язок у кримінальному праві: дискусійні аспекти [Текст] / О. Л. Тимчук // Вісн. Запоріж. юрид. ін-ту. – 2001. – № 1. – С. 184–188.
310. Тимчук, О. Л. Причинний зв'язок у кримінальному праві: філософсько-методологічні проблеми [Текст] / О. Л. Тимчук // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2001. – С. 489–492.
311. Тихий, П. В. Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / П. В. Тихий ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 21 с.
312. Тихонова, И. Вещдок – на сохранение браконьеру [Текст] / И. Тихонова // Харьк. известия. – 2007. – 15 сент. – С. 11.
313. Тоболкин, П. С. Социальная обусловленность уголовно-правовых норм [Текст] / П. С. Тоболкин. – Свердловск : Сред.-Урал. кн. изд-во, 1983. – 176 с.
314. Трайнин, А. Должностные и хозяйственные преступления [Текст] / А. Трайнин. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. – 136 с.
315. Трайнин, А. Н. Состав преступления по советскому уголовному праву [Текст] / А. Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1951. – 388 с.

316. Трубников, В. М. Новый взгляд на объект преступления [Текст] / В. М. Трубников // Право і безпека. – 2002. – № 1. – С. 81–88.
317. Турлова, Ю. А. Кримінологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія цим злочинам [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. А. Турлова ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2011. – 18 с.
318. Турлова, Ю. Соціальні передумови криміналізації браконьєрства [Текст] / Ю. Турлова // Право України. – 2010. – № 2. – С. 250–257.
319. Уголовное право. Общая часть [Текст] / отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова. – 3-е изд., изм. и доп. – М. : НОРМА, 2001. – 576 с.
320. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая [Текст]. – Киев : Наук. думка, 1985. – 448 с.
321. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части [Текст] : учебник / отв. ред. Е. Л. Стрельцов. – Харьков : ООО «Одиссей», 2006. – 720 с.
322. Уголовное уложение 22 марта 1903 года [Текст] / изд. Н. С. Таганцева. – СПб. : Гос. тип., 1904. – 1122, II с.
323. Уголовный кодекс Грузии [Текст] / науч. ред. З. К. Бигвава ; вступ. ст. В. И. Михайлова ; обзор. ст. О. Гамкредидзе ; пер. с груз. И. Мериджанашвили. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 409 с.
324. Уголовный кодекс Испании [Текст] / под ред. и с предисл. Н. Ф. Кузнецовой и Ф. М. Решетникова. – М. : ЗЕРЦАЛО, 1998. – 218 с.
325. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики [Текст] / под ред. А. И. Коробеева ; пер. с кит. Д. В. Вичикова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 303 с.
326. Уголовный кодекс Литовской республики [Текст] / науч. ред. В. Павилониса ; пер. с лит. В. П. Казанскене. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 470 с.
327. Уголовный кодекс Республики Беларусь [Текст] / предисл. В. Б. Волженкина ; обзор. ст. А. В. Баркова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 474 с.

328. Уголовный кодекс Республики Болгария [Текст] / пер. с болг. Д. В. Милушева, А. И. Лукашова ; вступ. ст. Й. И. Айдарова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 298 с.
329. Уголовный кодекс Российской Федерации [Текст]. – М.: Омега-Л, 2010. – 156 с.
330. Уголовный кодекс УССР [Текст] : в ред. 1927 г. / сост. И. И. Курницкий, Л. А. Гиммельфарб и Н. И. Шихмантер. – Харьков : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1927. – 322 с.
331. Уголовный кодекс УССР [Текст]. – Изд. 2-е, офиц. – Харьков : Изд. Наркомюста УССР, 1922. – 100 с.
332. Уголовный кодекс ФРГ [Текст] / пер. с нем. А. В. Серебренниковой. – М. : Зерцало, 2000. – 208 с.
333. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 г. [Текст] / здано Н. С. Таганцевым. – Изд. 9-е, пересм. и доп. – СПб. : Тип. М. Стяжюлевича, 1898. – 918 с.
334. Уляницький, Д. Уплыли [Текст] / Д. Уляницький // Власть денег. – 2010. – № 24. – С. 20–22.
335. Устименко, В. В. Понятие специального субъекта преступления [Текст] / В. В. Устименко // Проблемы правоведения : респ. междувед. науч. сб. – Киев : Вища шк., 1989. – Вып. 50. – С. 91–97.
336. Устименко, В. В. Специальный субъект и субъективная сторона преступления [Текст] / В. В. Устименко // Проблемы социалистической законности : респ. междувед. науч. сб. – Харьков : Вища шк., 1986. – Вып. 17. – С. 132–135.
337. Устименко, В. В. Специальный субъект преступления [Текст] / В. В. Устименко. – Харьков : Вища шк., 1989. – 104 с.
338. Утевский, Б. С. Вина в советском уголовном праве [Текст] / Б. С. Утевский. – М. : Госюриздат, 1950. – 319 с.
339. Фесенко, Є. В. Об'єкт злочину під кутом зору теорії цінностей, а також опонентів цієї концепції [Текст] / Є. В. Фесенко // Адвокат. – 2003. – № 6. – С. 9–12.
340. Фефелов, П. А. Общественная опасность преступного деяния и основание уголовной ответственности: основные методологические проблемы [Текст] / П. А. Фефелов. – М. : Юрид. лит., 1972. – 152 с.

341. Фефелов, П. А. Общественная опасность преступного деяния и совершенствование системы наказаний [Текст] / П. А. Фефелов // Сов. государство и право. – 1987. – № 12. – С. 93–98.
342. Филановский, И. Г. Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению [Текст] / И. Г. Филановский. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1970. – 173 с.
343. Филимонов, В. Обстоятельства, определяющие содержание и конструкцию состава преступления [Текст] / В. Филимонов // Уголов. право. – 2003. – № 2. – С. 83–85.
344. Философский словарь [Текст] / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987. – 590 с.
345. Філей, Ю. Поняття кримінально-правової санкції [Текст] / Ю. Філей // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 11. – С. 30–35.
346. Філософський енциклопедичний словник [Текст] / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України ; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова редкол.) та ін.]. – К. : Абрис, 2002. – 744 с.
347. Фріс, П. Л. Кримінально-правова політика України [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / П. Л. Фріс ; НАВС України. – К., 2005. – 35 с.
348. Фріс, П. Л. Юридична особа як суб'єкт злочину за законодавством країн Європи та Америки [Текст] / П. Л. Фріс, І. Б. Медичський // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична / голов. ред. В. Л. Ортинський. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – Вип. 3. – С. 338–344.
349. Фролов, Ю. Отдельные вопросы уголовно-правовой защиты и профилактики преступлений в сфере использования рыбных ресурсов государства [Текст] / Ю. Фролов, В. Педан // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 11. – С. 25–28.
350. Фролов, Ю. Понятие объекта преступления в виде незаконного занятия рыбным, звериным либо иным водным добывающим промыслом: к теории вопроса [Текст] / Ю. Фролов, В. Педан // Підприємництво, госп-во і право. – 2009. – № 4. – С. 142–145.
351. Харківська область у 2006 році [Текст] : стат. щорічник / за ред. М. Л. Чмихала. – Х. : Голов. упр. статистики у Харк. обл., 2007. – 560 с.

352. Хрестоматія з історії держави і права України [Текст] : навч. посіб. / [упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс та ін.] ; М-во освіти і науки України. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.
353. Царев, Н. И. Уголовная ответственность за загрязнение водоемов, атмосферного воздуха и незаконное занятие рыбным промыслом [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. И. Царев ; Ин-т государства и права АН СССР. – М., 1973. – 31 с.
354. Церетели, Т. В. Причинная связь в уголовном праве [Текст] / Т. В. Церетели. – М. : Госюриздат, 1963. – 383 с.
355. Цымбал, Е. Ограниченная вменяемость: дискуссионные вопросы теории и правоприменительной практики [Текст] / Е. Цымбал // Уголов. право. – 2002. – № 1. – С. 56–62.
356. Шевчук, І. Ловись, браконьєре, великий і маленький [Текст] / І. Шевчук // Уряд. кур'єр. – 2010. – 10 квіт. (№ 66). – С. 16.
357. Шемшученко, Ю. С. Міжнародні аспекти охорони природи [Текст] / Ю. С. Шемшученко. – Х. : Вища шк., 1985. – 56 с.
358. Шемшученко, Ю. С. Правовые проблемы экологии [Текст] / Ю. С. Шемшученко ; АН СССР, Ин-т государства и права ; отв. ред. В. Л. Мунтян. – Киев : Наук. думка, 1989. – 232 с.
359. Шемшученко, Ю. С. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды [Текст] / Ю. С. Шемшученко, В. Л. Мунтян, Б. Г. Розовский. – Киев : Наук. думка, 1978. – 280 с.
360. Шеховцов, В. В. Право приватної власності на об'єкти тваринного світу [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / В. В. Шеховцов ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – 20 с.
361. Шимбарева, Н. Г. Уголовная ответственность за преступления, посягающие на природные объекты [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. Г. Шимбарева ; М-во юстиции СССР ; Всесоюз. НИИ сов. законодательства. – М., 1979. – 17 с.
362. Шкурко, В. А. Браконьерство и борьба с ним [Текст] / В. А. Шкурко. – Минск : Университетское, 1986. – 166 с.
363. Шульга, А. М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації [Текст] : наук.-практ. вид. / А. М. Шульга. – Х. : НікаНова, 2012. – 192 с.

364. Шульга, А. М. Соціальна обумовленість встановлення кримінально-правової заборони забруднення або псування земель [Текст] / А. М. Шульга // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ / М-во внутр. справ України. – Х., 2006. – Вип. 32. – С. 11–20.
365. Щербуха, А. Каховське водосховище [Текст] / А. Щербуха // Світ рибалки. – 2008. – № 1. – С. 54–55.
366. Экология. Юридический энциклопедический словарь [Текст] / под ред. С. А. Боголюбова. – М. : НОРМА, 2001. – 448 с.
367. Энциклопедия уголовного права [Текст] : в 35 т. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005. – Т. 4 : Состав преступления. – 798 с.
368. Юридична енциклопедія [Текст] : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5 : П–С. – 736 с.
369. Ярмыш, Н. Н. Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики) [Текст] / Н. Н. Ярмыш. – Харьков : Основа, 1999. – 84 с.
370. Ярмыш, Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) [Текст] : монография / Н. Н. Ярмыш ; М-во образования и науки Украины ; Акад. правовых наук Украины ; Нац. юрид. акад. Украины. – Харьков : Право, 2003. – 512 с.
371. Stone, Ch. D. Too Many Fishing Boats, Too Few Fish: Can Trade Laws Trim Subsidies and Restore the Balance in Global Fisheries? [Text] / Ch. D. Stone // Ecology Law Quarterly. – 1997. – Vol. 24, № 3. – P. 505–544.
372. United States Code Service. Lawyers Edition [Text]. – New York : Lawyers Cooperative Publishing, 1993. – § 1–430. – XVIII, 897 p.

Наукове видання

Оробець Костянтин Миколайович

**КРИМІНАЛЬНА
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА НЕЗАКОННЕ ЗАЙНЯТТЯ
РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ
ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ**

Монографія

В авторській редакції

Коректори *О. М. Нещеретна, М. М. Поточняк*
Комп'ютерна верстка *О. А. Федосєєва*

Підписано до друку 07.02.2014.

Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 14,88. Обл.-вид. арк. 14,59. Вид. № 993.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні СПДФО Білетченко
Тел. (057) 758-35-98